

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN "DEVLET-İ ALİYYEDEKİ
ISLAHAT-I KANUNİYE" ADLI LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYON
VE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ayşe Şakire NEBİLİ

Niğde
Ağustos, 2019

**T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN "DEVLET-İ ALİYYEDEKİ
ISLAHAT-I KANUNİYE" ADLI LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYON
VE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ayşe Şakire NEBİLİ**

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Ahmet AKŞİT

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ayhan Afşin ÜNAL

Üye : Doç. Dr. Efkan UZUN

**Niğde
Ağustos, 2019**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “II. Abdülhamid’e Sunulan ‘Devlet-i Aliyedeki Islahat-ı Kanuniye’ Adlı Lâyihanın Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” Başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım/..../:...

Ayşe Şakire NEBİLİ

ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT danışmanlığında Ayşe Şakire NEBİLİ tarafından hazırlanan " II. Abdülhamid'e Sunulan 'Devlet-i Aliyedeki Islahat-ı Kanuniye' Adlı Lâyihanın Transkripsiyon ve Değerlendirmesi" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 19/08/2019

JÜRİ :

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşin ÜNAL

Üye : Doç. Dr. Efan UZUN

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde (BOA) Yıldız Tasnifi'nde, 10/58 dosya ve gömlek numaralarıyla kayıtlı, II. Abdülhamid'e takdim edilen lâyhalar içerisinde yer alan "Devlet-i Aliyyeye Sunulan Kavânin-î Islahiyeye Dair Lâyiha" başlıklı raporun transkripsiyon ve değerlendirmesini konu edinmiştir.

Türk-İslâm devlet geleneğinde önemli bir yeri olan siyasetname türünün bir yansıması olan lâyhalar, Osmanlı Devleti'nde bizzat padişahlar tarafından, alanında uzman kişilerden, konuya binaen yazılması istenen raporlardır. Aynı zamanda padişahın isteği dışında da lâyiha yazarlar olmuştur. Osmanlı'da önemli örneklerini XVII. yüzyıl ve sonrasında görmeye başladığımız lâyhalar içinde Koçi Bey Risâlesi ile başlayan ve güncel rapor niteliği taşıyan tür, II. Abdülhamid döneminde ciddi bir sayısal artış göstermiştir. Bu dönem lâyhalarının diğer bir özelliği ise, konuların önceki dönemlere göre oldukça çeşitlenmiş olmasıdır. Bunun da sebebi, ele alınan dönemde, devletin, pek çok farklı konuda ve zorlukta dâhili ve harici sorunlarla mücadele ediyor olmasıdır. II. Abdülhamid, Abdülaziz'in hal'edilmesi ve devamında iktidara gelen V. Murat'ın hastalığı nedeniyle tahttan indirilmesi sonrasında, Kânûn-ı Esâsî'yi ilan etmek koşuluyla, hiç hesapta yokken 1876'da padişah olmuştur. İçerde bu gelişmeler yaşanırken, cülusunun hemen ardından Rusya ile 93 Harbi de denilen 1877-78 savaşı başlamıştır. Bu savaş büyük bir hezimetle sonuçlandığı gibi, sonrasında imzalanan Ayastefanos ve sonra da Berlin Antlaşmaları, yabancı müdahalelerini, Osmanlı Devleti'nin gündemine sokmuştur. Ayrıca, Ermeni meselesini, yüzyılı aşkın süre devletin ve hatta Cumhuriyet'in de başına bela edecek süreci başlatmıştır. Kıbrıs meselesi, Mısır'ın ve Tunus'un işgali, milliyetçi ayaklanmalar, malî buhran ve artan göçler de II. Abdülhamid döneminin başat sorunlarıdır.

Yıldız Esas Evrak (YEE) tasnifi içerisinde yer alan bu dönem lâyhaları, tüm bu sorunların kaynağını irdeleyen, nedenlerini ve sonuçlarını yorumlayan, şikâyetleri dillendiren ve neler yapılması, sorunların üstesinden nasıl gelinmesi gerektiği hakkında fikirler, tavsiyeler öne süren raporlardır ve çok çeşitli konularda ve farklı görüşlerde kişilerce yazıldıklarından, araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadırlar. Lâyhalarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ağırlıklı olarak, tezler ve makale şeklinde transkripsiyon ve değerlendirme çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Yüksek

lisans tezi çalışmamızın içeriği de bu şekilde transkripsiyon ve değerlendirme olmakla beraber, okuyucuyu değerlendirmeye hazırlamak maksadıyla dönem hakkında; hukukî ıslahatları konu alması hasebiyle Osmanlı hukukunun temel dayanakları ve yenileşme hukuku ile Abdülhamid dönemi yenilikleri hakkında çerçeve bir araştırmaya da yer verilmiştir. Ayrıca, çalışmaya konu olan evrakın, isimsiz bir lâyiha olması nedeniyle, yazarı hakkında bilgi edinebilmek maksadıyla bir tenkit çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar da bir başlık altında sunulmuştur.

Eldeki çalışma ile II. Abdülhamid dönemi hukukî reformlarına bakış açıları, yenileşme hukuku ve reformlar hakkında döneminde yapılan tartışmalar, lâyihanın sunduğu veriler ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmamız süresince yardımlarını esirgemeyen danışmanım ve değerli hocam Ahmet Akşit ile Doç. Dr. Efkân Uzun ve Doç. Dr. İbrahim Erdoğan hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ayşe Şakire NEBİLİ

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**II. ABDÜLHAMİD' E SUNULAN “DEVLET-İ ALİYYEDEKİ ISLAHAT-I
KANUNİYE” ADLI LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRMESİ**

NEBİLİ, Ayşe Şakire
Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Ahmet AKŞİT
Temmuz, 2019, 156 sayfa

Lâyhalar, Osmanlı Devleti'nde alanında uzman kişilerden istenen belli konularda raporlardır ve bunlar içerisinde güncel rapor niteliği taşıyan tür, II. Abdülhamid döneminde ciddi bir sayısal artış göstermiştir. Bunun da sebebi, ele alınan dönemde, devletin, pek çok farklı konuda dâhili ve harici sorunlarla mücadele ediyor olmasıdır. Yıldız Esas Evrak (YEE) tasnifi içerisinde yer alan bu dönem lâyhaları, çok çeşitli konularda ve farklı görüşlerde kişilerce yazıldıklarından, araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadırlar. Tarih (Yakınçağ T.) Anabilim Dalında, tarafımızca hazırlanmış olan bu çalışma ise Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dairesi, Yıldız tasnifinde, 10/58 Dosya ve Gömlek numaralarıyla kayıtlı bulunan lâyiha esas alınarak hazırlandı. Tezimizde, dönemin hukukî reform çalışmalarına ve Batı hukukunun etkisine değinilmektedir. Yapılan çalışmada yazarının Sava Paşa olduğu sonucuna ulaştığımız bu lâyiha, hukukî ıslahatlarda Batı taklitçiliğini eleştirmektedir ve bu minvalde hâlâ tartışılan başlıklar olan İslâm ve Batılılaşma konularına da değinmesi, çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu şekilde, Tanzimat sonrası Osmanlı hukuku, II. Abdülhamid dönemi sorunları, geleneksel ve modern yaklaşımlar hakkında araştırmacılara fikir vermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lâyiha, II. Abdülhamid, Hukukî Islahatlar, Sava Paşa.

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**THE TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF THE REPORT IS THE
NAME OF 'LAW REFORM IN THE DEVLET-İ ALİYYE' WHICH WAS
PRESENTED TO SULTAN ABDÜLHAMİD SECOND**

**NEBİLİ, Ayşe Şakire
Department of History
Thesis Advisor: Dr. Acedemician Ahmet Akşit
July 2019, 156 pages**

Pleadings are reports on certain subjects that are requested from leading experts in the Ottoman Empire and category of current report from among these showed considerable increase in numerical during the Abdülhamid the Second period. That is the reason why the Ottoman Empire tackle with interior and external distress on many kind of issues. Pleadings during the Abdülhamid the Second period are in the BOA, basic documents of Yıldız and they provide crucial knowledge to researchers of Turkish contemporary history. Because they are written by people on different fields, visions and reflections. This study was prepared by us is located on Yıldız classification based on file number 10/58. In this study is referred the jurisprudential reform consultations and the impact of Western judicial process on Turkish reform consultations. We believe that the author of pleading is Sava Pasha criticises the Western wannabe on Turkish reforms. Deals with the issues of Islamic reform and Westernization which are still highly disputed today makes the study important. The aim of this thesis study is to give an idea about the Ottoman jurisprudence of the post regulation (Tanzimat) and troubles, traditional and modern approaches of the Abdülhamid the Second period.

Key Words: Pleading, Abdülhamid the Second, legal reform, Sava Pasha.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
EKLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	1
V. SİYASETNAME GELENEĞİ VE LÂYİHALAR	2
VI. ANA HATLARIYLA SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE DÖNEMİ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK

1.1. HUKUKUN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	15
1.2. İSLÂM HUKUKU	17
1.2.1. İslâm Hukukunun Teşekkülü	17
1.2.2. İslâm Hukukunun Kaynakları	20
1.2.2.1. Kur' an	20
1.2.2.2. Sünnet	21
1.2.2.3. İcmâ.....	22
1.2.2.4. Kıyas	22
1.3. ÖRFÎ-SULTANÎ HUKUK VE KANUNNÂMELER.....	23
1.4. YENİLEŞME DÖNEMİ HUKUKU	24

1.4.1. Tanzimat Fermanı	26
1.4.2. Ticaret Kanunları ve Ticaret Mahkemesi.....	27
1.4.3. Ceza Kanunları (Ukûbât)	28
1.4.4. Meclis-i Âli-i Tanzimat.....	29
1.4.5. Nizamiye Mahkemeleri	30
1.4.6. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye	31
1.4.7. Islahat Fermanı	32
1.4.8. Muhtelit Ticaret Mahkemeleri (Karma).....	32
1.4.9. Vilayet İdare Meclisleri.....	33
1.4.10. 1878 Mukâvelât Muharrirleri Nizamnâmesi	33
1.5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ HUKUKÎ YENİLİKLER	33
1.5.1. 1879 Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu	34
1.5.2. 1879 Usûl-i Muhakemat- 1 Hukukiyye Kanun-ı Muvakkatı.....	35
1.5.3. Usûl-i Muhakemat- 1 Cezaiyye Kanun-ı Muvakkatı.....	35
1.5.4. Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Mebusân.....	36
1.5.5. 1880 Düzenlemesi	38
1.5.6. 1880 Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamnâme.....	38
1.5.7. 1882 Anonim Şirketler Dahili Nizamnâmesi.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

LÂYİHA HAKKINDA BİLGİ VE LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYONU

2.1. LÂYİHA HAKKINDA BİLGİ	39
2.1.1. Lâyihanın Yazarı Hakkında	41
2.1.1.1. Müellifin Hıristiyan ve Ecnebi Olması Hakkında	42
2.1.1.2. Sava Paşa ile Lâyiha Müellifinin Birbirine Mutâbık Görüşleri	42
2.1.2. Sava Paşa Hakkında	45
2.2. LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYONU	47

2.2.1. Fasl-1 Evvel	50
2.2.2. Fasl-1 Sâni.....	59
2.2.3. Fasl-1 Salis	64
2.2.4. Fasl-1 Râbi	77
2.2.5. Fasl-1 Hamse.....	83
2.2.6. Fasl-1 Sâdis	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂYİHANIN DEĞERLENDİRMESİ

3.1. BİRİNCİ FASIL	99
3.2. İKİNCİ FASIL	102
3.3. ÜÇÜNCÜ FASIL.....	107
3.4. DÖRDÜNCÜ FASIL	119
3.5. BEŞİNCİ FASIL	122
3.6. ALTINCI FASIL.....	127
SONUÇ.....	136
KAYNAKÇA.....	142
EKLER.....	148
ÖZ GEÇMİŞ.....	156

EKLER LİSTESİ

EK 1- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 51	148
EK 2- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 52	149
EK 3- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 53	150
EK 4- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 54	151
EK 5- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 67	152
EK 6- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 68	153
EK 7- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 75	154
EK 8- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 76	155

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTS	: Dini Terimler Sözlüğü
IA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
TÜRKAR	: Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu
TSA	: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Osmanlı Devleti, “şark meselesi” olarak literatüre geçmiş olan, devleti paylaşma projelerinin hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönemde, Batı’nın üstünlükleri karşısında, kurumları ve hukukî yenileşme çabalarıyla büyük bir mücadeleye girişmiştir. Çalışmamızın problemi, böyle bir dönemde yapılan, yapılması gereken yenileşmeleri hukukî boyutlarıyla değerlendirmek amacıyla, bu konuda yazılmış, tezin konusu olan lâyihanın ve müellifinin görüşlerinin ortaya konulmasıdır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, dönemin kurtuluş reçeteleri içerisinde önemli bir yekûn tutan hukukî yenilikler hakkında fikir vermektir ve bunu yaparken, eksikliklerine rağmen, dönemle ilgili olarak birinci elden önemli kaynaklar olan lâyihaların, bu yenilikler konusunda taşıdığı anlam üzerinde durarak fikrî ve hukukî hareketliliği, tepki ve kabulleri resmetmeye çalışmaktır.

III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Osmanlı Devleti’nin hukukî yenileşme süreci, zamanla evrimleşerek Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin yolunu açan önemli bir miras olmuştur. Teze konu olan ve II. Abdülhamid dönemi yazılan hukukî ıslahat konulu lâyiha, Tanzimat ile başlayan anayasal sürecin tüm sistemi etkisi altına alarak değiştirdiği, dönüştürdüğü bir zaman diliminde yazılmış olmakla beraber, etkisi XIX. asrın sınırlarını aşarak bugün hâlâ tartışılmakta olan konulara değinmektedir. Dolayısıyla bu tarz belgeler, araştırmacılara; batılılaşma tartışmaları ve özellikle çağın iktisadî, içtimaî, siyasî, hukukî, dinî pek çok yönü hakkında, dönemin izlerini sürebildikleri genel bir panorama vermekte, önemli bir kaynak sağlamaktadır.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi, öncelikli olarak tez çalışması kapsamında yer alan hukuk, lâyiha, ıslahat gibi konu başlıklarının literatür ataramasının yapılması ve sonrasında dökümanların incelenmesidir.

V. SİYASETNÂME GELENEĞİ VE LÂYİHALAR

Türk-İslâm devletlerinde, devlet yöneticilerine yol göstermek, onlara öneri ve tavsiyelerde bulunmak amacıyla kaleme alınmış eserlere rastlanır. İnsanları, devlet işlerini yönetme sanatı, politika anlamlarına gelen Arapça siyaset ile mektup, yazı manasındaki Farsça nâme sözcüğünün birleşmesiyle ortaya çıkan siyaset-nâme türü, devlet adamlarına bu yönetme siyasetinin öğretilmesi, dikkat edilmesi gereken hususlara vurgu yapılması gibi ideallerle yazılan türde eserlere verilen isimdir¹. Bir siyasetname türü olan lâyhalar ise, bu metinlere kıyasla çok daha dar kapsamlı ve belli konularda yazılmış raporlar gibidir. Ayrıca daha nazarî meseleleri konu alan siyasetnamelere karşılık, lâyhalar toplumun içinde bulunduğu kötü koşullara ve onlardan kurtuluş yollarına değinmektedir². Keykavus'un Kabusnâmesi ve Sultan Melikşah'ın isteği üzerine kaleme alınan ünlü Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün (1018-1092) Siyasetnâmesi, bu türe örnektir³. Özellikle bir Türk büyüğü olan Yusuf Has Hacip'in yazdığı Kutadgu Bilig, tür açısından oldukça önemli bir eserdir. "Mutluluk Bilgisi" anlamına gelen eser, 1070 tarihinde, Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Karahan'a takdim edilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde, özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren siyasetname türüyle beraber lâyiha ve risaleler yaygınlaşmaya başlamıştır⁴. Arapça "levh" kökünden gelen bu kelime (lâyiha), hatırlanacak şey anlamına gelen "lâyih" kelimesinin müennesidir⁵. Kâmûs-î Türkî'de ise " Bir madde hakkında tafsilatı havi kaleme alarak makam-ı resmîyeden birine takdim edilen varakadır" şeklinde geçmektedir. Rapor mahiyetindeki lâyhalar içerisinde en sık rastlanana ıslahat lâyhalarıdır. Ayrıca bir mesele hakkında görüş bildiren türden lâyhalar da vardır. Bunların haricinde, yeni çıkacak kanunlar ve/veya kanunlarda yapılacak değişiklikler hakkında yazılan esbâb-ı mucibe lâyhalarını da zikretmek gerekmektedir⁶. Devletin bir nevi duraklama dönemi yaşadığı bu çağda, yöneticiler ve devlet adamlarının

¹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyasetnâme", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)**, C.37, İstanbul 2009, s. 304.

² Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, Dergâh yay. (5.baskı), İstanbul 2013, s. 19.

³ Mustafa Durusoy, **Sultan II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, s. 10-11; "Lâyihâ", s. 304.

⁴ Öz, **a.g.e.**, s. 19; Coşkun Yılmaz, " Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler", **TALİD**, C.I, S.2, 2003, s. 300.

⁵ Oğuz, **a.g.t.**, s. 2.

⁶ "Lâyihâ", s. 116-117.

lâyihalar kaleme alarak kötü gidişatın nedenleri hakkında kafa yormuşlardır. Bu lâyihalar, herhangi bir konuda görüş, öneri, şikâyetlerin yer aldığı bir nevi rapor niteliğindeki yazılardır ve padişah bizzat layiha isteyebileceği gibi, müellifi kendi arzu ve isteği doğrultusunda da yazmış olabilir. Osmanlı lâyihaları içerisinde şüphesiz Koçi Bey Risâlesinin önemli bir yeri vardır. “Telhisat der ahval-i âlem-i Sultan Murad Han” başlıklı risalesini Sultan IV. Murad’ a sunan Koçi Bey, gelenekçi ıslahat anlayışının en tipik örneğidir⁷.

Lâyihaların ve risalelerin, istisnalarıyla beraber genelinde üzerinde önemle durulan ve sıklıkla vurgulanan bazı temel yaklaşımlar vardır. Bunlardan belki de en önemlisi olarak “daire-î adliye” karşımıza çıkar⁸. Bu yaklaşımı Kınalızâde’nin Ahlâk-ı Alâî’inde şu şekilde görürüz: “*Adldir mûcib-ı salah-ı cihan; cihan bir bağıdır dıvarı devlet; devletin nâzımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illâ melik; melik zapteylemez illâ leşker; leşkeri cem’ idemez illâ mal; malı cem’ eyleyen reâyâdır; reâyâyı kul eder padişah-ı âleme adl*”⁹ IV. Murad ve I. İbrahim dönemleri¹⁰ hakkında önemli bir kaynak olan risalesinde Koçi Bey’in şu sözleri de bu klasik yaklaşımı sergilemektedir: “Küfr ile dünya durur, zulm ile durmaz¹¹” Bir diğer yaklaşım “altın çağ” idealidir. Osmanlı Devleti bir altın çağ yaşamıştır ve kurtuluş için bu altın çağı diriltmek gerekmektedir. Genellikle Kanunî Sultan Süleyman dönemi olarak geçen bu kadim altın çağ, Hezarfen Hüseyin Efendi’nin (ö. 1691-92) “Telhisü’l Beyan fi Kavânin-i Âl-i Osman” eserinde olduğu gibi I. Selim yani Yavuz dönemine kadar da geriye götürülebilmektedir¹². Gerçekte İslâm ve Osmanlı literatüründe rastlanmayan ve sadece bu imada bulunan terim ya da kavramlarla varlığından haberdar olduğumuz bu kavram ve taşıdığı anlam ile ideal, devlet adamlarını kendini tekrar ve taklit etmek isteyen kısır bir döngüye sürüklemektedir¹³. Kanûn-î Kadim, eskiye ve güzele dönüşün simgesidir.

⁷ Öz, a.g.e., s.27.

⁸ Yunus Koç, “Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Halk Algısı ve Tasnifi”, **Hacattepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Milli Folklor Dergisi**, Ankara 2003, Yıl: 25, S.98, 39.

⁹ Öz, a.g.e., s. 57; Yılmaz, a.g.m., s. 320.

¹⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 310.

¹¹ Öz, a.g.e., s. 80; Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, (2. baskı), TTK yay., Ankara 2010, s. 40.

¹² Oğuz, a.g.t., s. 7; Öz, a.g.e., s. 110.

¹³ Öz, a.g.e., s. 108.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmed' e sunduğu lâyihasında Defterdar Sarı Mehmed Paşa, çöküşün nedeni olarak gördüğü disiplinsizlikten kurtulmanın tek çaresinin eskiye yani kanun-î kadime dönmek olduğunu belirtmektedir¹⁴. Gerek kanun-î kadim gerek daire-i adliye ve gerekse erkân-ı erbaa ideallerinin toplandığı büyük ve esas ideal nizam-î âlemdir. Amaç, toplumu tüm katmanlarıyla, adaletli ve birbirleriyle uyumlu şekilde yönetmektir. Bu ise adalet, liyakat ve denetimi hâkim kılarak düzenin işleyişini etkileyebilecek her türlü etkenden ve kadim kanunlara aykırı¹⁵yeni fikirlerden kaçınmaktan geçer. Ancak bütün lâyhaların ve müelliflerin aynı görüşlerde olduğu söylenemez. Kimliği hakkında pek bilgi olmayan, XVII. yüzyılda yazıldığı düşünülen “Kitabu Mesâlihi'l-müslimin ve Menâfi'i'l- mü'minîn” eserinin sahibi, daha o çağda kanun-î kadim fikrine eleştiri getirerek, geleneksel uygulamalara tepki göstermektedir. Ona göre, kanunlar devrin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre olmalıdır¹⁶. Keza matbaacı İbrahim Müteferrika'da (ö.1747) Sultan I. Mahmut' a sunduğu “Usulü'l hikem fi nizami'l ümem” adlı eserinde ilk defa olarak kanun-ı kadimden nizam-ı cedide geçişi savunmuştur¹⁷. Nitekim XVIII. yüzyılla birlikte artık bu geleneksel yorumlar yetersiz gelmeye başlamıştır. Kanun-ı kadimden nizam-ı cedide giden yolda hem devlet adamlarını ve hem de fikir erbabını büyük sıkıntılar beklemektedir. Cedîdci padişahlar da bu sıkıntılardan nasibini -hatta kimi zaman canlarıyla ödeyerek- almışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman dönemi Sadrazamı Lütfî Paşa (1488-1563) tarafından yazılan Âsafnâme ile lâyiha yazımında ve dolayısıyla siyasî düşünce tarihinde yeni bir üslup başlamıştır. Eserini, devlet adamlarına kılavuzluk etmek maksadıyla yazan Paşa, sistemdeki sarsıntıyı ilk fark eden siyasi düşünür olarak dikkat çekmektedir¹⁸. 1544- 1606 yılları arasında yaşamış müderrislik ve kadılık yapmış birisi olan Hasan Kâfi el- Akhisarî' nin III. Mehmed' e sunduğu, Arapça yazdığı ve Türkçeye de tercüme edilen “Usûlü'l-hikem fi nizami'l-âlem” başlıklı eseri de diğer devletlerin ve gelişen dünyanın şartlarının kâle alınmasını savunan ilk ıslahatnâmedir. Yurt içinde ve dışında çeşitli yazma nüshalarının bulunması, tanınan ve okunan bir yapıt

¹⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 324.

¹⁶ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 304,320.

¹⁷ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 316; Öz, **a.g.e.**, s. 90-91.

¹⁸ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 302; Oğuz, **a.g.t.**, s. 5.

olduğunu göstermektedir ki, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonrası gibi çok geç tarihlerde dahi baskısının yapılması bunun bir kanıtıdır¹⁹.

Yenileşme döneminin baş mimarlarından Sultan II. Mahmut, yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra “ Usul-ü Nizam-î Müstahsene” adını verdiği reformları için lâyhalar istemiştir. Bir diğer büyük reformcu Sultan III. Selim de, planladığı geniş çaplı reformlara girişmeden önce, önde gelen ulemeden, devlet adamlarından ve hatta orduda görev yapan yabancı subaylardan dahi raporlar yazarak kendisine yol göstermelerini istemiştir²⁰. Padişahlara sunulan lâyihalarda üzerinde çokça durulan şikâyetlerin başında rüşvet, adlî sistemdeki bozukluk, ilmiye sınıfı ve medreselerdeki gerileme vs. dikkat çekmektedir. Gerilemenin sebepleri bu bozukluklara bağlanmaktadır. Bu şikâyetler, Sultan III. Selim döneminde dahi dile getirilmiştir. Döneminde yayınlanan fermanlarda, zalimlikleri nedeniyle bazı hâkimlerin görevlerine son verilmesi, özrü olmadığı halde mansıplarını terk eden kadıların yerlerine gitmeleri, adaletli olmaları, arpalık sahiplerinden arpalıklarını naiplere iltizama vermekten kaçınmaları ve şeriat bilen kişilere vererek mahkeme gelirlerinin beşte birini bu kişilere bırakmaları istenmektedir. Bu istenenlere uymayanları ise görevden alınmalarının yanı sıra cezalar beklemektedir. Gerek 1798, 1802 yıllarında tekrar bu sıkıntılara yönelik çıkarılan fermanlar ve gerekse II. Mahmut döneminde, vefatından hemen önce 1838’de çıkarılan “Tarik-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi” adlı yasa ile adlî kuruma, ilmiye sınıfına bir düzen verilmek istenmesi, bunun bir göstergesidir. Kanunda rüşvet ve iltimas hakkında “Makam ve mevkiine bakılmaksızın şer’î kuralları uygulaması gerekenler, verecekleri hükümlerde dostlukla ya da rüşvetle haksızlık yaptıkları anlaşıldığı takdirde rüşvete el konulacağı gibi ayrıca cezalandırılacaklardır. Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri de bu cezadan kaçamayacaklardır²¹” şeklinde geçen hükümler dikkat çekicidir. Bu ve bunun gibi pek çok usulsüzlük hakkında bilginin ve uygulanacak cezaların yer aldığı kanun; dönem, adlî sıkıntılar, içtimaî durum, şikâyetler gibi pek çok konuda önemli ipuçları vermekte ve gözler önüne döneme dair bir tablo çizmektedir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid, dedesi II. Mahmut ve babası Sultan Abdülmecid’in yolundan giderek yenileşme yolunda önemli adımlar atılmasını

¹⁹ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 307-308; Oğuz, **a.g.t.**, s. 6.

²⁰ Durusoy, **a.g.t.**, s. 9; Oğuz, **a.g.t.**, s. 12-13; Bozkurt, **a.g.e.**, s. 41-42.

²¹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu- Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr>, s.44-48; Mustafa Şentop, “ Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, **TALİD**, C.3, S.5, 2005, s. 650.

sağlamıştır. O da tıpkı selefleri gibi bir muhtıra yayınlayarak her alanda, yetkin devlet ileri gelenlerinden ve ayrıca Yıldız'da ikamet etmekte olan yerli ve yabancı danışmanlardan da lâyhalar istemiştir²². İşler şu şekilde yürümektedir: Yıldız'a sunulan teklifler komisyonlara havale edilir. Üzerinde ittifak edilen lâyhalarla ilgili olarak danışmanlar fikirlerini yazılı ve sözlü olarak belirtirler ve Sultan da son sözü söylemektedir²³. Dönemin önemli lâyiha yazarları arasında Ahmet Cevdet Paşa²⁴, Said Paşa ve Kamil Paşa gibi önemli devlet adamları da bulunmaktadır²⁵. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Yıldız Tasnifinde (YEE) de Sultan II. Abdülhamid'e, pek çok yazar tarafından sunulmuş ziraattan askeriye, hukuktan ıslahatlara farklı konularda pek çok lâyiha yer almaktadır.

VI. ANA HATLARIYLA SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE DÖNEMİ

Sultan Abdülaziz'in halli ve II. Abdülhamid' in iktidarına giden süreçte Balkanlar'da kaynayan kazanın etkisi göz ardı edilemez. Balkanlar'da iltizam usulünden sonra istismar, tahsildarların kötü muameleleri ve reayayı sömürdüklerine dair şikâyetler sürekli olmaktadır ve köylüler bu nedenle ayaklanmaktadırlar²⁶. 1875 senesinde basit bir Hristiyan köylü ayaklanması olarak başlayan Bosna-Hersek isyanı, zamanla ırk ve din savaşı haline bürünmüş, siyasî, malî krizler ve kargaşalara evrilmiştir. İstanbul'a sirayet eden bunalım, Sultan'ın hal edilmesiyle devam etmiştir. Meşrutiyet yanlısı olduğu herkesçe malum olan V. Murat, yaşadığı trajik olaylarla hassas bünyesi sarsıldığı için uzun süre iktidarda kalamamış ve Kânûn-ı esâsî'yi ilan edeceği vaadiyle 1 Eylül 1876'da II. Abdülhamid, 34. Osmanlı sultanı olarak silsiledeki yerini almıştır.

Tahta geçen Sultanı, uzun zamandır devam eden Balkan ayaklanmaları ve Kânûn-ı Esâsî ilanı gibi meseleler beklemektedir²⁷. Bosna-Hersek'te başlayarak bölgede geniş bir kitleye ulaşan isyan, Bulgarların Müslümanlara yaptıkları zulümler üzerine şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Bu ise fırsat bekleyen Avrupalılara

²² Durusoy, **a.g.t.**, s. 10; Mustafa Oğuz, "Osmanlı Devleti'nin Durumu Hakkında Cevdet Paşa'nın Görüşleri", **TÜBAR**, XXVI/2009- Güz, s. 144.

²³ Mustafa Oğuz, "Romanya Sefirinin, Osmanlı Devlet Nizamı Hakkında II. Abdülhamid'e Takdim Ettiği Lâyihası", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2010, S.26, s. 80.

²⁴ Ahmet Cevdet Paşa hak. ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Oğuz'un Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği adlı eseri.

²⁵ Oğuz, **a.g.t.**, s. 4.

²⁶ Edouard Philippe Engelhardt, **Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat**, Örgün yay., İstanbul 2010, s. 352.

²⁷ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, (2. baskı), Ötüken yay., İstanbul 2013, s. 34.

istedikleri imkânı vermiştir. Bir dizi reform içeren ve asıl amacı iç müdahaleleri kullanarak devleti parçalamak olan büyük devletler İstanbul'da bir konferansta bu konuları görüşme kararı alırlar ve Tersane Konferansı gerçekleşir. Konferans sırasında, kendi işimizi kendimiz yaparız demek isteyen ve böylece devletlerin müdahalesini anlamsız kılacağını düşünen, başta Mithat Paşa'nın çabalarıyla Kânûn-ı Esâsî ilan edilir. Anayasa'nın ilanını haber veren top atışları, beklenen etkiyi yapmadığı gibi, şov olarak algılanmış ve ciddiye alınmamıştır²⁸.

Neticede Rus ultimatomları ve konferansın talepleri reddedilerek 93 Harbi'ne giden süreç başlamış olur. 24 Nisan 1877'de Romanya ile sözleşme imzalayan Ruslar, Prut Nehri'ni geçer ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı başlar. Plevne' de Osman Paşa, Balkanlar'da Süleyman Paşa ve Doğu' da Ahmet Muhtar Paşa'nın başarıları efsaneleşse de genel manada Osmanlı Devleti'ni ağır bir mağlubiyet beklemektedir ve dokuz ay gibi bir zaman sonra savaş ezici, yıpratıcı bir şekilde bozgunla bitecektir²⁹. Edirne Kalesi düşmüş ve İstanbul yolu Ruslara tüm cazibesiyle açılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde tahvilleri, yatırımları olan İngiliz kamuoyu bunu önlemek için her şeyi yapacak ve hatta Osmanlı'ya destek mitingleri düzenlenecektir³⁰. Ayrıca boğazları elinde tutan güçlü bir Rusya da herkesin korkulu rüyasıdır. Neticede savaşın sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Rusların Panslavizm politikalarının ete kemiğe bürünmüş haliyle Osmanlı Devleti'ne sunulmuştur ve bahsi geçen nedenlerle Avrupa kamuoyu buna izin vermemiştir.

Devamında Osmanlı Devleti için sonuçları çok da farklı olmayacak Berlin Muahedesi imzalanmıştır. Berlin'de Bismarc liderliğinde yeniden görüşülen bu meselelerde, Ayastefanos'un şartlarını Osmanlı lehine hafifleteceği yalan vaadiyle İngiltere, Kıbrıs'ı almıştır³¹. Antlaşma sonucunda Avusturya, Bosna Hersek'i, yüklü bir tazminata mahkûm edildiğimiz Rusya, Doğu Anadolu'nun kuzey kısmını ele geçirmiştir; Sırbistan, Romanya ve Karadağ ise bağımsızlıklarını kazanmıştır³². Savaş boyunca cephelelerdeki komutanları inisiyatifsiz bırakarak danışmanlarının da

²⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK yay., Ankara, s. 23; H. Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir, (1.baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 578; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, (17.baskı), Yapı Kredi yay., İstanbul 2012, s. 312.

²⁹ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktaş, (4.baskı), İletişim yay., İstanbul 2016, s. 106.

³⁰ Georgeon, **a.g.e.**, s. 114.

³¹ Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik yay., İstanbul 2018, s.89.

³² Oğuz, **a.g.t.**, s. 23.

yardımla, savaşı, İstanbul'dan yöneten Sultan'ın, komutanların tepeden gelen emirlerle felç olmasına sebep olduğu ve ayrıca Abdülaziz döneminde ihya edilen donanmanın hiç kullanılmaması ile mebusların fikirlerinin dikkate alınmaması gibi iddialar, Mecliste ciddi bir muhalefete yol açmış, tartışmasız gün geçmez olmuş ve nihâyet Sultan ile Astarıcılar Kethüdası Hacı Ahmet Efendi arasında geçen tartışma üzerine Sultan, meclisi kapatmıştır³³.

Sultan'ın bundan sonraki siyasetinde ve dönemi yorumlarken iki şey her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. İlki, kişiliğidir ki, baskıcı, sansür ve jurnallerle anılan bir dönemin izlerini, etrafındaki herkesten kuşku duyacak kadar şüpheli kişiliğinde aramak gerekir. Diğeri ise Osmanlı hilafetinden güç alan İslâmcılık politikasıdır. Buna zemin hazırlayan başlıca amil, 93 Harbi yenilgisi sonrası Anadolu'ya yapılan büyük göçlerle birlikte imparatorluğun Müslüman nüfusundaki ciddi artıştır. Bir diğeri önemli sebep de, Mısır ve Tunus'un kaybı, Rusya'nın Türkistan'ı istilası sonucunda dünya Müslümanlarını içerisinde bağımsız kalan tek İslâm devletinin Hicaz'ı elinde tutan Osmanlı Devleti olmasıdır. Daha Sultan Abdülaziz döneminde Sumatra, Cava ve Komoro adalarının Müslüman hükümdarları saraya yazdıkları mektuplarında, İslâm adına birleşmek tekliflerini yapmışlardır³⁴. İslâmlardaki (Kafkasya'da Şeyh Şamil, Afrika'da Senüsîler³⁵ ve Hindistan gibi) bu uyanışlar, Kur'an'a ve Sünniliğe bağlılığını koruyarak, ortaya çıkan radikal sosyoekonomik değişikliklere adapte olmanın arayışlarını gösterir³⁶.

II. Abdülhamid döneminde ise artan göçler, çoğunluğu Müslüman olan ve bu nedenle korkunç şekillerde yerlerinden sökülüp atılan kitlede bir din ve kültür bilinci geliştirmiştir³⁷. Bunun bariz bir örneğini "İbret" adlı gazetesinde, 1872'de "İttihâd-ı İslâm" adında bir makale yayınlayan Namık Kemal' de görürüz³⁸. Artık, 1774 Küçük Kaynarca ile başlayan çekilme süreci ve göçler 93 Harbi ile son raddeye ulaşmıştır. Öyle ki Osmanlıcılık hareketinin bir devamı ve Türkçülük cereyanının ise

³³ Karpat, **a.g.e.**, s. 390.

³⁴ Oğuz, **a.g.t.**, s. 21-22; Karpat, **a.g.e.**, s. 330-334.

³⁵ (Sultan II. Abdülhamid dönemi Senüsîlerle ilişkiler için bkz. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Senüsîler ve Sultan Abdülhamid, Ses yay., İstanbul 1992)

³⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 586; Berkes, **a.g.e.**, s. 341-342; İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, (4.baskı), İş Bankası yay., İstanbul 2015, s. 298.

³⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 328-329.

³⁸ Georgeon, **a.g.e.**, s. 266; Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Diyanet Vakfı yay., Ankara 1994, s.86.

prototipidir, denilebilir³⁹. Bu oluşumlar ve canlanmaların en çok gözünü korkuttuğu ülke, sömürgelerinde ve sömürge yollarında pek çok Müslümanın yaşadığı İngiltere yani Britanya'dır. Oysaki Sultan Abdülhamid korktukları gibi bir cihadın peşinde değildir; bunun onu uluslararası bir serseri durumuna düşüreceğini ve Rus tehdidine karşı Avrupa desteğinden mahrum kalacağını öngöreceği ve politikalarının, tehtidi diri tutmasıyla işe yarayacağını bilecek kadar da zekidir⁴⁰. Bu da, tüm çağrılara rağmen neden bir İslâm hareketi başlatmadığını ve hatta bu tarz hareketleri çıkaranlardan hiç de hoşlanmadığını açıklar.

Zaten 1890'lara gelindiğinde zamanın çarkları artık farklı işlemektedir. Fransızlar ve hatta Lord Curzon da dâhil İngiltere, İslâmcılık hareketinin politik manevra özelliğini kavramışlar ve onu artık bir tehdit olarak görmemeye başlamışlardır. Hatta Afganistan meselesinde Ruslarla ters düşen İngiltere, Emir Şir Ali'yi ikna etmesini isteyince, Ahmet Hulusi Efendi, Afganları İngiliz lehine ikna etmek amacıyla gönderilmekte ve yine Amerika'da hem Filipinler konusunda ve Çin'deki boxer isyanında Almanya lehine Müslümanlara itidal çağrısı noktasında Sultan'dan yardım talep etmektedirler⁴¹. Bununla beraber İslâmcılık politikasına karşı, İngiltere de Osmanlı halifeliğinin meşruluğunu sorgulayan ve halifeliği Mekke Şerifi'ne veren Arap hilâfeti fikir ve ideolojisini yaymaya ve örgütlemeye başlamışlardır. Bu oyunları gören Sultan ise boş durmamış; Hicaz demiryolu girişimini başlatmış ve tüm dünya Müslümanlarını bu yatırımda ortak yapmıştır, İslâm coğrafyasının her yerinden gelen gençlerin, İstanbul medrese ve okullarında ve hatta askerî okullarda okutularak celbedilmesini sağlamıştır, İslâm karşıtı basın-yayını önlemiş ve hilâfeti Kureş'e mâl eden tüm eserleri, klâsik İslâm bilgini Maverdî de dâhil olmak üzere sansürden geçirtmemiş ve İstanbul'da Urdu dilinde Peyk-i İslâm ve Londra'da Farsça ve Arapça el-Gayret adlı gazeteler çıkartarak Hindistan'a sokmuştur. Tüm bunlar İngiltere ile sorunlar yaratmıştır⁴².

Abdülhamid'in politikalarına bir diğer büyük muhalefet de yine Hindistan'daki Seyyid Ahmed Han ve etrafındakilerden gelmektedir. Hem İngiliz yanlısı ve hem de Türkofili ve Türk hilafeti karşıtı olan Seyyid Han'a tepki, tüm Müslümanların vatanını "İstanbul" olarak gösteren Muhammed İkbal'den ve en

³⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 335; Georgeon, **a.g.e.**, s. 292; İsmail Kara, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler**, Dergâh yay. (3.baskı), İstanbul 2017, s. 27.

⁴⁰ İsmail Kara, **Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak**, Dergâh yay., İstanbul 2017, s. 164.

⁴¹ Karpat, **a.g.e.**, s. 588-591; Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s. 300-303; Kuran, **a.g.e.**, s.88

⁴² Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s. 303-304.

amansız muhalifi Cemaleddin Afganî'den gelmiştir ve Afganî, onu, Hindistan'ı Türklerden koparmakla itham etmiştir. Kuzey'de, Rusya'da ise Gaspirinski İsmail Bey (Gaspıralı), Sultan Abdülhamid'i halife olarak selamlamakta ve gazetesi "Tercüman" da ona övgüler düzen yazılar yazmaktadır; İngilizlerin planı tutmamıştır⁴³.

Tüm bu mücadelenin ortasında, bir yandan, hezimetle sonuçlanan 93 Harbi'nin sonunda imzalanan ve sonuçları çok ağır olan antlaşmaların yarattığı sonuçlarla uğraşılmaktadır. Ayastefanos'un 16. maddesi, Berlin'de 61. madde olmuştur. Ermeni meselesini Osmanlı'nın ve hatta Cumhuriyet'in de başına bela eden bu madde ile Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik ıslahatlar talep edilmekte ve Kürt ve Çerkezlerle karşı, Ermenilerin huzur ve güvenliklerinin sağlanması talep edilmektedir. Konuya binaen alınacak önlemler devletlere bildirileceği gibi, İngiltere, Fransa ve Rusya, bunlar tatbik edilirken refakatçi olacaklardır⁴⁴. Bir tehdit unsuru olarak da İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'na demir atmıştır. Berlin'le doğan Ermeni sorunu, 1890'larla birlikte, devletin en çok kan kaybettiği mesele ve Ermeni ayaklanmaları sürecini başlatan kıvılcım olmuştur.

İlk defa olarak 1890'da Erzurum'da başlayan gösteriler, daha sonra İstanbul'da, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon'da da devam etmiştir. Büyük yankı uyandıran 1894 Sason ve Talari isyanları ile Bâbîâlî önündeki gösteriyi 1895 Zeytun ayaklanmaları takip etmiştir. Bunları 1896'daki Osmanlı Bankası işgali ve Van'ın yağmalanması izlemiştir. Öyle ki, bu çeteler 1905'te, Sultan II. Abdülhamid'e dahi, başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast girişiminde bulunmuşlardır⁴⁵. Ermeni ıslahatları için direten ve Taşnak ve Hınçak çetelerinin destekçiliğini yapan büyük devletlerin amacının devleti parçalayacak zemini yaratmak olduğunun farkında olan Sultan Abdülhamid, uzun zaman boyunca bu ıslahat direktiflerini oyalamalarla, diplomasi ile geçiştirmiş ancak İstanbul olaylarına softaların da karışmasıyla, daha fazla direnememiş ve bir irade ile ıslahat programını açıklamıştır. Bu ise, olayları yatıştırmadığı gibi, Müslüman kesimi çok öfkelenmiştir ve Doğu Anadolu'nun neredeyse tamamında ortalık kana boyanmıştır.

⁴³ Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s. 300-303.

⁴⁴ Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)", <http://www.dergipark.gov.tr/download/article-file>, s. 58.

⁴⁵ Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik yay., İstanbul 2007, s. 35; Georgeon, **a.g.e.**, s. 415; Karal, **Osmanlı**, C.VIII, s. 134-135; Engelhardt, **a.g.e.**, s. 409-411.

Berlin Antlaşması'nın Osmanlı ve Türk tarihi açısından en önemli taraflarından bir diğeri şudur ki, artık İngiltere de Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunan şark siyasetini terk etmiştir. Şimdi gözü dönmüş, saldırgan bir paylaşım büyük devletlerin tek programıdır. Sultan Abdülhamid'in savaş sonrası meclisi kapatması ve 33 yıl boyunca iktidarı tek elden kontrol ve idare edeceği Yıldız rejimini kurması, tüm bu paylaşım planlarının önüne geçmek için gördüğü tek çaredir ve amcası Abdülaziz'in başına gelenler⁴⁶, Şehzade V. Murat'ın sürekli bir tehdit içeren varlığı, geçirdiği suikast vs. trajediler, insanlara olan güveninin sarsılmasına sebep olmuştur; bu ise tek kişilik iktidarına ve kurduğu baskı, jurnal ve sansür idaresine bir açıklama getirmektedir. Ayrıca devletin, Rusya karşısında desteği olan İngiltere'yi kaybetmesi, giderek yükselen ve büyük savaşta safımızı belirleyen Alman yaklaşmasının zeminini oluşturmuştur⁴⁷.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Anadolu topraklarında Ermeniler ile imtihan veren devlet, Balkanlar'da da bir dizi kargaşayla uğraşmaktadır. Hatta Asya'dan Afrika'ya kadar her yer adeta yangın yeridir. 1878'den sonra özel idari statüye sahip Girit, Lübnan ve Şarkî Rumeli; özerk olan Mısır ve Tunus iken ilerleyen günlerde idarî görünüş tamamen değişik bir hal alacaktır. Bulgaristan, yaşanan bir ayaklanmanın sonucunda 1885'te Şarkî Rumeli ile birleşmiştir. Yunanistan ile birleşmek isteyen Girit'te 1889'dan beri kargaşa devam etmektedir⁴⁸. 1894'ten beri Asir'in güneyi, türkölere konu olan büyük kayıplar verdiğimiz Yemen, sürekli isyan ve kargaşayla kan tükettiğimiz bir yerdir yine. Tanzimat yasalarına ve laik ceza hukukuna itiraz eden Zeydiler, isyanın başını çekmektedirler⁴⁹. Aynı zaman aralığında, Balkanlar'da en geniş Müslüman nüfusa sahip Arnavutlar tarafından kurulan ve başlangıçta Sultan tarafından da desteklenen Prizren Birliği giderek özerklik yanlısı bir hal almaktadır⁵⁰. Suriye'de İstanbul hükümeti karşıtı ilanlar duvarları süslerken 1882'den beri İngiliz işgali altındaki Mısır'da, Arabî Paşa "Mısır

⁴⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, VIII.Cüz, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2013, s. 1269.

⁴⁷ Georgeon, **a.g.e.**, s. 313-314; Karpat, **a.g.e.**, s. 593.

⁴⁸ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789- 2007** (çev. Güneş Ayas), Timaş yay.(2.baskı), İstanbul 2012, s. 135-136.

⁴⁹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 262.

⁵⁰ Yasamee, **a.g.e.**, s.49.

vatanperverliği” isyanını başlatır⁵¹. İşgallerden pay alma peşindeki Fransa ise 1881’de Tunus’a yerleşmiştir.

Bir diğer Girit isyanı, 1896-97’de Yunan savaşını çıkaracaktır. Zafere rağmen, bunalım içinde bir ferahlık ve gururlanmaya neden olan savaşın sonucunda, anında müdahale ederek Selanik yolunu tutan büyük devletler nedeniyle, Osmanlı Devleti mağlup muamelesi görmüştür ve diplomaside yenilgiye uğramışlardır⁵². Başına Yunan prensi geçirilen Girit artık sadece kâğıt üzerinde Osmanlı’ya aittir⁵³. Tarih 1900’leri gösterdiğinde bir başka yerden darbe gelir: Makedonya⁵⁴. Makedon bağımsızlığını savunan İMDÖ (İç Makedon Devrimci Örgütü) ve Bulgaristan’a bağlanmayı savunanlar DMDÖ, bölgeyi şiddet yatağına çevirmiştir. 1902 senesinde, DMDÖ’nün başlattığı isyan sonucunda, Sultan, Avrupalı devletlerin de artan baskısıyla reform sürecini başlatmış ancak bu da olayları yatıştırmamıştır. Balkanlar’da dinmeyen şiddet havası Balkan savaşlarında bölge kaybedilene kadar devam etmiştir⁵⁵.

Olayların artmasıyla Sultan’ın baskıcı ve sıkı rejimi de arttıkça artmıştır. Telgraf hatları, demiryolları gibi döneminde ilerleme kaydeden önemli teknik gelişmeler, aynı zamanda sansürü ve baskı politikalarını da yönetmesini kolaylaştıran aletler olmuşlardır. 1900’lerle beraber, eski Genç Osmanlılar hareketi biraz farklılaşarak İttihat ve Terakki adını alacak ve Türkçülüğü esas alan muhalefetin yeni adresi olacaktır⁵⁶. Sultan Abdülhamid’in baskıcı politikaları, kendine yakın fikir sahiplerini dahi ondan uzaklaştırmış ve aslında İttihat ve Terakki’yi güçlendiren amil olmuştur. Devrimi hazırlayan dış sebeplerin belki de en önemlilerinden biri de meşrutiyet modeli olarak görülen Japonya’nın 1904-1905 savaşında, ezeli düşman Rusları yenmeleri ve bunun sonrasında Rusya’da ve İran’da devrimler gerçekleşerek, anayasal süreçlerin başlamasıdır⁵⁷. Bu şekilde, Meşrutiyet isteyen 1908 Jön Türk devrimine giden yol açılmıştır. Ancak bu devrimi yapanlar, Avrupa başkentlerinde yaşayan kültürlü Jön Türkler değil, Selanik-Manastır bölgesindeki ordu subaylarıdır⁵⁸.

⁵¹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 270; Oral Sander, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, (7.baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 255.

⁵² Kuran, **a.g.e.**, s.223.

⁵³ Findley, **a.g.e.**, s. 136; Karal, **Osmanlı**, C.VIII, s. 122.

⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C.I, İletişim yay. (5.baskı), İstanbul 2015, s. 527-559.

⁵⁵ Findley, **a.g.e.**, s. 145.

⁵⁶ Kuran, **a.g.e.**, s.94.

⁵⁷ Findley, **a.g.e.**, s. 163.

⁵⁸ Karpat, **a.g.e.**, s. 68; Georgeon, **a.g.e.**, s. 578.

Bardağı taşırın ise 1908’de Ruslar ile İngilizlerin, şark meselesini⁵⁹ artık nihayete erdirmek maksadıyla yaptıkları Reval görüşmeleridir. Sömürgeci devletler, duvarlarını indirmiş ve Osmanlı’ya karşı, Balkan toprakları ve Boğazlar konusunda, Avusturya’nın da gizli anlaşmalarla dâhil olduğu bir paylaşım yapmanın peşindedirler. Bu gelişmeler üzerine durdurulamayan hareket ve ayaklanma sonucunda muhaliflerin ısrarı netice vermiş; 24 Temmuz 1908’de İstanbul’da ve vilayetlerde Kânûn-ı esâsî ilan edilmiş ve her yerde kutlamalar, gösteriler düzenlenmiştir. II. Meşrutiyet başlamıştır⁶⁰.

Dokuz ay süren meşruti monarşinin ardından vukuu bulan 31 Mart ayaklanması sonucunda Sultan Abdülhamid iktidarını kaybetmiş ve Selanik’e sürgüne gönderilmiştir. Sürgünde Ekim 1912’ye kadar kalan Sultan, I. Balkan savaşları esnasında Yunanların ilerlemesi üzerine İstanbul’da, 10 Şubat 1918’de vefat edeceği Beylerbeyi Sarayı’na getirilir⁶¹. Yaşadığı trajik olayların da etkisiyle şüpheli, vesveseli ve tedirgin bir kişilik olarak karşımıza çıkan Sultan II. Abdülhamid, kişiliğindeki bu özelliklerin de bir sonucu ve özellikle yaşadığı zorlu dönemin de bir gereği olarak iktidarı boyunca devleti ayakta tutabilmek adına oldukça merkezîyetçi ve baskıcı bir politika benimsemiştir. Dönemini eğitimde, teknolojide, ulaşımda, sanayide hızlı bir ilerleme çabası olarak göreceğimiz Sultan, yapacakları ve projeleri için üst düzey devlet adamlarından küçük rütbeli, taşra memurlarına kadar pek çok kişiden lâyhalar istemiştir. Alınması gereken önlemler, yanlış uygulamalar, neler yapılabileceği konusunda sunulan fikirler, eleştiriler vs. hakkında Sultan’ı yönlendiren bu belgeler bir nevi rapor niteliğindedir.

Çalışmanın konusu olan lâyiha ise Sultan’a, hukukî ıslahatlar hakkında bilgi vermek ve fikir sunmak amacıyla yazılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifinde yer alan isimsiz lâyiha, tez kapsamında transkripsiyon edilmiş ve Abdülhamid dönemini ve hukukî reformlara bakış açısını sergilemesi bakımından önemli bulunarak değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Lâyihanın içeriğinde yoğun olarak referans yapılan hukukî yapıya, şer’î ve laik hukuk hakkında yapılan değerlendirmelere ve yeniliklere okuyucuyu hazırlamak maksadıyla, iki bölümden oluşan çalışmanın “Osmanlı Devleti’nde Hukuk” adlı ilk bölümünde, Osmanlı hukukunun genel özelliklerine, şer’î ve örfî karakterine ve bu hukukların teşekkül

⁵⁹ Yasamee, **a.g.e.**, s.23.

⁶⁰ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 10; Findley, **a.g.e.**, s. 165; Sander, **a.g.e.**, s. 274.

⁶¹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 587.

evrelerine, yenileşme dönemi hukuku ve laik sürece giden yenileşme hareketlerine ve son olarak da II. Abdülhamid dönemi hukukî hareketlerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise, çalışılan lâyiha hakkında bilgi verilmiş ve isimsiz olan lâyihanın yazarı hakkında bazı başlıklar altında bir isimlendirme çalışması yapılmış ve yazarın gayrimüslim Osmanlı devlet adamı Sava Paşa olduğu iddiasında bulunulmuştur. İkinci bölüm değerlendirme kısmıyla son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK

1.1. HUKUKUN GENEL ÖZELLİKLERİ

Osmanlı hukuku her şeyden evvel bir İslâm hukuku sistemidir. Kişilerin ve devletin maddi ve manevi hayatını tamamen kapsayan, dinî ve dünyevî olarak birbirinden ayrı düşünülmemeyecek mahiyetteki İslâm hukuku yani fıkıh sistemi bu İslâm devletinde hukukun ve tüm hayatın başlıca yönlendiricisidir. İslâm hukukunun Türkler için ayrıca önemi vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, içtimaî, iktisadî sistemini ve hatta İslâm sonrası bütün Türk tarihini anlayabilmek için bu hukuku bilmenin adeta bir zorunluluk olduğunu unutmamak gerekir⁶².

Osmanlı İmparatorluğu bir sünnî İslâm devleti olarak, akâid yani inanç bakımından Mâtürîdîlikle⁶³ ve fıkıh bakımından da Hanifilik ile özdeşleştirilmiştir. Osmanlı ilim geleneğinde baskın ekol, temelini Mutezile⁶⁴'ye muhalefetin oluşturduğu ve Sünnî kelâm ile bütünleşen Eşârîliktir⁶⁵. İlk Osmanlı şeyhülislâmı Molla Fenârî, Eşâri kelâm âlimi Seyyid Şerif Cürçânî'nin talebesi olarak Osmanlı medrese müfredatını da Eşâri ekole dayandırmıştır⁶⁶. Sistemin bir diğer çok önemli yürütücüsü ve yönlendiricisi olan örfî-sultanî hukuk, Osmanlı hukukunun çokça tartışılan bir konusudur. Gaza ve fetih politikalarıyla sınırları devamlı olarak genişleyen devlet, farklı din ve mezheplerden pek çok tebaaya hükmedebilmek için şer'î hukuktan aldığı icazet ile bölgelerin hukukunu kendi esas sistemine mükemmel bir şekilde dâhil etmiştir. Bunların yanında eski Türk âdet ve geleneklerini, örfî hukuka sirayet etmiş olan Moğol ve İlhanlı yasalarının etkisini de sistemden bağımsız düşünemeyiz.

⁶² Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları (2. baskı), Ankara 1954, s. 9.

⁶³ Mâtürîdîlik, Ehl-i sünnetin imanla ilgili bilgilerde iki imamından biri olan ve Semerkand'ın Mâtürîdî kasabasında doğduğu için bu adla meşhur olan İmam Mâtürîdî'ye yani inanç ve imanda onun ehl-i sünnete uygun çizgisine bağlılığı ifade etmektedir. (Bkz. DTS, Türkiye Gazatesi Yayınları, C.1, s. 340-341.)

⁶⁴ Hicri ikinci asırda Vâsıl bin Atâ tarafından kurulan ve akıllı, nakilden yani dinî delillerden önde tutan fırka. Hocası Hasen-ül- Basrî' nin ders halkasından ayrıldığı için ayrılanlar manasında Mûtezile adı verilmiştir. Bu fırkaya Kaderiyye de denir. (Bkz. DTS, C.2, s. 47-48.)

⁶⁵ Mâtürîdîlik ile beraber ehl-i sünnet vel-cemâat mezheplerden biridir. İmam Mâtürîdî, İmamı Azam Ebû Hanîfe'nin talebeleri zincirinin büyük bir halkası iken İmam Eş'âri de İmam-î Şafi'nin talebeleri zincirinde bulunmaktadır. (Bkz. DTS, C.I)

⁶⁶ Bedri Gencer, “ Osmanlı Kozmopolitanizmi İçin Tabii Hukuk Teorisi: Sava Paşa”, **Bilimname**, XIII, 2007/2, s. 24.

Örfî hukuk denilince sadece âdet hukuku değil, şer'î hükümlerin kanun tarzında tedvini de dâhil olmak üzere, padişaha tanınan sınırlı yasama yetkisinin sınırları içerisinde, âlim hukukçuların içtihat ve fetvalarından da referansla ortaya konan hukukî hükümler akla gelir⁶⁷. Bunun için şer'î hukukun yani fikhın, devlet başkanına verdiği takdir ve salahiyetler yoluyla kanunnâmeler vücuda getirilmiştir⁶⁸. Bu teşekkül esnasında İslâm hukukunun hareket ve dinamizmini ifade eden “ıçtihat” ilkesi maslahat ve istihsân gibi isimlendirmelerle kilit rol oynamıştır. Bu devlette devlet başkanlığı teokratik kimlikle açıklanamaz. Yani Osmanlı halife-padişahlığı bir kilise ya da din hükümdarlığından uzaktır. Diğer taraftan bu rejim laik de değildir. Çünkü laik toplum, standart ve monist bir yönetim düzeninin olduğu ve farklı din ve cinsiyette insanların eşit şartlarla yönetildiği bir toplumdur. Farklı cemaatlere tanınan özgürlük ve hoşgörölü hukuk ortamı, laik sistemden değil bizzat şer'î hükümlere dayanan imtiyazlardan kaynaklanmaktadır⁶⁹. Bu imtiyazların Osmanlı Devleti'ndeki adı zimmet hukukudur. Zimmet hukukuna göre, İslâm devletinde yaşayan halkın Müslüman olması bir zorunluluk değildir; cizye adı verilen baş vergisi mukabilinde yerinde kalabilir ve özgürce yaşayabilirler⁷⁰. Bu rejimde, teokratik rejimin tersine devlet maslahatı din maslahatından evvel gelmektedir. Din adamları ise ruhanî gövdeler değillerdir. Yönetimde İslâm dininin en üstün yetkilileri kazasker (kadiasker) ve şeyhülislâmlardır. Kazaskerler, en üstün kaza yani yargı yetkisi, şeyhülislâm ise en üstün iftâ yetkesidir⁷¹.

Yasama, yürütme ve yargı erkleri mutlak egemen olan sultanda olmakla beraber, saltanat mührünü elinde bulunduran sadrazam da sultanın vekili sıfatıyla, onun yetkilerini kullanma salahiyetine sahiptir. Buna rağmen, yetkilerin, Divan-ı Hümayûn gibi yüksek kurullarla ve bazı meclislerle paylaşıldığı ve onların aracılığına başvurarak yürütüldüğü de bir gerçektir⁷². Meclis ve meşveret -Arapça şalayak kökünden türeyen ve meclis sözcüğüyle yakın anlam taşıyan ve Osmanlı'da yüzyıllarca danışma organları için kullanılan geleneksel bir kavramdır- önemli hukukî

⁶⁷ Murat Şen, “ Osmanlı Hukukunun Yapısı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.VI, edt. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s. 328.

⁶⁸ Mehmet Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta yay., 12. baskı, İstanbul 2014, s. 66.

⁶⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş yay., (37. baskı), İstanbul 2013, s. 198.

⁷⁰ Ansay, **a.g.e.**, s. 84; Karpat, **Değişim**, s. 260.

⁷¹ Berkes, **a.g.e.**, s. 26.

⁷² Mehmet Seyitdanlıoğlu, Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Edt. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası yay., (2.baskı), İstanbul 2012, s. 374.

mercilerdir⁷³. Klâsik dönemin meşveret meclisleri, Divân-ı Hümâyûndan farklı olarak, düzenli olarak belirli mekânlarda toplanmayan, olağanüstü dönemlerde padişahın hattı hümayunu ile fevkalâde toplanan ve halen görev yapmakta olan devlet adamları haricinde emekli olanların da yer verildiği geniş katılımlı bir danışma kuruludur. Öyle ki klâsik dönem sonrasında da görev yapmıştır ve hatta III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd reformları ile II. Mahmut'un ıslahatları da bu meşveret toplantılarında karara bağlanmıştır⁷⁴. İmparatorluğun merkez idaresinde bulunan bir diğer divan ise Cuma Divanı'dır. Sadrazamın başkanlığında kadıaskerlerin katılımıyla toplanan, şer'î ve örfî kararların verildiği aynı zamanda "Huzur Murafaası" da denilen ve bir nevi yüksek bir temyiz mahkemesi niteliği taşıyan bir kuruldur⁷⁵. Ayrıca İkinci Divanı, Çarşamba Divanı gibi başka divanları da unutmadan saymak gerekir⁷⁶.

Hukukun yargı erkinin işletildiği mahkemeler ve uygulayıcıları da sistemin iskeletini oluşturan müesseselerdir. Yenileşme dönemi diyebileceğimiz Tanzimat öncesi klâsik dönem üç farklı mahkeme bulunmaktadır. Bunlar; Şeriat, Cemaat ve Konsolosluk mahkemeleridir⁷⁷. Tahmin edilebileceği gibi Şeriat mahkemeleri, Müslüman tebaa arasındaki anlaşmazlıklara bakarken Cemaat Mahkemeleri, Müslüman olmayan halkın din ve mezhebine yani Osmanlı'daki adıyla bağlı olduğu millete göre tâbi oldukları mahkemelerdir. Konsolosluk Mahkemelerine gelince, onlar, kapitülasyonlardan yararlanan yabancı devlet vatandaşları arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgilenir.

1.2. İSLÂM HUKUKU

1.2.1. İslâm Hukukunun Teşekkülü

İslâm hukuku vahye dayalı, ilahi menşeli bir dindir. Ancak bu, onun, tamamen kutsî bir anlam taşıdığı manasını vermemektedir. İslâm hukukunun başlıca kaynağı olan Kur'an ve Sünnet kutsaldır; dolayısıyla değiştirilemez ve devamlılık itibarıyla de bâkîdir⁷⁸. Ancak bunun aksine Kitap ve Sünnet (Hadis) kaynaklarının dışında, diğer kaynaklar vasıtasıyla vücuda gelen esaslar ve özellikle müçtehit hukukçuların yorumlarıyla zamanın gereklerine göre inkişaf eden fikhin kutsî bir mahiyeti yoktur⁷⁹.

⁷³Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s. 374.

⁷⁴ Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.** s.376.

⁷⁵ Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s. 375.

⁷⁶ Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s.376.

⁷⁷ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 27.

⁷⁸ Karal, **Osmanlı**, C. VIII, s. 191.

⁷⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 62.

Bu yönü, İslâm hukukunu kilise hukukuna üstün kılmıştır. Batı literatüründe yer edinen anlamıyla teokratik bir karakteri yoktur⁸⁰.

İslâm hukuku, İslâmlığın genişlemesinin bir neticesi olarak şeriatın ruhuna uygun olduğu kabul edilmiş tefsirlerle, adına fıkıh denilen, hukuku oluşturmuştur⁸¹. Bu ise yer ve zaman şartlarından azade düşünülemeyecek bir serbestlik ve hareket imkânı sağlamıştır. Asıl olan, İslâm hukukunun diğer hukuklar ve kendisi gibi ilahi mahiyetteki kanonik hukuk yani otoritelerce kabul edilmiş diğer dinî hukuklar karşısında ortaya koyduğu fevkalâde özgün yapısıdır. Gelişme ve teşekkül dönemi itibariyle fıkıh ilmi, kazuistik ve meseleci bir usûl takip etmiştir. Yani nazariyeler ve kapsamı geniş normlar üzerine bina edilmeyip her meselenin ayrı ayrı ele alınarak hükme bağlanması şeklinde yol almıştır⁸². Bu özgün yapı sayesinde kuralcı, dogmatik denilebilecek Hıristiyan hukukundan ve modern hukuktan farklı olarak zaman, mekân ve şartlara göre kendini yenileyebilme güç ve üstünlüğünü muhafaza etmiştir.

Teşekkül evresindeki fıkıhın 3 temel özelliği vardır: Tadrîc, kolaylık ve nesih. Tadrîc, hükümlerin, vaz edildiği toplumun özümsemesi ve içselleştirmesine imkân tanıyacak şekilde peyderpey konulması ve teşrîin bu şekilde nihâyete erdirilmesidir. Kolaylık, adından anlaşılacağı üzere dinle muhatabı arasına zorluk engeli koymamak, sevgi ve kolaylaştırmayı esas almak anlamlarına karşılık gelir. Nesih ise tartışmalı bir konudur ve yine kolaylık temel özelliğinden yola çıkarak bazı hükümlerin sıralamada önde yer alıp veyahut da kaldırılması manasına gelir⁸³. Bu seçimi yapmak, Kitap ve Sünnet'in hükmünü açıklamadığı meseleleri, nasların parça parça ve bütün olarak açıklamalarına dayanıp düşünerek hükme bağlamak işi ise fikhî bir terim olan “rey” yoluyla gerçekleşmektedir. İstihsân, istislâh, örf, kıyas isimlerini alan metotların tamamı rey çerçevesinde değerlendirilebilir⁸⁴. Bir hukukî ihtilaf ile karşılaştığında yanında bulunan sahabeye problem hakkında bir ayet ya da hadisin bulunup bulunmadığını soran Halife Hz. Ebubekir, bunlardan birinin olmaması durumunda, arkadaşları olan sahabelerin de görüşüne başvurarak içtihat eder ve rey'ini ortaya

⁸⁰ Aydın, **a.g.e.**, s. 31, 62.

⁸¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, s.191-192.

⁸² Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, **DİA**, C.13, İstanbul 1996, s.3; Mehmet Âkif Aydın, “İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.1, 2006(Bahar), s. 11-12.

⁸³ Karaman, “Fıkıh”, s. 4; Abdülkerim Bingöl, “Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler”, **JOSR (Journal of Scientific Research)**, C.8, S.2, Kasım 2016, s. 567.

⁸⁴ Karaman, “Fıkıh”, s.5; Aydın, **a.g.e.**, s.47.

koyardı yani kendi görüşünü bildirirdi⁸⁵. Yine Hz. Peygamber'in ileri gelen ashabından Muaz İbni Cebel, Yemen'e vali gideceği sırada, Hz. Peygamber'in hukukî ihtilaflara nasıl çözüm bulacağı noktasındaki soruları üzerine, önce Kur'an ve Sünnet'e bakacağını ve konuyla alakalı bir hüküm bulamadığı takdirde de içtihat edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine de Hz. Peygamber, İslâm memleketi olan bölgelerde ihtiyacı temin edecek böyle kimselerin olması karşısında şükretmiştir. Bu misal, sonraki dönemde teşrii faaliyetlerinin yol göstericisi olmuştur⁸⁶.

Zamanla ortaya konan bu kaideler fıkıh kitapları vasıtasıyla gelecek nesillere intikal etmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar, özellikle Hanefî mezhebine dayanılarak yazılan Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin Kenzu'd-Dekâik, Mecmâ, Kudûrî'nin el-Muhtasar, Muhtar, Merginânî'nin el-Hidâye ve Tâcü's-Şarîa'nın el-Vikâye en meşhur ve itibar gören eserlerdir. Kadı ve müftülerin adaleti sağlamada aracı ve hüküm vermede kaynaklarıdır⁸⁷. Bu dönemden sonra ise medreselerde yıllarca ders kitabı olarak okutulan ve kadıların başlıca müracaat kaynağı olan Şeyhülislam Molla Hüsrev'in "Dürer" adlı eseri de yine Osmanlı Devleti döneminde yazılmış en kıymetli fıkıh kitaplarından biridir⁸⁸. Kanunî devri itibariyle "Dürer" yerini İbrahim Halebî'nin eseri "Mültekâ"⁸⁹ ya bırakmıştır. Hacmi küçük ve kullanışı kolay bu eser, şer'î hukukun uygulandığı sahada hukuk mevzuatı olarak kabul görmüştür⁹⁰. Fatih müderrislerinden Halebî İbrahim Efendi (v.1549) tarafından Hanefî mezhebinin El-Mu'teber isimli temel eserinden istifade ederek yazılan bu eser, XVII. yüzyılda Sultan İbrahim'in ve IV. Mehmed Han'ın fermanları vasıtasıyla mahkemelerde resmen tatbik edilen kanun metni olmuştur. Bu önemli eserden, XIX. asrın son yarısına kadar faydalanılmıştır⁹¹.

Dinî ve hukukî suallere verilen cevaplardan ibaret olan fetvanın da yine İslâm ve Osmanlı hukukunun işleyişinde yeri oldukça önemi haizdir. Hâkim kişinin, görevini yapabilmek için müracaat edeceği rehber, müftülerin vermiş oldukları fetvalardır⁹². En yaygın haliyle Kanunî dönemi şeyhülislâmı Ebussuud'un Maruzat

⁸⁵ Aydın, **a.g.e.**, s.47.

⁸⁶ Sava Paşa, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, çev. Baha Arıkan, (2.baskı), C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., İstanbul 2017, s. 248.

⁸⁷ Ahmet Şimşirgil- Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, IQ Kültür Sanat yay., İstanbul 2016, s. 48; Aydın, **a.g.e.**, s. 97.

⁸⁸ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 48; Şen, **a.g.m.**, s.328; Aydın, **a.g.e.**, s. 97.

⁸⁹ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrahim b. Muhammed", **DİA**, C.15, İstanbul 1997, s. 232.

⁹⁰ Şen, **a.g.m.**, s. 328; Ansay, **a.g.e.**, s. 11; Aydın, **a.g.e.**, s. 97.

⁹¹ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 48.

⁹² Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 210; Aydın, **a.g.e.**, s. 97.

adlı eserinde karşılaştığımız bu uygulama, bir içtihat hukuku olan İslâm hukukunun zamanla kanun hukuku olmaya doğru geçirdiği evrimin de başlangıcı sayılabilir⁹³. XVI. asırda İbn-i Kemal'in kâfir esir alımıyla alakalı bir fetvada, “*câizdir ama men olunmuştur padişah tarafından*” şeklindeki ifadesi de bu tavır değişikliğinin bir göstergesidir. İbn-i Kemal'in takipçisi Ebussuud döneminde Osmanlı padişahının şer'î hukuk alanında uygulanan hukuk kurallarına bire bir müdahil olmaya başladığı görülür. Nitekim hukuk tarihçisi Mehmet Âkif Aydın, Ebussuud'un Maruzatında bu türden yirmi kadar örnek tespit ettiğini dile getirmektedir⁹⁴. Fetva mecmuaları, içtihatları ve aynı zamanda bu türden uygulamaları içeren, tüm hâkim ve müştehitlerin başvuru kaynaklarıdır. Mahkemelerin hükümleri bu mecmualara dayanmaktadır. Özellikle merkezden uzakta olan yerlerde tarafların her zaman müftülere ve dolayısıyla bu mecmualara ulaşabiliyor olmaları, kadılar üzerinde bir kontrol mekanizması gibi işlemini sağlamıştır⁹⁵.

1.2.2. İslâm Hukukunun Kaynakları

İslâm hukukuna, İslâm ulemasınca Fıkıh denir. Ancak bu terim, Batılı anlamdaki hukuktan oldukça farklıdır. Arapçada bir şeyi anlamak, bilmek manasına gelir ki, burada bilmekten kastedilen şeriatı ve şer'i hükümlerini, cüz'î meseleleri rey' ve içtihat ederek yani delillerden istinbât melekeleriyle bilmektir⁹⁶.

1.2.2.1. Kur'an

Bütün İslâmî mesâil ve ahkâmın ilk kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir⁹⁷. Gerek Peygamber'in sağlığında tamamının yazıya geçirilmesi ve ezberlenmesi ve gerekse Hz. Ebubekir zamanında Hz. Ömer'ül Faruk'un ikna etmesiyle⁹⁸ kitaplaştırılması Kur'an'ın herhangi bir tahribata uğramadan günümüze dek ulaşmasını sağlamıştır⁹⁹. Peygamberimiz Veda Hutbesi'nde; “*Size öyle bir kanun bırakıyorum ki, ona sınıksız sarıldıkça asla dalalete sapmayacaksınız. Size Kitâbullah'ı bırakıyorum*” buyurmuşlardır. Her türlü dalaletin önüne geçilmesi için hukukun ilk ve esas kaynağının Kur'an olmasına işaret edilmiştir¹⁰⁰.

⁹³ Aydın, **a.g.e.**, s. 95.

⁹⁴ Mehmet Âkif Aydın, “**İslâm Hukuku**”, s. 14-15.

⁹⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 93.

⁹⁶ Ansay, **a.g.e.**, s. 15; Sava Paşa, **a.g.e.**, s. 128.

⁹⁷ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İrfan yay., İstanbul 1978, s. 77.

⁹⁸ Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 53.

⁹⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁰⁰ Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 51.

1.2.2.2. Sünnet

Sünnet, sözlük anlamıyla, bir nesnenin görülebilen cephesi, demektir ki, Hz. Peygamber'in sarıh hareketlerine dayanmaktadır¹⁰¹. İslâm hukukunun ikinci asıl kaynağı Sünnet'tir. Hazreti Peygamber'in sözlerine sözlü sünnet, davranışlarına fiilî sünnet ve başkasını onaylamasına da takrîf sünnet denir¹⁰². Peygamber'in sözleri ve davranışları İslâm hukuku için ikinci derecede önemli kaynaklardır. Bildirdiklerinin vahiy kadar geçerli olması, bizzat yine Kur'an'da geçen pek çok ayetle sabittir. Necm Sûresi dördüncü ayette geçen “ *O arzusuna göre konuşmaz. O (bildirdikleri) vahiy edilenden başkası değildir*” ya da Nisa Sûresi sekseninci ayette geçen “ *Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiştir*” ifadeleri bunun bir delilidir¹⁰³.

Medine'de bir İslâm devleti teşkil eden ve İslâm anayasası meydana getirerek farklı dinlerden Araplara nizam veren Hz. Peygamber'in davranışları, sözleri ve takrirleri İslâm hukuk tarihi açısından önemi haiz olduğu kadar gelecek İslâm devletlerine ve Müslüman nesillere numuneler sunması bakımından da titizlikte üzerinde durulması gereken bir membadır. Dolayısıyla Sünnet, anayasa için bereketli bir tatbikat ve teamül kaynağı olmaktadır¹⁰⁴. Mesela Kur'an-ı Kerîm'de zekât emri vardır ancak hangi mallardan ve ne ölçüde zekât verileceği konusunda ayrıntılı bilgiyi Sünnet vermektedir¹⁰⁵.

Hz. Peygamber'in sözleri olan Hadis de Sünnet'e dâhildir. Bu sözleri rivayet edenlerin yani ravîlerin Hz. Peygamber'e kadar uzanan silsileleri var ise müsned, muttasıl hadis olmaktadır ve ravîlere sened, anane denildiği gibi silsileye de isnad adı verilmektedir. Ravîlerden bazılarının silsilede zikredilememesi durumunda ise hadis, Mürsel veya münkat adını alır. Bunun haricinde asılsız olarak uydurma yoluyla isnad edilenler de vardır ve bunlara da mevzu hadis denilir¹⁰⁶. Sahabe ve onları takip eden tabiin neslinden hadisçilerin Sünnet'i yazılı hale getirme yolundaki ferdî çabaları Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz'in gayretleriyle resmî bir mahiyet almıştır¹⁰⁷. Hadisleri bir araya getiren ilk büyük çalışmalar hicri ikinci asrın ortalarında başlar; İmam Malik'in Muvatta adlı eseri bunlardandır. Ayrıca Kütüb-î Sitte adıyla şöhret

¹⁰¹ Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 56.

¹⁰² Ansay, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁰³ Aydın, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁰⁴ Karaman, **a.g.e.**, s.77; Sava Paşa, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁰⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁰⁶ Ansay, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁰⁷ Aydın, **a.g.e.**, s. 35.

bulmuş olan eserler de sünnetleri konularına göre bir araya getiren büyük hadis koleksiyonlarıdır ki Buhârî, Müslim, Tirmizi, İbn Mâce, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin hazırlamış olduğu eserlerdir¹⁰⁸.

1.2.2.3. İcmâ

İslâm hukukunun üçüncü kaynağı olan icmân, Hz. Peygamber'i takip eden halifelerin ve özellikle de Hz. Ömer'in eseri olduğunu anlatan Sava Paşa¹⁰⁹, Hz. Ömer'in arkadaşlarıyla yaptığı ilmî tartışma ve danışmaların pek çok hakikatin tecellisine zemin hazırlayan gerçek bir teşrii mesai niteliğini taşıdığına işaret etmektedir¹¹⁰. Hazreti Peygamber'den nakledilen “*Müslümanların güzel gördüğü şey Allah indinde de güzeldir*” hadisine dayanarak icmâ, İslâm şeriatının bir kaynağı olarak kabul edilmiştir¹¹¹.

Kitap ve Sünnet'ten birine dayanması gereken İcmân, tam da bu nedenle müstakil bir kaynak olarak sayılmaması mümkün görünmektedir. Ancak esas olan bu iki kaynağa dayanan bir rey' birliği söz konusu olduğunda bir kesinlik ortaya koymakta ve âhâd hadis yani zannî ve kat'i olmayan bir hadis üzerindeki icmâ da o kaynağa kesinlik kazandırmaktadır¹¹². İcmân teşriî amaçla kullanılması, Hz. Peygamber'in vefatını takip eden 3 nesil boyunca, ashâb, tâbiîn ve tebe-î tâbiîn müddetince devam etmiştir¹¹³. İcmâ iki türdür. Bunlar hukukçuların üzerinde görüş birliğine vardığı Sarih İcmâ ve bazı hukukçular görüş bildirirken bazılarının karşı çıkmamakla yetindikleri Sükutî İcmâdır¹¹⁴.

1.2.2.4. Kıyas

İslâm hukukunda, yukarıda da zikrettiğimiz ilk üç kaynakta hakkında hüküm bulunamayan bir meseleyi (makîsun aleyh), aralarındaki ortak illete dayandırarak hakkında hüküm bulunan başka bir meseleye, asıl olanın hükmün uyarlanması yoluyla çözerek hüküm çıkarmaya Kıyas denir¹¹⁵. Kıyas iki türdür. Açık (celî) kıyas ve

¹⁰⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 35-36.

¹⁰⁹ Lâyihanın yazarı olduğu noktada ikna edici deliller olduğunu ileri sürd

¹¹⁰ Sava Paşa, **a.g.e.**, s. 43.

¹¹¹ Ansay, **a.g.e.**, s.26.

¹¹² Aydın, **a.g.e.**, s. 37.

¹¹³ Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 61.

¹¹⁴ Aydın, **a.g.e.**, s. 37; Ansay, **a.g.e.**, s. 26.

¹¹⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 38; Ansay, **a.g.e.**, s. 27; Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 63.

kapalı (hafi) kıyas denir. Fıkıh usulü ıstılahlarında kapalı kıyas için genellikle “istihsân” sözü kullanılır¹¹⁶.

1.3. ÖRFÎ-SULTANÎ HUKUK VE KANUNNÂMELELER

İnsanların güzel gördükleri şeylere örf; başlangıcı belli olmayan bir zamandan beri alışkanlıkları haline gelmiş olan şeylere ise âdet denilmektedir. Âdet, örften ayrı düşünülemez. Bu örf ve âdetler, hukukun kaynağı olabilmişlerdir. Bunda şeriatın ahkâm ve sınırları belirleyici olmuştur. Bir hadis-i şerifte “ Ümmetimin güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir” buyurulmuş olması meşruluğunun bir delilidir¹¹⁷. İslâm hukukunun, Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde başlattığı ve nihayete erdirdiği muazzam eseri ve aynı zamanda ilk Türk medeni kanunu sayılan¹¹⁸ Mecelle’ de yer alan örf ile ilgili maddeler, Peygamber’in hadisinde buyurduğu gibi örfü bir kolaylık, amme menfaati için bir kaynak olarak almışlardır. Bununla ilgili bazı maddeler şunlardır:

- Madde 21: Zaruretlere memnu olan şeyleri mübah kılar¹¹⁹;
- Madde 38: Âdeten mümtene olan şey hakikaten mümtene gibidir¹²⁰;
- Madde 43: Örfen maruf olan şey, şart kılınmış gibidir¹²¹;
- Madde 45: Örf ile tayin, nass ile tayin gibidir¹²².

Bu maddelerden de anlaşıldığı gibi örf, İslâm hukukunun bir kaynağı olmaktadır. Örf tabiri (bazen örf-î sultanî şeklinde) sultanın, amme menfaati doğrultusunda¹²³ kendi iradesine dayanarak ortaya koyduğu kanunlardır. Fatih devri müverrih ve devlet adamı Tursun Bey, “âlem-î nizam” gereği ortaya konulan bu kanunlar hakkında; “*siyaset-î sultânî ve yasag-î padişâhî dirler ki, urefâmızca ana örf dirler*” demektedir¹²⁴. Örfün unsurları şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle şeriat dışı bir durum söz konusudur ki, bu duruma dair yaygın bir âdet veya kıyasa esas teşkil edecek genel bir telâkkinin olması gerekir. Sonrasında ise hükümdarın umurun

¹¹⁶ Ansay, **a.g.e.**, s. 28.

¹¹⁷ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s.113.

¹¹⁸ Mustafa Oğuz, **Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Kömen yay., Konya 2014, s. 83.

¹¹⁹ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s.77.

¹²⁰ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 78.

¹²¹ **gös.yer.**

¹²² **gös.yer.**

¹²³ Karpat, **Değişim**, s. 255.

¹²⁴ Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî- Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 1958 Ankara, s. 103; Aydın, **a.g.e.**, s. 66.

menfaatini gözetir şekilde ortaya koyduğu irade ile mesele çözülür¹²⁵. Zaten Osmanlı Devleti'nde hâkim mezhep olan Hanefî mezhebinin, bu konumu elde etmesinin başlıca sebebi de, kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin fıkıh usulünün kuralcı değil de meseleci olması, amme menfaatini gözetmesi ve mezhebin zamana ve insanî zaruretlere uygun yapıda gelişmesidir¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nde İslâm fıkında mevcut olan cezaî kaideler dışında padişahlar tarafından yürürlüğe konan ve tüm imparatorlukta cari olan normlar, bizzat şer'î şerifin devlet başkanlarına tanıdığı ta'zir suç ve cezaları konusundaki geniş takdir salâhiyetinden kaynağını almaktadır¹²⁷. Bu esaslar ve diğer tüm düzenlemeler zamanla bir yekûn haline gelince “örfî hukuk” adını almıştır¹²⁸. Bu düzeltmeler, “emri şer muteberdir: kanunu yoktur” ifadesiyle nişancılar tarafından kaydedilir¹²⁹. Bu ifadeden söz konusu kanunların şeriata aykırı olduğu gibi bir anlam çıkmaz. Zira Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî tüm ceza davalarına tek yetkin kişi olarak kadının bakıyor olması bunun bir delilidir¹³⁰. Bununla beraber ta'zir suç ve cezaları kadının takdirine bırakılmamış, kanunnameler halinde düzenlenmiştir¹³¹.

Kanunnameler, özellikle arazi, ceza ve vergi hukuku alanlarında kadıların başlıca kılavuzları olmuştur¹³². Hatta çok defa kadılar, örfî hukukla ilgili anlaşmazlıkları, kanunnamelerden örneklerin yer aldığı Şer'iyye sicil ve defterlerinde yer alan ferman, hüküm ve iradelere dayanarak karara bağlamışlardır¹³³. Şer' iyye sicillerine kaydedilen bu kanunnamelerin bir suretleri isteyenlere belli bir ücret karşılığında verilebiliyor ve yeni kanunnameler mahkemeler eliyle halka duyuruluyordur. Şüphesiz bunun sebebi kanun hâkimiyetini yerleştirmektir¹³⁴. Ancak bu kanunların yürürlük süresi, onu ihdas eden sultanın hayatıyla sınırlıdır¹³⁵.

1.4. YENİLEŞME DÖNEMİ HUKUKU

XIX. yüzyıla gelindiğinde İslâm dünyasında varlığını hissettirmeye başlayan modernleşme temayülleri, fûru-ı fikhın modernleşen dünyaya yeterliliğini

¹²⁵ İnalçık, **a.g.m.**, s. 104.

¹²⁶ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebu Hanife”, **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s.137.

¹²⁷ Şen, **a.g.m.**, s. 331; Aydın, **a.g.e.**, s. 67.

¹²⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 72-73.

¹²⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Ceza”, **DİA**, C.7, İstanbul 1993, s. 478.

¹³⁰ Aydın, “**Ceza**”, s. 478; Berkes, **a.g.e.**, s. 221.

¹³¹ Aydın, “**Ceza**”, s. 481.

¹³² Aydın, **a.g.e.**, s.98-99.

¹³³ Aydın, **a.g.e.**, s. 99.

¹³⁴ Aydın, “**Ceza**”, s. 481; Şen, **a.g.m.**, s. 330.

¹³⁵ Şen, **a.g.m.**, s. 334.

sorgulamaya açmıştır. Bu sorgulamaya verilecek cevaplar dönemin ve devletin nizam ve kanunlarının şekillenmesi, iyileştirilmesi ve daha genel bir ifadeyle Batılılaşmasına giden süreci başlatmıştır. Cevaplar arasındaki belli başlı dört alternatif karşılık şöyledir: İlki, modernliğin tamamen reddi şeklindeki pasif muhafazakâr karşılık; ikincisi, Namık Kemal gibi aydınların müdafaa ettiği haliyle fikhın yeterliliğini sorgulayan modernliğin bizzat eleştirisi; bir diğeri Ahmet Cevdet Paşa ve Sava Paşa gibi aydınların amaçladığı, fikhın teori ve pratiğinin yeni bir üslupla sunulması teşebbüsü ve son olarak da içtihat kapısını açarak fikhın teori ve pratiğinin köktenci bir yaklaşımla modern dünyaya uyarlanması idealleri taşıyan Mısırlı modernistlerin girişimidir¹³⁶. İctihat kapısının aralanması, kötü gidişin çaresini İslâm'da gören bu modernist İslâmcılar için hayafî bir çıkış yoludur. Öncelikli hedef zamanın icaplarına cevap verecek İslâmî çözümler getirebilmektir. Bunun yolu İslâm birliğini sağlamak için mezhepleri birleştirmekten ya da asgarî müştereklerde buluşturmak suretiyle ihtilafları önlemeye çalışmaktan ve en önemlisi kanunlaştırma faaliyetlerinde maslahata göre uygun olan hükümleri gerekirse farklı mezheplerden eleyerek tercih etmekten geçmektedir¹³⁷.

İlk yenileşme hareketlerinin tarihini III. Selim'e kadar geriye götürebiliriz¹³⁸. Süreç, Sultan II. Mahmut¹³⁹ ile ivme kazanarak devam etmiştir. Dönemin yenilikleri arasında; müsaderenin, gayrimüslimlerin kendi aralarında ve Müslümanlarla aralarında olan kıyafet ayırımlarının ortadan kaldırılması¹⁴⁰, başvekâlet ve nazırlıkların, devamlı meclislerin (Dâr-ı Şûra-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûra-yı Askerî ve Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliyye) kurulması¹⁴¹ gösterilebilir. Bu meclislerde görüşülmeyen düzenlemelerin yürürlüğe konmayacağı özellikle belirtilmiş; bu şekilde meclislerin kanun koyma işlevleri vurgulanmıştır.

Yine II. Mahmut döneminin Osmanlı hukukuna en önemli katkılarından biri de ulema ve memurlar için çıkarılan iki adet ceza kanunnamesidir. Tarik-î İlmiyye Dair" adlı bu kanunnameler ile ilk defa olarak "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ilkesi hukuk literatürüne girmiştir¹⁴². II. Mahmut' un eserleri, oğulları Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz'in hükümdarlığını kapsayan (1861-1876) Tanzimat dönemi

¹³⁶ Gencer, **a.g.m.**, s. 19; Kuran, **a.g.e.**, s.144.

¹³⁷ İsmail Kara, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 1**, s.55.

¹³⁸ A. Cevad Eren, "Tanzimat", **IA2**, C.II, İstanbul 1979, s. 712.

¹³⁹ Durusoy, **a.g.t.**, s. 5.

¹⁴⁰ Karal, **Osmanlı**, C.VIII, s.200-203.

¹⁴¹ Karal, **Osmanlı**, C.VIII, s. 204; Bozkurt, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁴² Bozkurt, **a.g.e.**, s. 46.

sırasında Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi devlet adamlarının öncülüğünde sürdürülmüş, genişletilmiş ve kısmen tamamlanmıştır¹⁴³. Anayasal gelişmelerin bu şekilde tepeden inmece ve elit gruplar tarafından başlatılması Osmanlı ülkesine özgü değildir. Doğu Avrupa ülkelerinde de XIX. yüzyılın devrimci ve anayasal hareketleri benzer şekilde seçkinlerce başlatılmıştır¹⁴⁴.

Çağın koşulları içerisinde merkeziyetçi bir yönetime geçen Osmanlı bürokrasisinin standart ve derlenmiş bir hukukî mevzuata sahip olması bir zorunluluktur. Ülkelerarası ticarî ve iktisadî hayatın gelişmesiyle beraber Batılı hukuk sisteminin dışında kalmak artık imkânsızdır¹⁴⁵. Ayrıca merkeziyetçi bir sistemde organizasyonu giderek daha da zorlaşmaya başlayan, Osmanlı millet sistemine dayanan cemaatler hukukunun da Batılı tarzda monist yaklaşımları ve yenileşmeyi teşvik ettiği açıktır. Bu sistemde millet ayrımı dil ve ırk esasına değil, din ve mezhep ayırımına dayanmaktadır. Örneğin aynı dili konuşan Ermeniler, mensup oldukları kiliseye göre, Ermeni, Ermeni-Katolik, XIX. yüzyılda da yine bir kısım Ermeniler Protestan milleti olarak geçmektedirler. Buna karşılık Bulgarlar ve Rumlar aynı millet sayılmaktadır¹⁴⁶. O kadar ki yüzyılın sonlarından itibaren uygulamada gayrimüslim inançları temsilen dokuz millet bulunmaktadır¹⁴⁷. Bu milletler, Fatih döneminde, kaynağını, İslâm hukukundan alarak şekillenen “zimet sistemi” içerisinde, kurulmuş olan cemaat mahkemelerinde, kendilerine bağlı gayrimüslim tebaanın özel hukukuna ilişkin dava ve sorunlarını, kendi dinî hukuklarını uygulayarak çözmektedirler¹⁴⁸.

1.4.1. Tanzimat Fermanı

Sultan Abdülmecid döneminde 1839’da Gülhane Parkı’nda Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı aynı zamanda bir döneme de ismini vermektedir. Hukukî yenileşme ve düalizmin ivme kazandığı Tanzimat hareketinin tarif ve tavsiflerine baktığımızda iki amil üzerinde önemle durulduğunu görürüz. İlki ıslahat, reform ve kültür değişmeleri yoluyla çağdaşlaşma, batılılaşma ve olası sondan kurtulmanın çareleri ve cevaplarını bulma gayreti ve diğeri de daha fazla müsaade ve daha mülayim bir muamele

¹⁴³ Durusoy, a.g.t., s. 5.

¹⁴⁴ Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s. 310.

¹⁴⁵ Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s. 205.

¹⁴⁶ Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s. 201.

¹⁴⁷ Karpat, a.g.e., s. 316.

¹⁴⁸ Bozkurt, a.g.e., s. 114.

karşılığında Avrupa'nın memnuniyetini sağlamaktır¹⁴⁹. Ferman, tüm hukukî systemsizliğine rağmen hükümdarın salâhiyetlerini sınırlandıran mahiyetinden ötürü meşrûî idareye ve anayasal sürece giden yolu açmıştır¹⁵⁰. Tıpkı Avrupa'daki "charte" ler gibi hükümdarca bağışlanan muharrer imtiyaz özelliği taşımaktadır¹⁵¹. Ancak can, mal ve ırz dokunulmazlığı, adil vergi sistemi, askerlik vazifesi gibi temel hak ve özgürlüklere yer veriyor olması onun anayasal özellikleridir. Önemli hukukî yeniliği, hükümdarın yetkilerini Meclis-î Valâ-yı Ahkâm-î Adliyye meclisine devretmiş olmasıdır¹⁵².

Fermana yönelik tepkilerden biri, Hıristiyan devletlerin, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale ederken özellikle korumak istedikleri alt sınıftan yani gayrimüslim Osmanlı tebaasından gelmiştir. Yabancı devletlerden İngiltere, Protestanları; Rusya, Ortodoksları ve Fransa'da Katolikleri kullanarak, onların hamileri olma bahanesiyle içişlerine müdahalelerde bulunmaktadırlar. Ancak gayrimüslimler içerisinde ve özellikle de yüksek rütbeli ruhban arasında fermana yer alan ilkeler nedeniyle ayrıcalıklarını ve konumlarını kaybetmekle yüz yüze gelmiş olan çok sayıda insan bulunmaktadır¹⁵³.

Ayrıca Tanzimat, fermanın ilanı ile başlayan ve 1876 Anayasası'nın ilanına kadar süren döneme de adını vermiştir. Bu döneme İlber Ortaylı tarafından "bâbîâlî asrı" yakıştırmaları yapılmıştır. Bunun da nedeni 40 yıla yakın bir zaman süresince devletin yönetim mekanizmasının, "yüce kapı" anlamındaki bu hükümet binası olmuş olmasıdır. Bu dönem Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde başlamış, 1871'de vefat eden yetiştirmesi Âli Paşa ile sarsılmış ve sonra iktidarı Hamidiye saltanatına bırakmıştır¹⁵⁴.

1.4.2. Ticaret Kanunları ve Ticaret Mahkemesi

Sanayi devriminin Osmanlı Devleti'nde kendini hissettirmeye başlamasıyla ticaret ve sanayi alanlarında yeni şirketlerin kurulması ihtiyaçları gündeme gelmiştir. Bu da şirketler, ticaret hukuku alanlarında yeni hukukî düzenlemelere zemin hazırlamıştır¹⁵⁵. Bu doğrultuda, 1850 tarihinde düzenlenen Ticaret Kanunnamesi,

¹⁴⁹ Eren, "Tanzimat", IA, s.710; Yasamee, a.g.e., s.23.

¹⁵⁰ Ortaylı, En Uzun Yüzyıl, s. 115.

¹⁵¹ Eren, a.g.m., s. 719; Bozkurt, a.g.e., s. 49; Berkes, a.g.e., s. 214; Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 377.

¹⁵² Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 378.

¹⁵³ Engelhardt, a.g.e., s. 162.

¹⁵⁴ Kırmızı, a.g.e., s. 2.

¹⁵⁵ Aydın, a.g.e., s. 416.

1807 tarihli Fransız aslından önemli bir kısmı aynen alınarak hazırlanmış bir kanundur ve özel hukuk alanında ilk kapsamlı iktibastır. Fransız Ticaret Kanunu'nun genel hükümlerin yer aldığı ilk bölümü ile iflasla ilgili hükümleri içeren üçüncü kısımları alınarak düzenlenmiştir¹⁵⁶. Ticaret mahkemelerinin teşkilatına dair olarak hazırlanan dördüncü kitap ise artan ihtiyaçlara binaen yaklaşık olarak 10 yıl sonra, 1861'de Ticaret Kanunnamesi'ne zeyl olarak kabul edilmiştir¹⁵⁷. Yine Fransız Kanunu'nun deniz ticaretiyle ilgili ikinci kısmı da 1863'te Ticaret-i Bahriye'nin kabulüyle iktibas edilmiştir¹⁵⁸.

Tüm bu kanun iktibaslarıyla amaçlanan, Osmanlı Devleti'nin mevcut kapitülasyonlar nedeniyle, yabancı devletlerin kendi tüccarları veya tebaalar arasında çıkan anlaşmazlıklara müdahale etme noktasında kaldığı eli kolu bağlı durumdan kurtarılmasıdır. Baltalimanı anlaşmasıyla ve devamında gümrük oranlarının düşürülmesiyle Batılı tüccarlar, kolaylıkla Osmanlı pazarlarına girebilmektedirler. Batı'dan alınan ilk kanunun Ticaret Kanunnamesi ve teşkil edilen ilk mahkemelerin de yerli, yabancı tüccarlar arasındaki ticari anlaşmazlıklarla ilgilenecek olan karma ticaret mahkemeleri olmasına şaşmamak gerekir¹⁵⁹.

Tanzimat öncesi bu türden davalara Batılı âdetlere uygun şekilde kurulan özel mahkemeler bakarken sonrasında -1840 tarihinden sonra- bu hususî mahkemelere resmî bir biçim getirilerek Ticaret Mahkemeleri adıyla nezarete bağlı mahkemeler teşkil edilmiştir¹⁶⁰.

1.4.3. Ceza Kanunları (Ukûbât)

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ve Müslüman ayırmadan, her milleti kapsayan biricik umumî kanun ceza kanunudur. Bu kanunlar, şer'î esasları (kıyas, diyet vs.) içermekle birlikte şeriatın dışında yer alan ta'zir suç ve cezalarında, sultanî örfü dayalı kaideler ihtiva etmektedir¹⁶¹. Tanzimat dönemi, hukukî anlamda pek çok yeniliğin devlet hayatına girdiği bir süreçtir. Bu dönemde 3 adet ceza kanunnamesi düzenlenmiştir: 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi, kamu görevlileri tarafından, vazifeleri dolayısıyla işleyebilecekleri suçlardan müteşekkil olmak üzere sınırlı

¹⁵⁶ Şentop, **a.g.m.**, s. 655.

¹⁵⁷ Şentop, **a.g.m.**, s. 655; Aydın, **a.g.e.**, s. 429.

¹⁵⁸ Şentop, **a.g.m.**, s. 656; Aydın, **a.g.e.**, s. 429.

¹⁵⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 419.

¹⁶⁰ Eren, **a.g.m.**, s. 733.

¹⁶¹ İnalçık, **a.g.m.**, s. 121-122.

sayıdaki suçları düzenlemektedir¹⁶². Bu kanunun ruhu tamamen irtişaya mani olmak ve memurların keyfi muameleleri ile suiistimallerinin önüne geçmekten müteşekkildir¹⁶³. Ancak mürtedlere verilen ölüm cezasının kaldırılmaması nedeniyle Batılı devletlerin itirazlarına konu olmuştur¹⁶⁴. İkincisi 1851 Kanun-ı Cedîd' dir. Öncekine nispetle fazla bir değişiklik olmamakla beraber bu kanunla asırların geleneği olan para cezaları yasaklanmıştır¹⁶⁵. Ayrıca kamu davası anlayışını getirmiş olması, en önemli sonucudur¹⁶⁶. Sonucu ve en önemli ceza kanunu 1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu' dur. Ahmet Cevdet Paşa'nın da emeği geçen kanun, 1810 tarihli Fransız muadili ile yerli ahkâmın beraberliğinden doğmuştur¹⁶⁷; 1911 ve 1914 değişiklikleriyle beraber devletin yıkılışına kadar yürürlükte kalmıştır¹⁶⁸.

1.4.4. Meclis-i Âli-i Tanzimat

26 Eylül 1854'te tesis edilen Meclis-i Âli-i Tanzimat, Meclis-i Valâ'ya yargı görevini bırakarak yasama görevini kendisi üstlenmiştir. 1855'de kurulan bir komisyon ile medeni kanun hazırlama çalışmalarına girişilmiş ancak Metn-i Metin adlı çalışmanın, yalnızca, günümüzde elde bulunamayan Kitabü'l- Büyû kısmını hazırlayabilmiştir ve proje sonuçlandırılmadan dağılmıştır¹⁶⁹.

Ancak Meclis-i Âli-i Tanzimat bünyesinde, Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında kurulan bir diğer komisyon, Arazi Kanunnamesini hazırlamıştır. Tanzimat döneminin en önemli, özgün kanunlarından biri olan Kanunname, modern yöntemlerle bir araya getirilen yerli kanunlardandır¹⁷⁰. 1858 tarihli bu kanun, araziye dair ahkâmın tamamını ele almayıp mülk arazi ile ilgili olan bölümlerini fıkıh kitaplarına bırakmıştır. Bu ise klasik Osmanlı hukuk geleneğinin ve şer'î-örfi ayırımının devam ettiğinin bir göstergesidir¹⁷¹. Kanun ile amaçlanan toprak mülkiyeti sistemini düzenlemek ve tarım üretimini iyileştirmektir. Topraklar üzerindeki denetimsizliğin 1840'lardan sonra telafi edilemeyecek boyutlara ulaşması neticesinde Osmanlı Devleti, mülkiyet durumlarının meşruluğunu ispatlamaları koşuluyla arazileri şahıslara devretmeye başlamıştır. Yetersiz bulunan deliller ise kabul

¹⁶² Aydın, "Ceza", s. 481; Eren, a.g.m., s. 733.

¹⁶³ Eren, a.g.m., s. 721.

¹⁶⁴ Eren, a.g.m., s. 4.

¹⁶⁵ Aydın, "Ceza", s. 482.

¹⁶⁶ Eren, a.g.m., s. 5.

¹⁶⁷ Şentop, a.g.m., s. 657; Aydın, a.g.e., s. 428.

¹⁶⁸ Aydın, "Ceza", s. 482.

¹⁶⁹ Eren, a.g.m., s. 6.

¹⁷⁰ Eren, a.g.m., s. 6, 734.

¹⁷¹ Şentop, a.g.m., s. 653.

edilmeyerek, toprağın mülkiyeti devlete geçmiştir. Tüm çabalar sonucu, özellikle Arazi Kanunnamesinin özel mülkiyetin alanını genişletmesi sayesinde tarıma dayalı orta sınıfın büyümesi hızlanmıştır¹⁷².

1.4.5. Nizâmiye Mahkemeleri

1864 tarihinde, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye' nin bir nevi nüvesi olan seküler ve uzmanlaşmış mahkeme sistemi olan Nizâmiye, tedricen adliye sistemine dâhil edilmeye başlanmıştır¹⁷³. Bu mahkemeler, yeni iktibas edilen kanunları uygulamak, şer'îyye ve ticaret mahkemelerinin görev alanının dışında kalan davalara bakmak amacını taşır¹⁷⁴. Ceza ve Hukuk olmak üzere iki daireden oluşan Nizâmiye mahkemeleri, davalara re'sen ve istinaf yoluyla bakmaktadır¹⁷⁵. Avrupa modelinde bidayet yani ilk derece, istinaf ve temyiz mahkemelerinden müteşekkil üç dereceli bir hiyerarşik temelde organize olmuştur¹⁷⁶. Ahmet Cevdet Paşa tarafından Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyenin umumi heyetinde bir konuşma yapılmıştır. Bu konuşmada, XV. yüzyılda yaşamış olan Akkoyunlular devri İslâm hukukçusu Celaleddin Devani'nin "Divan-î Def'î Mezâlim" adlı Farsça risalesi, bizzat Paşa tarafından Türkçe'ye çevirilerek okunmuştur ve şer'î mahkemelerin yanında nizâmî mahkemelerin teşkil edilmesinin meşruluğu bu esere dayandırılarak savunulmuştur¹⁷⁷.

1872 tarihinde yayınlanan "Mehâkim-i Nizâmiye Hakkında Nizamnâme" ile mahkeme teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ile mahkemeler Bidayet ve İstinaf olarak iki dereceli duruma getirilmiştir ve Nizâmiye mahkemeleri mülkî teşkilattan müstakil, bağımsız mahkemeler olmuşlardır¹⁷⁸. Ayrıca mahkeme ilamlarının yayımlandığı ve ilamların hazırlanmasında hâkimlere kılavuzluk etmesi maksadıyla, Ahmet Cevdet Paşa tarafından 1874'ten itibaren Ceride-i Mehâkim ve yine Osmanlı kanunlarının toplandığı "Düstur" da ilk defa olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın çabaları sonucunda neşredilmeye başlanmıştır¹⁷⁹. Ancak laik kanunları uygulayacak hâkimlerin olmayışı, bu mahkemelerde sorunların çıkmasına sebep olmaktadır. 1868'de hâkim yetiştirmek maksadıyla Galatasaray Sultanisinde açılan ve

¹⁷² Karpat, **a.g.e.**, s. 575.

¹⁷³ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁷⁴ Osman Köksal, "Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", <http://www.dergiler.ankara.edu.tr>dergiler>, s. 263.

¹⁷⁵ Köksal, **a.g.m.**, s. 264.

¹⁷⁶ Findley, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁷⁷ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹⁷⁸ Köksal, **a.g.m.**, s. 264.

¹⁷⁹ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 25-26.

1878’de kapatılan hukuk şubesi, yine, büyük hukukçu Ahmet Cevdet Paşa’nın gayretleriyle 1880’de tekrar açılmıştır ve 1900’de de Darülfünun’a bağlanmıştır¹⁸⁰.

1.4.6. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Nizâmiye mahkemelerinin temyiz mahkemeleri olarak tesis edilen¹⁸¹, Ahmet Cevdet Paşa’nın çabaları neticesinde 1868’de İstanbul’da kurulan ve bugünkü Yargıtay’ın görevini yerine getiren¹⁸² Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye 5 Mart 1868’de Şûra-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olarak ikiye ayrılmıştır¹⁸³. Şûra-yı Devlet, Sultan Abdülaziz’in yayınladığı irade-i seniyye ile kurulmuştur ki, hukukî yenileşme sürecine en önemli katkısı, Osmanlı hukukuna ilk defa olarak “kuvvetler ayrılığı” prensibini getirmiş olmasıdır¹⁸⁴. Bu kurumun başına Mithat Paşa; Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyenin başına ise muhalifi olan Ahmet Cevdet Paşa getirilmiştir¹⁸⁵. Meclislerle ilgili olarak önemli noktalardan birisi her iki meclistede gayrimüslimlerin temsil ediliyor olmalarıdır. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığını yaptığı Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye’nin sekiz yıllık çalışmasının sonucu olarak, Hanefî fihhının esaslarına göre hazırladığı Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye, tüm kanunlaştırma hareketleri içerisinde son derece önemi haiz ve özgün bir eserdir¹⁸⁶. Mukaddimesi ve ilk kitabı 1869’da, son kitabı (cildi) ise 1876’da hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 16 kitap ve 1851 maddeden müteşekkil olan eser, İslâm hukukunun eşya, borçlar ve yargılama hukuku ile ilgili esaslarını bir araya getirmiştir¹⁸⁷. Öyle ki, Halife Mansur ile bir teşebbüs olarak başlayan, Ebussuud Efendi döneminde kısmen de olsa gerçekleşen, İslâm hukukunun kanun hukukuna doğru geçirdiği evrimin önemli bir aşamasıdır ve kapsamı dolayısıyla İslâm hukuk tarihinde ilktir¹⁸⁸. Bir dönem şeyhülislamın tasvip etmemesi dolayısıyla Bâbîâli’den alınarak Meşihat makamının bünyesine geçirilen Mecelle Komisyonu, 1872’de tekrar Bâbîâli’ye geçmiştir ve 1888’de gerekirse toplanmak üzere lağvedilmiştir¹⁸⁹.

¹⁸⁰ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 27; Oğuz, **a.g.e.**, s.69.

¹⁸¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 417.

¹⁸² Engelhardt, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁸³ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁸⁴ Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s.381; Engelhardt, **a.g.e.**, s. 263.

¹⁸⁵ Oğuz, **a.g.e.**, s.58.

¹⁸⁶ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, **DİA**, C.40, İstanbul 2011, s. 8; Bozkurt, **a.g.e.**, s.5; Aydın, “**İslâm Hukuku**”, s.19; Berkes, **a.g.e.**, s.226; Engelhardt, **a.g.e.**, s.342.

¹⁸⁷ Aydın, **a.g.e.**, s.427; Şentop, **a.g.m.**, s.653; Engelhardt, **a.g.e.**, s.54.

¹⁸⁸ Aydın, “**İslâm Hukuku**”, s.20.

¹⁸⁹ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s.24-27.

1.4.7. Islahat Fermanı

Avrupa'daki statükoyu ve devletlerarası dengeyi muhafaza etmek maksadıyla, 1856 Kırım Savaşı sırasında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Batılı devletler, gelen zaferin ardından Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleri camiasına resmen kabul etmişlerdir ve bu ihsanlar mukabilinde Osmanlı Devleti'nden, Hristiyan tebaanın adlî, siyasi vs. imtiyazlarına yönelik yeni bir ıslahat programının başlatılması konusunda garanti istemişlerdir¹⁹⁰. Paris Barış Antlaşması'nın 9.maddesi ile de teyit edilecek bir fermanla bu şart yerine getirilmiştir¹⁹¹. Sultan Abdülmecid 1856 tarihli Hatt-ı Hümayûn ile 1839 Hatt-ı Şerifi'nin ilkelerini onaylamakla kalmamış aynı zamanda genişletmiştir. Farklı dinlerin ibadet serbestisi, iltizamın kaldırılması, gayrimüslimlerin işe alımlarda Müslümanlar ile eşit hale getirilmesi resmen teyit edilmiştir¹⁹².

Milletlerin kendi reformlarını yapmaları gerektiği yolundaki ferman hükmü neticesinde, Ortodoks Ermeni milleti 1860'larda, Rum milleti 1860'da ve 1862'de ve fiilen uygulamaya koymadığı, gereksiz bulunduğu halde Yahudi milleti dahi 1865'te bir reform anayasası hazırlamıştır¹⁹³. Bu reformlar ise eski millet sistemini kökünden sarsmakla kalmamış aynı zamanda milletlerin ulusal bilinçlenmelerinin de güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Osmanlı anayasal sürecine de etki etmiştir¹⁹⁴.

1.4.8. Muhtelit Ticaret Mahkemeleri (Karma)

Islahat Fermanı'na dayanarak karma mahkemelerin kurulmasına karar verilmiştir¹⁹⁵. Yabancı tüccarlar ile Müslüman tebaa arasında, gelişen dünyanın şartlarıyla paralel bir şekilde ivme kazanan ticari ilişkilerin ve vukuu bulan anlaşmazlıklar ve davaların kaçınılmaz bir sonucu olarak 1847'de karma mahkemeler teşkil edilmiştir. Hukukî ve Cezaî olarak iki şube ve 14 üyeden müteşekkil olan bu karma mahkemelerin üye sayısının yarısı, yabancı devlet sefaretlerinin seçtiği gayrimüslimlerdir. Böylece Avrupa devletleri, sahip oldukları

¹⁹⁰ Eren, **a.g.m.**, s.741.

¹⁹¹ Eren, **a.g.m.**, s.6.

¹⁹² Georgeon, **a.g.e.**, s.35; Eren, **a.g.m.**, s.6.

¹⁹³ Karpat, **Değişim**, s.314.

¹⁹⁴ Karpat, **Değişim**, s.315.

¹⁹⁵ Eren, **a.g.m.**, s.6.

pek çok imtiyazlarına, adli bir müdahale hakkı daha eklemiş olmaktadır¹⁹⁶. Ayrıca 1853/54 tarihinde “Meclis-î Tahkikat” adıyla ceza mahkemeleri de kurulmuştur¹⁹⁷.

1.4.9. Vilayet İdare Meclisleri

1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra taşrada mahkemeler 3 aşamalı olarak organize edilmiştir. Bunlar vilayet, sancak ve kazadır. Vilayetlerde yer alan temyiz-i hukuk ve cinayet ve daha sonra ise divan-ı temyiz gibi üst mahkemelerin, sancak ve kazalardaki karşılığı ise meclis-i deavîdir¹⁹⁸.

Osmanlı hukukunun yenileşme sürecinde ve parlamenter hayata geçişinde muhassıllık meclisleri ve onun devamı olan vilayet meclislerinin katkısı büyüktür. Zira 19 Mart 1877’de ilk Osmanlı Meclis-İ Mebusânı toplandığında, İmparatorluk’un farklı bölgelerinden meclise gelen mebusların çoğunluğu, vilayet idare meclislerinin üyeleri olan ve valiler ile meclis üyelerinin ortak kararlarıyla tayin edilen kişilerdir¹⁹⁹.

1.4.10. 1878 Mukâvelât Muharrirleri Nizamnâmesi

1878’de çıkarılan nizamnâme ile noterlik, Osmanlı hukuk sistemine dâhil olmuştur. Fransa’dan örnek alınarak hazırlanan nizamnâme ile İstanbul’da ve taşrada mukâvelet muharriri adıyla memurluklar kurulmuştur. Bu kurumların görevi, adî ve ticarî muamelelere dair düzenlenen ve teati olunan sözleşme vs. benzer belgelerin kanun ve buna yönelik düzenlemelere göre yapılmasıdır²⁰⁰.

1.5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ HUKUKİ YENİLİKLER

Zannedilenin ya da iddia edilenin tam tersine olarak Sultan II. Abdülhamid, taassuptan nefret eden, siyasî yapıda modernlikten yana, vilayet yönetimlerini ve kamu idaresini iyileştirmek isteyen, özellikle de adliyenin ve eğitimin geliştirilmesinden yana olan bir reformcudur²⁰¹. Modern mülkiye ve askeri devlet hizmetleri hakkındaki yeni düzenlemelerin çoğu onun döneminin eseridir. Hatta 1870’lerde tutulmaya başlanan sicil-i ahvâl kayıtları yani mülkiye memurlarının özlük kayıtları, onun döneminde tutulmaya devam edildiği gibi tayinlerde tavsiye verecek kurumlar da geliştirilerek 1896’da Memurin-i Mülkiye Komisyonu halini almıştır²⁰².

¹⁹⁶ Eren, **a.g.m.**, s.734.

¹⁹⁷ Eren, **a.g.m.**, s.734.

¹⁹⁸ Kırmızı, **a.g.e.**, s.140.

¹⁹⁹ Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s.187.

²⁰⁰ Bozkurt, **a.g.e.**, s.127.

²⁰¹ Georgeon, **a.g.e.**, s.334.

²⁰² Findley, **a.g.e.**, s.159.

Adlî reformlar öncelikli olmak kaydıyla, Sultan, nazırlarından kendi alanlarıyla ilgili yapılması gereken ıslahatlar hakkında düşüncelerini, çözümlerini vs. muhtıralar şeklinde sunmalarını talep etmiştir²⁰³. Adlî sistemdeki çok başlılık bunun en önemli nedenidir. Zira Şeriat mahkemeleri, Nizâmiye mahkemeleri, farklı milletlerin kendi özerk cemaat mahkemeleri, Müslümanlar ve ecnebler arasında vukuu bulan ticarî anlaşmazlıklara bakan karma mahkemeler ve nihayetinde konsolosluk mahkemeleri²⁰⁴, adaleti çeşitlendirmekle kalmamış rüşvete de çanak tutan bir sistem doğurmuştur²⁰⁵. Adlî standartlaşmayı sağlamak ve modern mahkemelerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek, laik kanunları uygulayabilecek hâkimleri eğitmek maksadıyla 1878’de Mekteb-i Hukuk açılmıştır²⁰⁶.

1.5.1. 1879 Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu

1875’te bir ferman ile Osmanlı hukuk sistemine dâhil olan avukatlık gibi şimdi de 1879’da çıkarılan bu kanun ile ceza mahkemelerinde yargıçların sayısı arttırılmakta, ayrıca savcılık ve noterlik gibi kurumlar hukuk sistemine dâhil edilmektedir. Bunlar haricinde mübaşirlikler, icra memurlukları, tüm adlî memurlukları denetlemek ve bunu yaparken de valiye bağlı olmamak üzere görevlendirilen adliye müfettişlikleri kurulmuştur²⁰⁷. İnfaz yöntemlerine yenilikler getirilmiştir²⁰⁸. Yargılamaya getirilen savcılık ve savunma ilkeleri, modernleşme lehinde, İslâm hukukunun monist karakterli yargılama usulüne aykırı bir uygulama olarak sisteme girmiştir²⁰⁹. Ancak tüm bunlara rağmen, bu yetkinlikte yetişmiş insan gücü olmaması nedeniyle kazalarda araştırma ve kovuşturmalar gereğince yapılamamaktadır; şahsî ve umumî hukuk giderek artan şekilde zedelenmektedir. Uzak bölgelere, kaza ve livalara atanan görevlilerin buraları tercih etmemeleri ve yakın yerlerde memuriyetlere girme yarışı neticesinde temyiz meclisi üyeleri, senede bir defa olarak yapılan seçimlerle bölge halkının nüfuzlu kişileri arasından pek çok usulsüzlük ve yolsuzluklar vasıtasıyla seçilmektedir. Bu seçilenler de genellikle kanunu bilmeyen veya zayıf karakterli ve yeteneksiz kişiler olmaktadır. Gecikme ve yolsuzluklara çanak tutmaları bir yana, çok basit bir emir ile masum kişiler hapse atılabilmekte; orada uzun süre kötü ahlâklı gerçek suçlularla bir arada kalmak zorunda

²⁰³ Georgeon, **a.g.e.**, s.335.

²⁰⁴ Aydın, **a.g.e.**, s.151.

²⁰⁵ Georgeon, **a.g.e.**, s.336; Bozkurt, **a.g.e.**, s.115.

²⁰⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s.336.

²⁰⁷ Bozkurt, **a.g.e.**, s.128.

²⁰⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, s.129.

²⁰⁹ Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s.207.

kalabilmektedir. Ayrıca sonuçlanan davaların çoğu da bağlı oldukları istinaf veya temyiz mahkemelerinde bozulmaktadır²¹⁰.

1.5.2. 1879 Usûl-ı Muhakemat- ı Hukukiyye Kanun-ı Muvakkatı

Nizâmiye mahkemeleri, 1879 tarihli bu iki usûl kanunu yürürlüğe girene kadar Mecelle'nin usûle ilişkin son üç kitabında yer alan ahkâmı uygulamıştır²¹¹. Ayrıca bu kanun yürürlüğe girene dek, 1861 tarihli Usûl-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnâmesi tatbik edilmiştir ki, bu nizamnâme şer'î yargılama usulünden ayrılan ilk düzenlemedir²¹². Bu ikisinin birleştirilmesi sonucunda, 1879'da yürürlüğe giren bu 94 maddelik yeni düzenleme ile mahkemeler, hukuk ve ceza mahkemeleri olarak ikiye ayrılmıştır²¹³, adliye müfettişlikleri kurulmuştur. Bidayet mahkemeleri; ceza, hukuk ve ticaret olmak üzere üçe ayrılmıştır. Her vilayet merkezinde bir istinaf mahkemesi, merkezde ise temyiz mahkemesi teşkil edilmiştir ki hukuk ve ceza olmak üzere iki dairesi bulunmaktadır. Bunların haricinde köylerde ihtiyar meclisleri ve nahiyelerde de nahiyeye meclisleri görevi devam eden diğer adlî merciilerdir²¹⁴. Kadı ve konsolosluk mahkemeleri dışındaki tüm bu lâ-dinî mahkemeler 1879'da Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır²¹⁵. Ayrıca, yargının, yürütmeden ayrılığı ilkesi kabul edilmiştir. Yine hâkimlerin azledilememesi ve seçimle görev başına gelmeleri önemli reformlardır. Bununla beraber Sultan, kaldırmayı çok istese de yabancıların adlî imtiyazlarına ve konsolosluk mahkemelerine göz yummak zorunda kalmıştır²¹⁶.

1.5.3. Usûl-ı Muhakemat- ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkatı

Bu kanun, 1879'da, 1808 tarihli Fransız Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılan küçük değişikliklerle iktibas edilmiştir. Hazırlanışı aşamasında Osmanlı hukukunun genel çerçevesine sadık kalınmadığı gibi, şer'î hukuka uygunluk noktasında da dikkatli davranılmamıştır²¹⁷. Bu kanunla, daha önce kurulmuş olan savcılık müessesesi görev ve yetkileriyle ayrıntılı olarak düzenlenmiştir²¹⁸.

²¹⁰ Köksal, **a.g.m.**, s.266.

²¹¹ Köksal, **a.g.m.**, s.264.

²¹² Şentop, **a.g.m.**, s.658.

²¹³ Bozkurt, **a.g.e.**, s.103-104.

²¹⁴ Köksal, **a.g.m.**, s.264; Aydın, **a.g.e.**, s.429.

²¹⁵ Kırmızı, **a.g.e.**, s.141.

²¹⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s.336.

²¹⁷ Şentop, **a.g.m.**, s.657.

²¹⁸ Aydın, **a.g.e.**, s.429; Bozkurt, **a.g.e.**, s.105.

1.5.4. Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Mebusân

Beklenen sonucu alamasa da, büyük devletleri etkilemek amacıyla ilan tarihi, İstanbul Konferansı'na denk getirilen I. Meşrutiyet ve Kânûn-ı Esâsî 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir²¹⁹. Anayasanın ilanı sürecinde önemli bir terim ve dayanak olarak Kur'an ve Hadislerde yer alan şûra (meşveret yani danışma, halkın veya ileri gelenlerin bir ölçüde yönetime katılmaları) ilkesi öne çıkmaktadır. Bu ilkeyi dikkate alarak hazırlanan Anayasa yani Kânûn-ı Esâsî ile idarecilerin yetkileri belirlenecek, böylece idareciler zulümden, istibdattan; idare edilenler de zulme uğramaktan uzaklaşmış olacaklardır. Ayrıca İslâm ülkeleri arasında kanuni bir birliğin de temelleri atılmış olacaktır²²⁰. Dolayısıyla İslâmcı hareket arasında anayasa fikri önemli ölçüde taraftar bulmuştur. Musa Kazım, Elmalılı Hamdi gibi isimler bunlardan bazılarıdır²²¹.

Anayasanın Fransız ve Belçika²²² anayasalarından mülhem hazırlandığı iddia edilir. Bir yandan da devletin temel hukukî esasları korunmuştur. Bu da anayasanın hazırlanması esnasında karma bir usûl takip edildiğini göstermektedir²²³. Zira Mecelle'nin usûle ilişkin hükümleri aynen benimsenmiştir²²⁴. 119 madde ve 13 bölümden oluşan Anayasa'nın geneline hâkim olan ruhun ipuçlarını daha ilk maddesinde yer alan “ Padişahın kutsal ve sorumsuz olduğu” ifadesinden anlamaktayız; Anayasa padişaha büyük yetkiler vermektedir²²⁵. Bununla beraber din ve mezhep farkı gözetilmeksizin “Osmanlı” saydığı (8. madde) tebaaya şahsî hürriyet (madde 9-10); basın hürriyeti (madde 12); ticarî, ziraî, sınaî her türlü ortaklıklar vs. kurma hakkı (madde 13); eğitim-öğretim hürriyeti (madde 22) gibi haklar tanımıştır ve 11. madde ile de “Devletin resmî dininin İslâm” olduğu vurgulanmıştır²²⁶.

Anayasa iki meclisli parlamenter sistem getirmiştir. Kanunların görüşüleceği bu meclislere “Meclis-i Umumi” denilir. Parlamentonun ilk basamağı, üyeleri Osmanlı vatandaşlarınca seçilecek Mebusân Heyeti'dir ve diğeri de üyelerinin Padişah tarafından seçildiği Ayan Meclisi'dir. Hükümetin hazırladığı tasarılar Meclis-i Umumiyeye sunulur. Ayan Meclisinden geçen tasarılar padişaha sunulabilir. Reddedilenler ise 1 yıl geçmeden tekrar görüşülemez. Bu da demektir ki, Padişahın

²¹⁹ Bozkurt, **a.g.e.**, s.74.

²²⁰ Kara, **İslâmcılık**, s.49.

²²¹ Kara, **gös.yer.**

²²² Bozkurt, **a.g.e.**, s.68.

²²³ Şentop, **a.g.m.**, s.657.

²²⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s.103.

²²⁵ Bozkurt, **a.g.e.**, s.69.

²²⁶ Ali Güler, **Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar**, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003, s.22.

kanunlar üzerinde sınırsız veto yetkisi varken kanun tasarılarının kanunlaşması ise neredeyse imkânsız hale getirilmektedir²²⁷.

İcra yani Hükümet meclislere karşı değil, saltanata karşı sorumludur²²⁸. Bu şartlar altında ilk meclis 19 Mart 1877'de göreve başlamıştır. Özel, uluslararası statüsü olan Mısır, Sırbistan, Karadağ, Tunus gibi bazı vilayetler hariç olmak üzere, vilayetlerin, kaza ve sancakların idari meclislerinin geçici seçim tüzüğüne (Muvakkat Nizamname) göre ilk dönem 119 ve ikinci dönem ise 113 mebus seçilmiştir²²⁹. Bu mecliste ilk dönem 71 Müslüman, 48 gayrimüslim ve 4 Yahudi; ikinci dönemde ise 64 Müslüman ve 49 gayrimüslim bulunmaktadır²³⁰.

Mebuslar, anayasal haklarından sonuna kadar faydalanarak her türlü borç da dâhil tüm devlet harcamalarını kontrol etmek niyetindedirler. Meclis toplantılarında, bütçe konuları²³¹, vergi usulsüzlükleri, yeni yasa talepleri, bürokrasinin profesyonelleştirilerek liyakat esasının yerleştirilmesi, maaş ödemelerinin düzensizliği, torpilli soyluların kadı yardımcılığı ve kadiasker olmalarının önüne geçilmesi gibi konular tartışılmıştır²³².

Aynı zamanda Meclis, Abdülhamid muhalefetinin de merkez üssü olmuştur. Ancak 113. maddeden dolayı muhalefet sürekli olarak sürgün tehdidi ile karşı karşıya bulunmuştur. Bu madde nedeniyle daha baştan felçli olarak doğan Anayasa, örfî idare esnasında, herhangi bir kimsenin, devletin güvenliğini tehdit eden bir davranışı zabıta raporuyla tespit edilecek olursa, padişaha, bahse konu olan kişiyi sürgüne gönderme hakkı tanımaktadır²³³. Öyle ki, Anayasa'nın ilanı sürecinin mimarı olarak bilinen Mithat Paşa, Cumhuriyet ilan edeceği ve Mekke Şerifini bu rejimin başına getireceği gibi dedikodular bahanesiyle bu maddenin ilk kurbanı bizzat kendisi olmuştur ve 5 Şubat 1877'de henüz meclis dahi açılmadan Avrupa'ya sürgün edilmiştir²³⁴.

Devam eden 1877-78 Rus Savaşı ve artan mağlubiyet ve sıkıntıların genel siyasi havayı iyice gerginleştirdiği bir zaman diliminde, Meclis'te, özellikle Abdülaziz döneminde ihya edilen ve rakiplerine göre üstün durumda olan Osmanlı

²²⁷ Bozkurt, **a.g.e.**, s.70.

²²⁸ Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s.244.

²²⁹ Karpat, **Değişim**, s.372-373.

²³⁰ Karpat, **Değişim**, s.376.

²³¹ Karpat, **Değişim**, s.378.

²³² Karpat, **Değişim**, s.379-385.

²³³ Findley, **a.g.e.**, s.93; Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s.245.

²³⁴ Karal, **Osmanlı**, C.VIII, s.13; Findley, **a.g.e.**, s.93.

donanmasının atıl bırakılması ve kullanılmaması şiddetli eleştirilere yol açmıştır. Çanakkale Boğazı'ndan geçen İngiliz donanmasının durumunu tartışmak amacıyla 13 Şubat'ta, Yıldız Sarayı'nda toplanan meşveret meclisinde konuşan Astarcılar Kethüdası Hacı Ahmet'in: “ Görüşümüzü çok geç soruyorsunuz, gerektiğinde almıyorsunuz. Bu nedenle olanlar karşısında Meclis'i sorumlu tutamazsınız” şeklindeki çıkışı, ortamı haylice gerginleştirmiş ve kendisinin tutuklanması ile meclisin de Abdülhamid tarafından, Anayasa'nın 7. maddesine dayanılarak kapatılmasıyla sonuçlanmıştır²³⁵. Meclis kapatılmış ancak Kânûn-ı Esâsî yürürlükte kalmıştır. Devlet salnameleri de, ilan edilen hattı hümayunlarda devamlı olarak yayımlanmıştır²³⁶. Yeniden ilan edilecek olan Meşrutiyet ve Anayasa için ise Jön Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, 33 yıl sürecek olan istibdat yönetimiyle uzun mücadeleler vermesi gerekmiştir ve nihayetinde 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir²³⁷.

1.5.5. 1880 Mahkemeler Düzenlemesi

1880'de Ahmet Cevdet Paşa, tek bir uygulama biçimi getirerek milletlerin dinî mahkemelerini laikleştirmiştir ve eski milletlerin dinî mahkemelerinin yetki alanına giren miras ve vasiyetnâme ile ilgili davaların devlet mahkemelerinde görülmesi hakkını tanımıştır. 1869' da Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan eğitim yasasına dayanarak 1880'de de II. Abdülhamid döneminde, patriklerin istifa ve protestolarına rağmen millet okulları kontrol altına alınmıştır ve hatta ders kitapları ve müfredatları dahi incelemeye tâbi tutulmuştur²³⁸.

1.5.6. 1880 Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamnâme

Bu nizamnâme ile birlikte bir de gardiyanlar hakkında “Talimatnâme” çıkarılmıştır. Amaç, mahkûmların şartlarını iyileştirmektir ve yine bu amaçla nizamnâmeye göre her kaza, liva ve vilayet dâhilinde birer tevkifhane ve hapishane bulunması öngörülmüştür²³⁹.

1.5.7. 1882 Anonim Şirketler Dâhili Nizamnâmesi

²³⁵ Georgeon, **a.g.e.**, s.118; Findley, **a.g.e.**, s.93; Berkes, **a.g.e.**, s.335.

²³⁶ Ortaylı, **Anayasal Rejim**, s.246.

²³⁷ Bozkurt, **a.g.e.**, s.79.

²³⁸ Karpat, **Değişim**, s.316.

²³⁹ Bozkurt, **a.g.e.**, s.112.

Şirketlere ilişkin hükümleri tamamlamak üzere çıkarılmış bir nizamnamedir²⁴⁰.

İKİNCİ BÖLÜM

LÂYİHA HAKKINDA BİLGİ VE LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYONU

2.1. LÂYİHA HAKKINDA BİLGİ

Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuş olan "Devlet-i Aliyyede İslahat-ı Kanuniye" başlıklı bu mufassal lâyiha, dört sayfalık giriş kısmından sonra gelen 6 fasılla beraber 84 sayfadan oluşmaktadır. Osmanlı hukuk sistemini, İslâm hukukunu, Batı hukukunu ve bunların mukayesesini ele almakta ve devamında Osmanlı döneminde Yenileşme dönemi ile beraber -ki bu dönemi III. Selim'e kadar götürebiliriz- vücuda gelen ve zamanla Osmanlı hukukî sistemini başkalaştıran gelişmeleri, hukukî ıslahatları tartışmakta; bu konudaki görüş, eleştiri ve önerilerini Sultan II. Abdülhamid'e arz etmektedir.

Konunun kanunî ıslahatlar olması hasebiyle lâyiha yazarı, Osmanlı hukuk sistemi ve dolayısıyla İslâm hukukuna, medreselerde okutulan fıkıh kitaplarına ve dönemin hukukî yapısını etkileyen pek çok gelişmeye değinmektedir ki burada Tanzimat'tan Kânûn-ı Esâsî'ye, Genç Osmanlılar'dan meşrutî monarşiye, ilk meclise, özgürlükçü hareketlere değin uzanan geniş bir yelpazeden bahsedilmektedir. İlham alınan sistem yani Batı modeli irdelenmekte, incelenmekte ve bu sistemin beslediği tüm yeni Osmanlı kanunları ve ıslahatlar hakkında da ayrıntılı bilgi verilmektedir. İlk fasla geçmeden önceki dört sayfalık giriş kısmında yazar, 1894-95²⁴¹ senelerinde yaşanan Ermeni olaylarına; bu olayların yarattığı buhranın devleti soktuğu zor şartlara ve Avrupalı devletlerin Bâbîâli nezdinde Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye yönelik, ıslahatlar noktasında gittikçe artan baskılarına değinmektedir.

Sason ve Zeytun Olayları ve 1895 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Ermeni gösterileri sonucunda Avrupa basınının yanlı, Türkleri zalim ve Ermenileri de

²⁴⁰ Bozkurt, a.g.e., s.153.

²⁴¹ Avrupa devletlerini kendi olayları içine çekmek isteyen Ermeni komitacıları, 1894 yılında Patrik Aşıkyan'a başarısız bir suikast girişiminde bulundular, Tokat'ta posta taşıyıcısını öldürdüler ve Sasun'da bir ayaklanma çıkardılar. İsyan, Ermeni olaylarına milletlerarası boyut kazandırdı ve İngiltere, Fransa ve Rusya'yı ıslahat için ortak girişim ve baskılara yöneltti. Sasun isyanının Bâbîâli üzerinde Avrupa'nın fiilî bir müdahalesine yol açması karşısında Ermeniler, 1895 yılında özellikle Hınçak Komitesi üyelerinin kışkırtmaları sonucu İstanbul, Divriği, Trabzon, Eğin, Develi, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Urfa, Erzurum, Diyarbakir, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat ve Süleymanlı (Zeytun)'da olaylar çıkarttılar.

katledilen zavallılar olarak gösteren mübalağalı haberleri sonucu Avrupa kamuoyunun heyecanını söndürmek bahanesiyle artan baskı neticesinde 17 Teşrinievvel (Ekim) 1895'te Sultan II. Abdülhamid tarafından bir irâde-i seniyye çıkarılmıştır²⁴². Yazar, Avrupa basınında çıkan haberlerin iftira olduğunu dile getirmekle beraber yapılan ıslahatı vakit ve zamana uygun bularak takdir etmektedir. Gerekeceği ise, sürekli kargaşanın hem devletin kendisine ve hem de diğer devletlere zarar ve ziyandan başka bir getirisi olmayacağına ilişkin görüşüdür. Tam da bunun için Avrupalı devletleri bu noktada dinlemek ve faydalı ıslahatlar yapmaktan yana görüşler beyan eder ve 1700'lerden beri süregelen bu ıslahatların, tüm iyi niyet ve çabalara rağmen neden kısır kaldığını sorgular. Girişini bu şekilde yapan yazarın cevabı lâyihanın da geri kalan fasıllarının müfredatını oluşturmaktadır. Bu soruya doğru cevabı verebilmek için sebepleri iyi tetkik etmek gerekeceğini söylerken layihanın içerik ve amacına da dikkat çekilmiş olmaktadır.

Yazarın görüşlerini kısaca maddeler halinde özetleyecek olursak:

- Türklerin anlatılanlar kadar kötü olmadığını (Burada ve başka pek çok yerde karşımıza çıkan bu ve benzeri ifadelerden layiha yazarının Türk ve de Müslüman olmadığını anlamış bulunmaktayız. Bu konuyla ilgili olarak yazarın kimliği hakkında yapılan araştırma ayrı bir bölümde özetlenmiştir.) yapılan kötü uygulamalarda Avrupalıların kendilerinin de payının olduğunu ve İslâm'ı çok sathî bir şekilde tanıyor olmalarının da bu neticelerin ortaya çıkmasında etkili olduğunu düşünmektedir.
- Yazara göre siyaset ilminde çok başarılı olan birinin, mutlak surette şarkın kanunlarını iyi yapabileceğini düşünmek abestir. Batı'nın alışkın olduğu kanun ve âdetlerin Osmanlı için doğru olamayabileceği ve hatta imkânsız olduğunu takdir edememelerini eleştirir. Her milletin kendine has özellikleri vardır ve kanunlar bunlardan doğar, gelişir, diyen yazar bu sonuçsuz çabayı, mükemmel yaradılışlı bir hayvana sonradan eklenmiş, yakışsız iğreti bir uzuv yapıştırmak kadar akılsızca bulmaktadır.
- İslahatların bir eğitim ve olgunlaşma sürecinden geçmeden tepeden inme şekline karşı çıkar.

²⁴² İstanbul olayları, İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerini harekete geçirdi. Bu devletlerin baskısı üzerine Babıâli, 20 Ekim 1895 yılında bir İslahat Nizamnâmesi ilân etti.

- Âlim bir kişinin çıkararak Müslüman, gayrimüslim tüm ahalinin yapılacak olan bu ıslahatlar hakkında bilgilendirilmesinin, ayrıntılı şekilde insanlara izah edilmesinin gereğini dile getirir.

2.1.1. Lâyihanın Yazarı Hakkında

Teze konu olan lâyihanın yazarı hakkında bir bilgi bulunmamakta ve müellifinin kişisel fikir, bakış açısı ve devlet mekanizması içerisinde edindiği mevkiden bağımsız düşünölemeyecek olan lâyihaların, müellifinin bilinmeyişi önemli bir eksiklik olmaktadır. Bu eksikliği telafi edebilmek ve yazar hakkında, en azından, bir iddiada bulunabilmek gayesiyle tez bünyesinde, yazarın kimliği hakkında ipuçlarını vereceğimiz bir başlık oluşturmak yoluna gitmeye karar vermiş bulunuyoruz. Yazarla ilgili olarak tespit edebildiğimiz noktalar ise şunlardır: Öncelikle, II. Abdülhamid döneminde yaşamış, dönemin olaylarına yakından tanık olmuş bir şahsiyettir; İkinci olarak, kendisinin de sürekli dile getirdiği gibi Hıristiyan bir ecnebidir; son olarak da yazar, Hıristiyan olmasına rağmen çok iyi derecede İslâm hukukuna vâkif ve hayran bir zâttır. Bu sonuncusu özellikle önemli bir ayırt edici özellik olmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında, Sinan Kunalp' in "Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli" ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal' ın "Son Sadrazamlar" eserleri ile Musa Kılıç' ın "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler" adlı yayınlanmamış doktora tezi incelenmiştir. Bu araştırma sonucunda, Osmanlı son dönemini görmüş ve önemli mevkilerde bulunmuş, Hıristiyan ve aynı zamanda İslâm hukukuna vâkif ve hatta bu alanda otorite olarak görölen önemli bir eser yazmış birisi olarak karşımıza Sava Paşa çıkmaktadır. Bundan sonra ise Sava Paşa hakkında yazılmış, adının geçtiği başka çalışmalara bakmak gereği doğmuştur. Neticede, lâyihanın müellifinin Sava Paşa olabileceği fikrine binaen, Sava Paşa'nın kendi eseri olan "İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd" ve hakkında yazılanlar ile müellifin lâyihada yer verdiği, üzerinde ısrarla durduğu düşüncelerin ve fikrî temayüllerinin mukayesesini yapmak ve metni iç tenkide tâbi tutmak gerekmiştir. Bu bölümde, konuyla ilgili olarak elde ettiklerimizi şöyle özetleyeceğiz:

2.1.1.1. Müellifin Hıristiyan ve Ecnebi Olması Hakkında

- “...Avrupalılar (15) bu fenalıkları saydıkları sırada acaba türkler kendülerine isnâd olunan muayyeye müstehâk olacak gadar (16) fena adamlar mıdır degilmidir diye sormuyorlar...²⁴³”
- “... benim gibi müddet-i medîde şeriat-ı islâmiyye ile iştigâl felemenkli bir gavurun (16) rey’ ve mütalâasını dinlemek faideden halli değıldir...²⁴⁴”
- “... devlet (5) tâbiri ehl-i islâm indinde bizim bildigimiz manada degildir...²⁴⁵”
- “... hatt-î şerîfimize göre de (10) terkîb-î fesh-î asliyesinde bizim ganun dediğimiz kelime yerine şer’î kelimesi mevcuddur...²⁴⁶”
- “... ceza kanunu bizim kodpinal (4) ta’ birinden anladığımız şeyin büsbütün gayrıdır...²⁴⁷”
- “... eger devlet-î aliyye bizi taglid itmeg ister ise kendisinde mevcut (14) olan muhsenâtdan fazla muhsenâtımız var ise onları alsun gopya itsün...²⁴⁸”

Lâyihada geçen yukarıdaki ifadelerden yazarın; Hıristiyan olduğunu, yabancı olduğunu, bahsi geçen kodpinal kanununun Fransız Ceza Kanunu olması ve kendisinden Felemenkli bir gavur olarak bahsetmesini nedeniyle Fransa bağlantılı olduğu, yazarın uzunca bir zamandır İslâm fikhî ile uğraştığı sonuçları çıkmaktadır.

2.1.1.2. Sava Paşa ile Lâyiha Müellifinin Birbirine Mutâbık Görüşleri

- (lâyihadan) “... (5) imam-î âzâm ile imam-î şâfîi beynindeki farg-î esâlîbe gelince kur’ân-î azîmü’ ş-şân (6) ile sünnetdeki husus ve ahkâmın sûver-î icrâ ve tefsirinde olub (7) bu bâbda imam-î âzâm hazretlerinin rey’ leri kavânin-î islâmiyeyi terkibât-î hâzıraya (8) göre ta’ dil itmek için imam-î şâfîinin rey’inden daha ziyade müsaid ve vâsi’ dir...²⁴⁹”

²⁴³ Lâyiha, s.2.

²⁴⁴ Lâyiha, s.3.

²⁴⁵ Lâyiha, s.8.

²⁴⁶ Lâyiha, s.21.

²⁴⁷ Lâyiha, s.22.

²⁴⁸ Layiha, s.82.

²⁴⁹ Lâyiha, s.78.

(kitaptan)“ ...İmam-ı Azam gerek mevzularının tamamen yeni olması ve gerekse ahkâmın adem-i kifâyeti dolayısıyla, kanun-î İslâmın tatbik sahasına alamadığı bilimum mesaili müşkileyi, içtihat suretiyle halletmiştir...²⁵⁰”

- (lâyihadan) “...hâkimiyet-î islâmiyenin takdîm ve tahkîmi ve devletin (15) terhîs ve tevhîdi sahnında ittihâzı lâzım gelen tarîk besbellü ve mâlumdur o da me'mûrların irtikâb ve mezâliminin def'i ve emvâl-î mîriyenin ihtilâsât ve ida'sını (2) men' ve tahsilâtın bekâyâda kalmasını izâle itmekden ibâretidir bunun için sultan (3) süleyman hazretlerinin kanunnâmesini tadbîk itmek kâfi idi hâlbuki daima (4) bu noktaya riâyet olunmadı...²⁵¹”

(lâyihadan) “...cennetmekân sultan süleyman han-î sâni (12) hazretleri 1519 ve 1566 senelerinde umûr-î mülkiye ve askeriye hakkında bir kanun tanzîm (13) buyurmuşlar idi ki bu kanun 1846 senesine kadar ahkâm-î mer'i olmuşdur sonraları vukuu bulan nizâmât ile ekser mahalleri tashîh ve ta'dil olunmuşdur bu kanûn (2) vakit ve hâle muvâfık ve mevkie göre pek ziyade kâbil-î tadbîk ve icrâ olmak muhsenâtını (3) şâmil hem muhtasar ve hemde mevzu-î müfîd bir eser olub²⁵² ...”

(lâyihadan) “... sultan süleyman hazretlerinin kanunnâmesinin (8) en mühim ahkâmını bile icrâ itmezler idi şu kadar fark var idi ki sultan müşârunileyhin kanûnu (9) kâbil-i tadbîk ve icrâ idi...²⁵³”

(kitaptan) “...Osmanlılar, en büyük kanun koyuculardan birisi bulunan Sultan Süleyman'a sahip bulunmakla bihakkın iftihar edebilirler. O, hukukun ihtiyaçlarına ve zaman ile muhite intibakı hususundaki mesailere bizzat riyaset eylemiştir...²⁵⁴”

- (lâyihadan) “...bir hey'ete en ziyâde layık olan kavânin ise ahkâm-î celîle-î şer'îyyedir²⁵⁵ ...”

(lâyihadan) “...devlet-î aliyyede yapılması muktezâ olan ıslahât-î celîliye ve hukûkiyeleri (13) kangıları olduğunu beyân iderim (14) bu ıslahâtı

²⁵⁰ Sava Paşa, a.g.e., C.I, s.93.

²⁵¹ Lâyiha, s.30.

²⁵² Lâyiha, s.26-27.

²⁵³ Lâyiha, s.31.

²⁵⁴ Sava Paşa, a.g.e., C.I, s.31.

²⁵⁵ Lâyiha, s.44.

muhtasarca bir kelime ile ta'rif ideceğim o da şer'î şerîfin (15) ahkâm-î celîlesine rüçû' ve onlarla amel itmekden ibâretidir²⁵⁶ ...”

(lâyihadan) “...olvakit şer'iât-î muhammediyye taze (2) hayat bulur ve kanun devleti olur şayed avrupa kanunlarından dahi bir şey (3) ilâve itmek mecburiyetinde olurlar ise bu halde kanunlarımızın cümlesini bir lokma (4) yapub yutmakla degil belki işde lüzum olan mevadd-î kanunîler ise onları seçüb (5) ahkâm-î celîle-î şer'îyyeye muvâfık ve münâsib olacak sûreti tebdil ve tağyir itdikden (6) sonra mezc ve idhâl idilmelidür²⁵⁷ ...”

(kitaptan) “... Hz. Muhammed'e göre, bir hakikat-ı ilmiyenin, Müslüman, Hıristiyan veya müşrik âlimlerden sūdûr etmesinde bir fark mevcut değildir. Yeter ki, bu hakikat-ı ilmiye İslâm akidelerine tevaful etmekte bulunsun. Bu halde, o ilm-i hakikate her hakiki mümin vicdanının riayeti mecbur olur²⁵⁸ ...”

(kitaptan) “... Avrupa medeniyetlerinin girmek istediği Asya ve Afrika kıtalarında istikbalde de böyle vahim bir hali önlemenin yegâne tedbiri, Müslümanlara kabul ettirilmek istenilen Avrupa kanunlarının İslâmîleştirilmesinden ibarettir²⁵⁹ ...”

- (lâyihadan) “...tertîb ve cem' ve te' lifindeki (11) maharetden dolayı müellifleri olan ricâlin himmetleri şâyân-î tahsis ve tagdirdir (12) çünkü ahkâm-î celîle-î şer' iyyeyi asrımızın ahvâl ve havâyicine kifâyet idecek (13) suretde tertîb itmeg... gibi muhsenât ve islahât-î hukukiyye olabilür mi (17) işte mecelle bu muhsenâtu câmi' ve bu nohsan üzere tertîb ve cem' olunmuş (18) bir eser-î celîl-î âlişândır...²⁶⁰”

(kitaptan) “... Osmanlı medeni kanunu (Mecelle), İslâm umumî kanununun mühim bir kısmını teşkil eder. Kolaylıkla ahkâmını öğreniyor ve öğrendikçe, bu hükümlerin ne kadar mantıkî ve ne derece tatbiki elverişli bulunduğunu anlıyorduk...²⁶¹”

²⁵⁶ Lâyiha, s.65.

²⁵⁷ Lâyiha, s.75.

²⁵⁸ Sava Paşa, a.g.e., C.I., s.98; Sava Paşa, a.g.e., C.II, s.5.

²⁵⁹ Sava Paşa, a.g.e., CII, s. 6.

²⁶⁰ Lâyiha, s. 78.

²⁶¹ Sava Paşa, a.g.e., C.I, s. 17.

- (lâyhadan) “...devlet-î aliyyede cârî olan ahvâl-i seyyîenin (17) kâffesi şer’î şerîfe isnâd idilmiş idi çünkü olvakit Avrupalılar şer’î (18) şerîfden bihaber olduklarından avrupa kabineleri devlet-î aliyyedeki ahvâlin kâffesi din-î mübîn-î muhammediyenin netâyic ve te’sirâtı olduğunu zan itdiler...”²⁶²”

(lâyhadan) “...hatt-î şerîfin vaâd itdiği (5) veçhile 1848 senesinde neşr olunmuş olan kanun-î cezânın mânâsını avrupalıların (6) en mütebahhir ulamâsı bile anlamadılar böyle mahzur ve nâ-tamam bir nizâmnâmeye nasıl (7) kodpinal dinilmiş deyi taaccûb ve istigrâb itdiler bu hal türklerin bir hatasına (8) hâmil isnâd iderek [türkler vaâdlerini yapmıyorlar bu kitab türklerin hilesidir] (9) diyorlar hâlbuki kabahat türklerde değil islâmın kavânin ve islahât-î şer’iyyesini ve padişahların (10) derece-î salâhiyet ve iktidârını bilmeyen avrupalılardan neş’et etmiştir...”²⁶³”

(kitaptan) “...Bu muazzam âbidenin hâvi bulunduğu teşri kıymetini hiçbirisi – Avrupalılar- anlayamamış, layık olduğu mevkii verememişlerdir...”²⁶⁴”

Yukarıda örnekleriyle göstermeye çalıştığımız gibi, İmam-ı Azam Hazretleri, Mecelle, Avrupalıların İslâm hukukuna vukufsuzluğu ve cehaleti, Osmanlı Devleti’nin kurtuluşunun İslâm ile olacağı görüşlerinden Sultan Süleyman ve kanun-ı kadim vurgusuna kadar pek çok konuda Sava Paşa ile lâyiha yazarının fikri mutabık gözükmektedir. Bunların haricinde II. Abdülhamid döneminde görev yaptığı makamlar da düşünülünce, dönemi yaşamış, hukukçu ve Hıristiyan bir âlim olan Paşa’nın Sultan II. Abdülhamid’ e lâyiha sunmuş olma ihtimali oldukça yüksektir. Hatta “ İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt” isimli kıymetli eserini Sultan II. Abdülhamid’ in isteği üzerine yazmıştır²⁶⁵.

2.1.2. Sava Paşa Hakkında

Rum asıllı olan, Yanyalı Doktor Sava’ nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Paşa, salnamelerdeki kayıtlara göre ilk olarak (1870) Sadrazam Âli Paşa’ nın maiyetinde gittiği (İsfakya) Girit’ te mutasarrıflık görevinde bulunmuştur²⁶⁶. Hukuk alanındaki çalışmalarına Mültekâ’ dan ve Dürer’ den faydalanarak Mecelle tedkiki ile başlayan Paşa, Mecelle muallimi Rauf Efendi’den de medenî hukuk dersleri almıştır.

²⁶² Lâyiha, s. 19-20.

²⁶³ Lâyiha, s.22.

²⁶⁴ Sava Paşa, a.g.e., C.II, s. 372.

²⁶⁵ Gencer, a.g.m., s. 7.

²⁶⁶ Gencer, a.g.m., s.21; M. Macit Kenanoğlu, “Sava Paşa, DİA, C.36, İstanbul 2009, s.183.

Büyük eseri İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt' ü, Kütahyalı Nuri Efendi' den aldığı İslâm hukuk nazariyatı derslerinin tesiriyle ve Sultan II. Abdülhamid' in teşvikiyle Molla Hüsrev' in Mir'atü'l-Usûl' ü ile Hadîmî' nin Mecâmi'u'l-hakâ'ik'ını kullanarak vücuda getirmiştir²⁶⁷. Eseri yazış amacının, öncelikle, avukatlık yapmak isteyen talebeye İslâm fikhının ilmî cephesini öğretmek olduğunu dile getiren Paşa' nın, bir diğer önemli amacı da İslâm hukuku mabedinin kapısını açacak anahtar olarak gördüğü hukuk nazariyatı eğitiminin ıslahı hususunda ısrarcı olmak zarureti duymasıdır²⁶⁸.

8 Ekim 1876' da kurulan “Kânûn-ı esâsî ve Meclis-i Umûmînin Vezâyif-i Dâhiliyesine Dair Yapılacak Nizamât Lâyihalarının Tanzimine Mahsus Komisyon” adlı komisyon için hazırlanan listede, Mekteb-i Sultânî Nazırı unvanıyla, 20. sırada Sava Paşa' nın adına rastlamaktayız²⁶⁹. (1875- 1878) Mekteb-i Sultânî' nin (Galatasaray Lisesi) müdürlüğünü yaptığı bu dönemde Mekteb-i Hukuk' u kurmuştur. Sultan II. Abdülhamid' in tahta çıkmasıyla yıldızı parlayan Paşa, 1878' de vezaret rütbesiyle paşa olmuştur. Sonra sırasıyla; 1879' da Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliği (1879-1880)²⁷⁰ Hariciye Müsteşarlığı ve Hariciye Nazırlığı²⁷¹, 1885' de Nâfia Komisyonu azalığı ve en son olarak da 1887' de Girit Valiliği yapmıştır²⁷².

1888-1904 arasında, Ramazanoğlu Hüseyin Rıza Paşa' nın Adliye nazırlığı yaptığı dönem, Rum ve Ermeni patrikhanelerinin birtakım imtiyazlarını kullanma talepleriyle alakalı olarak çıkan, 1890 yılında vukuu bulan kiliseler meselesini araştırmak maksadıyla oluşturulan komisyonda aza olan Paşa, komisyon çalışmalarında Rıza Paşa ile ters düşerek dargın bir şekilde Paris' e dönmüştür – 1901 senesi sâlnâmesinde adı geçmemektedir- ve 1905' teki ölümüne kadar son zamanlarını burada geçirmiştir²⁷³. Ünlü eserleri bu dönemde, Fransa' da yazmıştır ve Legion d' Honneur nişanı ile ödüllendirilmiştir.

²⁶⁷ Kenanoğlu, **a.g.m.**, s.183; Gencer, **a.g.m.**, s.12.

²⁶⁸ Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s.35.

²⁶⁹ Selda Kaya Kılıç, “ 1876 Anayasası' nın Bilinmeyen İki Tasarısı”, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/821/10435.pdf> , s.565-566; Gencer, **a.g.m.**, s.21.

²⁷⁰ Sinan Kunalalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İsis yay., İstanbul 1999, s.28.

²⁷¹ Kunalalp, **a.g.e.**, s.17; Musa Kılıç, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836- 1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) ABD, Ankara 2009, s.72.

²⁷² Gencer, **a.g.m.**, s.21; Kenanoğlu, **a.g.m.**, s.183; Ferhat Koca, “ Osmanlılar Döneminde Gayr-i Müslim Bir İslam Hukucusu: Sava Paşa, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukukuna Dair Görüşleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2005, s.94.

²⁷³ Gencer, **a.g.m.**, s.22; Kenanoğlu, **a.g.m.**, s.183; Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s.16.

Osmanlı Devleti tarafından da çok sayıda devlet nişanıyla ödüllendirilen Paşa, her ne kadar hak ettiği değeri ve ilgiyi göremezse de, eserini takdir edenler de çok olmuştur. Bunlardan biri de son Osmanlı şeyhülislamlarından Mustafa Sabri (1869-1954)' dir. Mustafa Sabri' nin eserden ibret almasını umduğu kesim, özellikle, geri kalmışlığın nedeni olarak İslâm'ı gören ve eski âlimlere haksızlık eden Mısırlı modernistlerdir²⁷⁴. Sava Paşa' nın bunca ilmine ve tarafsızlığına karşılık Müslüman olmayışını ise İslâm fihkî üzerindeki kıymetli şahadetinin değerinin korunması için olduğunu düşünmüştür²⁷⁵. 1892' de Londra' da bulunduğu bir sırada Cemaleddin Afganî de Sava Paşa' nın kitabı hakkında bir yazı yazarak, onun, İslâm' ın tüm güzelliklerini toplayan bir eser olduğunu dile getirmiştir ve Sultan II. Abdülhamid' in teşvikiyle yazıldığını ima ederek “ *Asrın halifesinin en büyük iyiliklerinden birisidir.*” demiştir²⁷⁶. Sava Paşa da tarafsızlığı konusunda şunları söylemiştir: “ *Biz bir Hıristiyanız fakat öyle bir Hıristiyan ki, bütün insanları seven ve herkese karşı adil olmak isteyen bir Hıristiyan. Bizce bütün dinler hürmete layıktır ve biz hem-nevimizi, itikat ve dinleri ne olursa olsun, aynı şekilde severiz.*²⁷⁷”

2.2. LÂYİHANIN TRANSKRİPSİYONU

Sayfa 1

1894 ve 1895 senelerinde Devlet-i Aliyyenin görüb geçirmiş olduğu buhran üzerine hıristiyan (2) devletlerinden bazıları kavânin-î devlet-î aliyyede yeni ıslahat ihdâsı için bâbîâlî nezdinde (3) birtakım teşebbüsâtta bulundılar işin gidişine bakılır ise bu teşebbüsât semeresiz kalmadı çünkü (4) fi 17 teşrinievvel 1895 tarihinde şerefsâdır olan ve ahkâm-ı celîlesi herkesce mâlum olan irâde-î (5) seniyyede zât-ı şevketsemât hazreti padişahîye dostları olan devletlerin irae itdikleri (6) tarîk-î sülûk itmeye meyil itdiği görünür vakîâ-î buhran bütün bütün teskin olunmuş denilemez (7) ise de dehşet ve guvvetini ğâib itdi Türklerin ermenilere itdikleri mezâlim hakkında târiz-î (8) avrupada neşr idilen mübâlağalı rivâyât ve müftereyât üzerine Türkler aleyhine avrupada hâsıl (9) olan heyecân-î efkâr hayliden hayliye sönmüştür (10) binaenaleyh avrupanın talebiyle devlet-i aliyyede zuhûra gelen ıslahat-î kanûniyeyi terkîb itmek hem (11) vakit ve hâle pek münâsib ve hem de ilerüde icrâsı mutasavver olan ıslahat için fevâid (12) ve muhsenât olur zan iderim (13) şurası müsellemdirki şu

²⁷⁴ Gencer, **a.g.m.**, s. 30.

²⁷⁵ Gencer, **a.g.m.**, s. 31.

²⁷⁶ Gencer, **a.g.m.**, s. 12.

²⁷⁷ Sava Paşa, **a.g.e.**, C.I, s.13;Koca, **a.g.m.**, s. 99; “Sava Paşa”, **DİA**, s.184.

asr-î hâzıramızda her devlet beyneldüvel cârî olan tehallüf-ü zaman (14) sayesinde yaşamakta ve ancak bu sûretle hürriyet ve istiklâlini muhâfaza idebilmekte olduğundan (15) bunlardan birinin müddet-î medîde ihtilâl ve perişan bir halde devam ider ise evvela devlet mahvolunur (16) zîrâ böyle bir devletin hâl-î iğtişâşda bulunması diğer devletleri daima tahdit-î muhâtarada bırarmış (17) olur...

Sayfa 2

... lâkin şurasıda müsellemdirki her devletin kendi tebaası tarafından ve de kendi mülkünde alakat-î ticâriye (2) veyahud sınıâiyesi olan düvel-i ecnebiye tarafından haklı şikâyât ve vukûuna meydan virmemek için (3) evvela memleket kavânin-î muntazama ve idâre-î hasene sahibi olmak îcâb ider mademki devlet-î aliyyede şûrîş (4) ve şikâyât eksik degildir devlet müşârunileyh avrupa devletleri sırasına dâhil olduğu gündend berü (5) avrupa devletleri memâlik-î mahrûsa-i şâhânedde ıslahat-î mühimme icrâsı için zât-ı hazreti padişahîye (6) tavsiyeden girü durmuyorlar fakat şunıda gizlememelüdürki bugünkü günde taleb olunan ıslahata (7) bakılır ise 1859 senesinden berü devlet-î aliyyede ihdâs olunmuş olan ıslahat-ı cedîdenin (8) hiçbir işe yaramadığı veyahud onlardan ma'mûl olan fevâid ve muhsanât görünmedigi güneş gibi görünür (9) bir buçuk asırdan berü devlet-î aliyye-î osmâniye kemâl-i hüsn-ü niyet ve ihtimâm ile ıslahat icrâsına kıyâm itdiği (10) halde neden netice-i hasene iktitâf idememiştir burasını ilerüde îzâh ideceğim (11) çünkü bunun esbâb-ı mânâsını taharrî ve tedkîk itmeksizin çaresini bilmek mümkün değildir vakîâ avrupa (12) gazetelerinin neşriyatında ve kabîne-î kulların akvâlinde [devlet-î aliyye sakat ve alîl bir devletdir ve şurdaki (13) nizâmnâmeler gösteriş olarak derc olunmuştur (bugün cârî olan kanunlar ise rüşvet (14) suistimâlât fesâd-î ahlâk zulm ve i'tisâfatdan ibaretdir)] diyorlar pekâlâ lâkin avrupalılar (15) bu fenalıkları saydıkları sırada acaba türkler kendülerine isnâd olunan muayyeye müstehâk olacak gadar (16) fena adamlar mıdır degilmidir diye sormuyorlar avrupa diplomatları dîn-î mübîn-î Muhammediye hakkındaki (17) malumâtları pek sathî olmaktan nâşî aceba bâb-ıâlîyeye icrâ itdikleri nasâyih ve ihtârâtda hataları (18) vâkî olmamış mıdır ve bunların işbu nasâyih ve ihtârâtlarını bir takım tehdidât vasıtasıyla icrâ (19) itdikleri için bâzen paşaların yolsuz muâmelâtı îka' itmelerine kendüleri sebep olmamışlardır mıdır (20) deyu sormuyorlar bir şahıs fen-î siyâsetde pek mâhir olmakla akvâm-ı şarkiyenin kavânin ve nizâmnâmesini (21) ıslah idebilmek davasına kıyam itmesi lâzım gelmez akvâm-ı garbiyenin me'lûf oldukları âdât...

Sayfa 3:

... ve al-el-husus kavânin-i efrenciye devlet-i aliyyede icrası adem'ül-imkan olduğunı derk ve takdir itmeleri (2) lazım gelür idi biri tarafından devlet-i aliyyenin ricâli ümem-i şarkiyyenin heyet-i ictimâiyye ve suret-i (3) maişetini akvâm-ı efrenciyenin hey'et-i ictimâiyye ve suret-i mâişeti gibi kendilerine mahsus olarak bir takım (4) kavâid-i zâtiyye ve kavânin-i esasiyye üzere yaşamagda olduğunı avrupaya garşu isbat ve izaha çalışmadılar (5) mademki her zî ruh yani hey'et-i müctemia hayvanatdan olsun nebatattan olsun terbiyeye (6) müsaidir lakin körü körüne bir hey'et-i kâmile ve anasıra-i tebdili mümkün degildir işte böyle bir hey'et-i (7) ictimâiyyeyi idare eden kavânin dahi hey'et-i müctemia gibi kâbil-i tebdil ve tâbir olamaz bir mahall-i mahsusada (8) neş'et ve intişâr itmiş olan kanun evvela mahallin netice-i tabiiyyesi olduğundan Türk kanunlarına (9) bedel Londra ve Paris ve Berlin şehirlerine mahsus kanunlara müşâbih ahkâm-ı kanuniye ihdas itmeye (10) kalkışmak hilkat-i mükemmel olan bir hayvana fazla olarak iyreti bir uzuv yapıştırmak gibi akılsızlıktır (11) şunu da inkar itmemek bir âlim-i Türk fakat genç Türk degil eski fikirli âlim âmil bir Müslüman (12) olsun memalik-i mahrûsa-i şahânedeki ıslahât-ı kanuniye hakkındaki efkâr ve mütâlaasını (13) hem genç türklere ve hem de gavur ve Müslümanlara beyân ve izâh ider ise pek mâkul ve müstahsendir (14) fakat böyle adem'ül-vücut ve eski fikirli hem âmil ve hem de âlim Müslüman birinin meydana çıkıncaya kadar hiç (15) olmaz ise benim gibi müddet-i medîde şeriat-ı islâmiyye ile iştigâl felemenkli bir gavurun (16) rey' ve mütalâasını dinlemek faideden halli degildir (17) ibtidâ ahkâm-ı şer'iyyenin sûret-i te'sisi ve bu ahkâm-ı celilenin memalik-i mahrûsa-i şahânedeki sûret-i (18) tadbik ve icrâsını zikr ideceğim zîra ahvâl-i hâzırayı bilmek için evvel-i ömürde bunları bilmek (19) lazımdır çünkü karîn-i kirâm hazerâtı bu mes'ele hakkında ketebe-i mevcûdeye müracaat buyursunlar (20) diyer isem onlara güçlük olur ba'de memalik-i mahrûsa-i şahânedeki 1869 senesinden berü...

Sayfa 4:

İhdas olunan ıslahât-ı kanuniyyeye muhtasaran ta'dâd idüb bunlardan hâsıl olan (2) netâyici zikr ideceğim en sonra devlet-i aliyyenin muhtaç olduğu ıslahât-ı hukukiyyenin kavâid (3) ve esasîlerini beyân ideceğim işbu zikr ideceğim ıslahât ise hem mümkün olacak (4) ve hem de ahvâl-i hâzıraya bugünkü halinden daha eyü ve müstahsen bir hâle îsâl ve tahvil ideceği (5) ma'mûl gibidir...

2.2.1. Fasl-ı Evvel

(7) ehl-i islâm indinde hukuk evâmirü'l- harbden ibaret olub bunlarda umûr-ı dinîye (8) ve dünyevîyeden mürekkebdir ve bu iki sınıf yekdiglerinden ayırlamaz ve birbirine merbûd ve gayr-i menkul (9) bir haldedir Kur'an-ı azîmü'ş-şân mü'minler indinde reyb ve hatadan münezzehe olan evâmir-i (10) celile-i sübhaniyeye câmi' kitabdırki hukuka imûteallık onda mevcûd olan ahkâm-ı celîlenin heman (11) kaffesi külliyyât-ı cezâiyyâta umûr-ı şâmil olub bir kısımda husûsiyâta âiddir Kur'an-ı (12) azîmü'ş-şân öyle bir kitab ki ilham ile degil vahiy sûretiyle ifhâr-ı mevcûdât ile inzâlû'l- (13) Salâtü Muhammed Sallallâhû Teâlâ Aleyhi ve sellim Efendimize tebliğ buyurulmuşdur bir kitabdır ki âyât-ı (14) beyyinâtları gayr-i muhâlif ve mahz-ı hakikaddir velhâsıl öyle bir kitabdır ki her harfî ve her hükm-i (15) celîli kâffe-i ezmân ve dühûr ve cem-î bilâd ve ekâlimde ve bütün ulûm ve fûnûn hakkında mer'îyyü'l-âlâ ibâd (16) ve düstûru'l-ameldir işbu kitab-ı kudsiyyed nisab-ı mecmua-î evâmir ve kavaniyye-î samedâniyyedir hem ahkâm ve erkân...

Sayfa 5:

...ve hem de ef'âl ve âmâl-i câmidir bir kitabdırki hıristiyanların kitab-ı mukaddesi gibi yalnız (2) kavâninin esaslarını şâmil degildir lakin cem'î kavâninin asılları ile fûrû'lerini ve kavânin-i (3) sâbit ve mevzuâyâ câmi'dir sünnet dahi yani Fahr-i Kâinat aliyyü'l- kemalü't-tahiyyat Efendimizin (4) akvâl ve amellerine müteallık haber-î sahih dahi böyledir şu farklı Kur'an-ı Azîmü'ş-Şân (5) men tarîk-î Allah vahiy vasıtasıyla tebliğ buyurulmuş sünnet ise bilâ-vahiy men tarîk-î Allah ilham ile (6) seyyidü'l-mürselîne tebliğ buyurulmuşdur ehl-i islâm indinde müzâhir-î mevcûdât âlimü'l-fazlü's (7) essalâtu vâzki ettahiyyat Hazretleri bir zât La hüvel hayyü'l-neseb degil idi Muhammed (8) Sallallahu aleyhi vesellem bir beşer idi bir beşer-i mürsel idi bir nebiyy-i sâdik idi binâaleyh (9) muhâsin-i ahlâk ve âlimü'l-evvelîn ve ahirini hâiz olduğundan sâir cem'î nev-î beşerden mümtaz-û (10) fazl bir zât-ı sâhibü'l-derâcâtü'l-âliyyâtdır lâkin nebiyyi müşarunileyhin işbu uluvveddâr (11) ve rif'at menzil ve makam-ı mahmûdü'l- unvân risâlet-penahîleri ile beraber harekât ve sekenât ve ef'âl (12) ve efdal-i hümayunları kendü irade-i cezâiyye ve zâtiyyesiyle vukua gelüb beşeriyetden ayrılmaz Kur'an-ı (13) azîmü'ş-şân men tarîk-ür-Rahmân kendüsüne nâzil olmuşdur İmam-ı meşrû ise bir yüzünde (14) Cenâb-ı Hakk'ın vekili olub bu vekil müvekkili olan ve gözlere görünmeyen Hayy-u Kayyûmdan başka (15) hiç kimseye müstenid degildir biri tarafından imam yani padişah ahkâm-ı

celîle-i Kur'aniyye ile sünnet-i (16) Muhammediyyeye tâbî ve münkâddır padişah Kur'an-ı Azîmü's-şân ve sünnet-i seniyyenin ahkâm-ı celîlesine (17) riâyete ve tevfiik-i âmâl ve sirkatden sarf-ı nazar itdiği gün hükûmet ve iktidar olandan sâkîd (18) olup padişahlıktan mahrum kalur ve tebaası üzerindeki hukukunu zâyî ider ve onâ (19) itaat ve inkıyâddan vazgeçerler padişah için Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîne garşu mes'uldür...

Sayfa 6

... ve bu mes'uliyet tebea-i şahane tarafından veyahud tebeanın vekilleri veya meb'usları olan heyetler (2) canibinden veyahud efrâd-ı tebeadan menâsıb ve me'muriyetlerde bulunan ricâl ve vükelâ tarafından (3) tazyîk ve tehdîd ve muâheze ve teftiş olunmaz vakıa müşkülât-ı umûrda padişah ricâl-i (4) devletden en mahir ve muktedir olanları seçüb onlarla istişâre itmesi için şer'î şerîfe (5) tecvîz ve hatta hâzâ emr bile ider lakin bununla beraber ittihâz olunacak karar münhasıran padişahın (6) rey'î hümayûn ve irâde-i seniyyeleridir ve ısdâr buyurdıkları evâmir ve iradenin cümlesinden (7) ancak zât-ı şevketsemât şahaneleri mes'uldür velhasıl padişah sûret-i mutlak ve müstebîde (8) ile icray-ı saltanat ider lakin saltanat-ı mutlak ve müstebidesi ma'kul ve meşru' olmak (9) îcâb ider keyfe-mâ-yeşâ müstebîd rey'degildir padişahın istibdâdı kanunü'l-Hayy (10) ile müfîd ve merbûd olup kuvvet-i istibdâdiyesi ise muhsan-î din-î mübîn ve şer'î şerifin (11) hıfz-u sıyâneti uğurunda olmak lazım gelür (12) işte padişah islâmdan birine ıslahât yapması için teklif olunduğı vakit (13) bâlde beyân itdigim kavâid-i esâsiyeyi bilmek muktezîdir zîra islâmiyet edebân (14) sâire misüllü sırf akâidden ibaret degil belki bir mecmua-î kavânin-î beşeriyye ve siyasiyye (15) add olunur bazen erbâb-ı kalem dirlerki islâmiyette (?) hassası olmadığından (16) şeriat gitdikce tenzîl ve inhitâta yüz dönmüşdür ve tebdil ide ide din-i islâmda (17) ibâdât-ı zâhire ve resûmden başga şey kalmayacaktır bu zehâb kuvveden fiile çığar ise...

Sayfa 7

... ilerüde Kur'an-ı Azîmü's-şân bir dua kitabından ibaret kalacaktır nev-î beşerin muamelât-ı (2) siyasiye ve bedeniyyesi hakkında ahkâm-ı şer'iyeyeye câmi' olduğunu inkâr iderler ehl-i islâmdan (3) hayli kimseler ve alel-husus avrupa mekteplerinde tahsil itmiş olan Müslümanlar hep bu fikirdedir (4) bana kalur ise ilm-î gaybı bilmez isem de zan iderimki bunların bu bâbdaki itikadları (5) batıldır ve

bunların işbu zehab-ı efkârları ne kadar esassız ve yanlış olduğunu bilmek (6) için Kur'an-ı Azîmü's-şân'ın âyât-ı menzîlesini okuması kâfidir ve emir ittiklerini islâmiyet (7) ve şerîat-ı Muhammediye hiçbir vakit mütezelzil ve müstebdil olmayacağını anlarlar seyide'l-mürselîn Muhammed Musdafa Sallallahû (8) aleyhi vesellem Efendimiz hazretlerinin te'sîs buyurmuş oldukları saltanat sarf-î diniyedir dünya (9) mazarrâtü'l-âhireh kâidesine tevfikten şimdiye kadar gelmiş olan müçtehidin-î âzâm hazerâtı (10) heb bu yolu dutmuşlar idi islâmiyet şimdiye kadar bulunmuş olduğu hâl ve tarzdan (11) ğayrı bir şekil ve renge girecek diyenlere suâl iderizki din-î Muhammediye akâid-î esasîyeden (12) mücerred olduğu tagdirde bu din-î Muhammediyi çok yaşamak için emir ve alâmet galur mı (13) acaba böyle bir mesell-î cedîde sülûk idecek olur ise bu din-î mübîn mezheb-î (14) Muhammediyeden çıkmış bir din-î haricî olmaz mı her halde şarkdaki ahvâlin islâhı için (15) aliyü'l-umya böyle tedâbir ittihazına kalkışmak ve böyle muhall-î farziyyâta sapmak aynı hamâkâttir (16) zannıma göre bu zehâb devlet-i aliyye-i osmâniye din-î resmiyesi islâm olub avrupanın (17) arzu itdiği şey ise devlet-i aliyyeyi bir devlet-i müslîm olduğdan vazgeçirmek (18) ve türklerin dinlerini tebdîl ve irtidâd itdirmek ve daha doğrusu türkleri başdan...

Sayfa 8

...başa hristiyan itmeg gibi niyetden tevlid itmiştir fakat heyhat ne asr-ı hâzıramız (2) ve ne de bütün vahzâdımız bu inkılâbâtı görmeyecektir (3) islâmiyet biri din diğeri devlet olarak iki unsurdan mürekkeb olub bu (4) iki hassayı cem' itmesi bunların islâmın kavâid-i asliyesi olmasındandır devlet (5) tâbiri ehl-i islâm indinde bizim bildiğimiz manada degildir devletin avrupada (6) ma'lum olan kavâid ve esaslardan başga çevrede kavâidi vardır şöyleki şerîat-ı (7) garrâ-î ahmediye din-ü devletden ayırmadıkdan başga ayrılmasını bile men' itmiş (8) olduğundan hem akâid-î diniye ve ibâdât ve taâta müteâllık ve hem de âmâl ve harekât (9) ve kesb-u vasiyet misillü umûr-î dünyeviyeye aid ahkâmı câmîdir padişah olan (10) zât devletin hem hâkim-i mutlagı hem kuvve-i askeriyesinin emir ve kumandan-ı azîmi (11) hem de birinci imamıdır hükümet hudud-u şer'iyyeyi icrâ ve virgü tarh ve tahsiline (12) nasıl me'mur ise ahalinin ibâdât ve taâtini ve aldıkları abdestin usûl ve erkânı üzere (13) olmalarını teftiş ve tedkîk itmeğe mecbur ve me'murdur bir de kafirlere hürriyet ve saâdet (14) virir lakin hükümet kafirleri ehl-i islâm üzerine emr ve hükm ve tasallutlarını müceb (15) olacak me'mûriyetlere nasb idemaz ise de kendü dinî işleri

üzerine tahakküm (16) itmelerini müceb me'mûriyetlere ta'yin idebilür bundan başka da mecâlis-i mülkiye...

Sayfa 9

... ve hatta menâsıb-î devletin en yükseklerine ve hıristiyan devletleri nezdinde sefâret-î seniyye me'mûriyetlerine (2) nasb olunabilürler binaenaleyh vallah padişah-ı islâmın raiyyetinde bulunan bir kafir (3) vükelây-ı saltanat-ı seniyye silkine dâhil olunabilür lakin hiçbir vakit vali yahud kadı (4) veya kaymakam olamaz zîra mademki devletden maksad aslı ihkak-ı hak ve evâmîr-ü'l- hayriye (5) tenfiz ve icrâ itmegdir ve bu evâmîr-i celîle ise ya Kur'an-ı Azîmü'ş-şân yahud sünnet-i seniyyenin ahkâm-ı (6) kadimesinden ibaretdir ve mademki küffar işbu ahkâm-ı celîlenin mühr ve zabtını münkerdir bu sebebden (7) padişah-ı islâmın tebaa ve reâyası bulunan küffar umûr-ı şer'iyeyeye müteallık işlere garıştırılmaz (8) ehl-i islâm insanları mensub oldukları diyânetlerle birbirinden tefrîk itmişdir ve din ve (9) millet kelimelerinin islâmiyetde mânâları yogdur çünkü beyaz olmuş zenci olmuş velhâsıl (10) herkanı renkten ve herkanı lısandan olur ise olsun ehl-i islâm cümlesi birader olub (11) bunlarda illerinin vekili olan bir padişahın zîr-î idaresinde olarak bir hey'et-i siyasiye (12) teşkil iderler padişah hem emîr-ü'l-mü'minîn ve hem de halife-i kibriyâ ve zül-zelîl-hüdâdır (13) hıristiyanlar ile yahudiler ecnebî add olunur şayet bunlar memâlik-i islâmda mukîm olurlar ise (14) kendü din işlerinden bir takım ruesâyı ruhâniyenin idareleri altında ve kendü kavânin ve örf (15) ve âdâtları üzere idare olunurlar ve kendülerine mahsus mahallelerde iskân olunur ahkâm-ı (16) celîle-i şer'iyeye mü'minler hakkında olub kafirlere aid cihet ise yalnız bunların devletle yahud (17) efrâd-ı müslime ile tekevvün iden muamelâta mahsusdur bunun için memâlik-i şarkiyyede her mezheb...

Sayfa 10

... cemaat ayrı ayrı mahallelerde münferîden yaşarlar kafirler heman ekseri lisan âdât (2) ve ahlâk ve hatta seneleri ve tarihi ve tagvimleri muhtelif olduğundan ittihâd itmeleri âdemü'l-ımkândır (3) nitekim bu hâl avrupada bir devlet tebaası mezâhib-i muhtelifiye mensub olurlar ise aralarındaki şart (4) mübâyenet ve hadiseden nümayân olur bu günkü günde avrupa akvâmı beynindeki adâvet ve alelhusus (5) ekâbir ve ricâl-i siyasiye arasındaki hadise memâlik-i şarkiyyedeki ihtilâf-ı mezâhib ve o yandan (6) hâsıl olan adâvatdan ziyade şiddetlidir çünkü memâlik-i

şarkiyyedeki ekâbirin mâîşetleri heman (7) her yerde birbirine müşâbihtir bu kavâidin neticesi olarak devlet-i aliyyenin kanun-ı kadimesi (8) olan şer'iat Osmanlı milleti tâbirâtını tanımaz şer'iat tebea-i hazreti padişâhiyeyi (9) biri mü'min diğeri kafir olarak iki kısma ayırmıştır kafirler dahi reâya ismiyle (10) ma'rûf olub bunlar dahi milletlere yani millî ruhâniyelere taksimdir kavmiyet yahud (11) cinsiyet farkı şer'î şerîfçe hiç hükmünde olub rumlar ile ermenilerin kâffesi hıristiyan (12) ve Türklerin kâffesi islâm bulunmaları tesâdüf kâbilindendir ne hâcet bu halin dahi (13) aksini avrupa müstemlekâtında görmekdeyüz bu müstemlekâtta hâkim olanlar hıristiyanlardır ehl-i islâm (14) kendü emirleri kendü şeriâtleri altında yaşayub Avrupalılarla ittihâd ve imtizâç itmezler (15) megerki onlardan biri tenassur itmiş bulunsun (16) din ile şer'iatın ittihâdından nâşi ehl-i islâm neşr-î din keyfiyetini bizim bildigimiz (17) veçhile telakki itmezler farz idelimki istanbulda neşr-i din cemaati bulunmuş olsa idi o cemiyetde (18) din-î muhammediye neşr itmek kasdı ile bize misyonerler göndermiş olsa idi bu gibi islâm mürşidleri...

Sayfa 11

... gözümüze ya şakî yahud asayiş-i umûmiyeye selb ve ihlâl ider bir takım eşrâr ve müfsidler gibi (2) görünür idi bunlar fahr-î âlem hazreti Muhammed sallallahû aleyhi vesellemin tebliğ buyurdıkları diyânetin hakâyıkını (3) ve vahdâniyyetü'l-Hüdânın evsâfını ve rûz-î mahşerin hususâtını müstemi'lere beyân ve ta'rif ve inandırmagla (4) iktifâ ve kanaat idemezler bir islâm mürşidi Kur'an-ı Azîmü'ş-şânı bizde neşr idecek olur (5) ise behemahal kavânin-i asliye ve esasiyemize ve nizâmât-ı mülkiyemize ve silahlâne ve zinet-i mevaddeye mahsus (6) sefâhat-î muhâzelemizde velhâsıl mâîşet-i siyasiye ve beşeriyemize itiraz ve bunların men' ve ref'ini (7) kıyâm idecekdir Kur'an-ı Azîmü'ş-şândaki ahkâm-ı hukuka müteâllık akâide müteâllık olsun cümlesi (8) men tarik-î Allah evâmir ve nevahî-i menzile olub yekdiglerinden gayr-î mercûh bir derecede müsâvî olduğundan (9) cümlesini kabul ve tasdik itmeyenler Müslüman olamaz (10) şöyle ki bir felemenkli Müslüman olunca kanun-î medeniyyeyi bir taraftan cebr görmeksizin riâyet ve tasdik (11) itmez bunun için islâmiyetin nâşir-i hukukiyesi asâkir-i islâm itdigi yönler gurûn-î evvelide bilâd-î küffârı feth ve illerindekini gılınç guvvetiyle memâlik-i mezkûreye kendülerin devlet ve saltanat (13) ve şer'iat ve akâidini sogmuşlardır hazreti Muhammed sallallahû aleyhi vesellemin emir virmiş oldukları (14) cihâddan anlaşılurki zât-ı risâlet safvet-î hümâyûnları mûises-î din olmagla beraber (15) bir

hükümdâr bilindi i'tibâr iddikleri Kur'an-ı Azîmü's-şânda cihâda müteâllık mevcut olan (16) ahkâm bunların zaman-ı nüzûlüne göre tefsirü lâzım gelür fakad şunuda dirimki cihâdın hassası (17) sırf küffârı dine da'vet ve irşâd degil belki onların dini kabul ve imân itmeleri için (18) asâkir-i müslümînin emîri olan zât tarafından tenzîr ve tehdîd itmekdir şâyed küffâr-ı hıristiyan...

Sayfa 12

... ve yahudi veyahud aksine birisine bulunmuş olsalar bunların ihtidâsı taht-ı mecburiyetde bile (2) olmayub bunlar din-i kadimleri üzere kalmağa muhtar ve serbesttir yalnız inkıyâd ve (3) itaat itmeleri lazımdır müfessirîn-i kirâm hazerâtı Kur'an-ı Azîmü's-şânın onaltıncı sûresindeki (4) yüzyirmi altıncı âyet ile onyedinci sûredeki onaltıncı âyet ve yigirmi altıncı sûredeki ikiyüzsekiz ve ikiyüzdokuzuncu (5) âyet-i celîlelerin mânâlarını bu sûretle tefsir itmiş ve itmekte olduklarından asâkir-i islâmiye kumandanı (6) tarafından böyle ihdar ve tenzîrin ve kuvve-i ve sûret-i cereyânı ve din-î islâmın neşri ile nasraniyetin (7) neşri arasındaki farkı göstermek burhan-î kati'dir işbu tehdîd ve tenzîr ister sûret-i mülâyimânede (8) ister sûret-i cebriyyede vukû bulmuş olsun müsâvî olub nefsü'l-emmârede sûret-i ihdârın (9) hâl ve rengini degiştirmez (10) asıl islâm şeriatı hakkında virdikleri mânâ bu günlerin bizdeki kanûn mânâsı gibi degildir (11) bunların şer'îat didikleri şey türkcesi şer'î şerîf arabçası şer'îatdır bu da evvela Kur'an-ı (12) Azîmü's-şândan kitab-ı fikhienin gösterdikleri vechile sünnetden sâlisen fetvalardan yani ilm-î (13) fıkıhda bir tarîk sahibi olmakla beyne'l-ulemâ müstehîr olan ilm ve müctehîdin-î âzâmın virmiş oldukları (14) mukaddesât-ı fikhiyeden mürekkebdir gerçi Kur'an-ı Azîmü's-şân şeriatın aslı ve asle'l-esasıdır (15) bununla beraber bizdeki mahkemelerde bulunan hükâm kavânin-i esâsiyemize ne kadar az müracaat iderler (16) ve bu kavânin ile ictihâd ve ihticâc ve tefsir iderler ise kadılar dahi olkadar ayât-ı (17) celîleye az istinâd ve onların tefâsirine pek az müracaat iderler sünnetin hususu (18) ve ahkâmına dahi olkadar az müracaat olunur gerek Kur'an-ı Azîmü's-şân ve gerek sünnetdeki (19) ahkâm-ı şer'iyye hem dağınık ve hem de pek mahdûddur mü'minlerin kavânin-i hukukiyesi ve âmâllerinde...

Sayfa 13

... meriyyü'l-icrâ olan nizâmâtı ise müştehir ve mâruf olan müctehîdîn-i kirâmın virmiş oldukları (2) fetvaları câmi' olan ketebe-i celile-i fikhiyedir bu zevât-ı

kirâmın birinci tayfası Hazreti Muhammed (3) sallallahu aleyhi vesellemın ashâb-ı güzînleridir müçtehidin müşârun-ileyhin ictihâdları birbirine mütâbık (4) olur ise icma-i kısmî olunur bu icmâ bir nev'î kavânin-i şer'iyyedirki sünnetden sonra birinci derecede (5) ehemmiyeti vardır Kur'an-ı Azîmü's-şân ve Sünnet ve İcmâ' kâffe-i ahkâm-ı şer'iyyenin aslı ve asle'l-esası (6) olup kavânin vesâir nizâmâtın satvet ve kuvvetleri bunlardandır şer'iat-ı islâmiyyenin dördüncü (7) tabakası gıyasdır vesâire fakat rastgelen herbiri akl-ı selîm degildir Kur'an-ı (8) Azîmü's-şân ve Hadis-î Nebeviyye ve İcma' ile tenvir olunmuş ve onların ahkâmına tâbi olmuş olan (9) gıyasdır gıyasın mikdarâtı daima Kur'an-ı Azîmü's-şân Sünnet ve İcmâ'ın ahkâmına (10) tabiiyyet ve gıyas itmesi lazım gelüb bunlardan hiçbir suretle ayrılamayacağı gibi bunlara dahi asla tekvin (11) ve takdim idemez (12) işte kavânin-i islâmiyeyi tanzim idenler müçtehidîn-i âzâm hazerâtı olup onların rey'leri düşvâr'ül- (13) ameldir bu müçtehidin roma devletinde bulunmuş olan fukahaya müşâbihdir müçtehidîn-i islâmiye (14) bizde kanun tanzim idenler gibi yalnız te'sîrât-ı mâneviyeleri olmayub iktidâr ve nüfuzları (15) olkadar galibdirki kadılar bile onların rey'lerine müdavemete mecburdur onlarki evvela kadı (16) o gündeki ketebe-i fikhiyenin müellifleri kadar sahib-î ilm ve fazl olmuş olsun müçtehidîn-i (17) islâmiyyenin hâiz oldukları iktidâr ve nüfûz ise devletin hükümdârı bulunan zât tarafından (18) virilmiş bir şey olmayub belki bunların ulemây-ı islâm nezdinde kesb itdikleri hayat ve şöhrerden...

Sayfa 14

... menbâsıdır devlete hâkim olan zât bu misüllü fukahânın rey'lerini resmen kabul ve tasdik itmekden (2) başka bir şey yapamaz ve bunların rey'lerini hiçbir vakit mevki-i tezkere ve istişâreye koyamaz devlet-î (3) aliyyede sûret-i resmîyede ilk defa olarak böyle bir fıkıh kitabı tasdikinin vukuû multek al ebhur (4) nâm kitab hakkında 1648 ve 1687 sularında vâki olmuşdur kitab-ı mezkûre 1549 tarihinde (5) irtihâl-i dârü'l-cinân itmiş olan fakîh-i meşhur İbrahim el-halebînin eseridir bu eser arabîyyü'l (6) ibâre cesîm bir mecmuâ olup sonraları cennetmekân sultan Mahmud han-ı râbi hazretlerinden (7) şerefsâdır olan irâde-i seniyyeleri üzerine Türkçeye nakil ve tercüme olunmuşdur bu kitabın bir kısmısı (8) 1824 de bâde'l-tashîh ilaveli olarak istanbulda basılmışdır multeka mecmuâsı akâid-i (9) hukuk cezâ âile umûr-ı beytiyye adliyye cihad ticariye umûr-u cehd ve hacziyye ve beyne'l (10) düvel münâsebâta müteâllık ahkâm-ı şamildir bu sebebdendir kitâb-ı mezkûr devlet-i aliyye-i osmaniyyenin (11) mecmuâ-i kavânini dimekdir (12) bu izahâtımızı layıkıyla anlamak için karin-î

kirâm hazerâtı daha iki şeyi bilmeleri (13) lazımdır evvela ehl-i sünnî olan islâmlarda dört mezheb yahud kitab vardır (14) saniyen bir mezhebin fukahası hep bir derecede nüfûz ve i'tibâr sahibi olmayub mütefâvitdir (15) mezheplere gelince Mülteka müellifinin mensub olduğu mezheb hangi mezhebdir işbu mezheb (16) 776 sene-i milâdiyesinde Rahmet-i Rahmana intigâl itmiş olan İmam-î âzâm Numan (17) bin Sabit hazretlerinin vaz' ve te'sis buyurdugları mezhebdir mezâhib-i arabînin (18) birbirinden farkları ise şeriatın dördüncü me'haz olan gıyasın mahall-î (19) isti'mal ve tatbikâtında Kur'an-ı Azîmü's-şân ile sünnet ve icma' ahkâmını sûret-i tefsir (20) ve tadbikâtındadır bununla beraber mezâhib-i arabî-i mezkûrenin herbiri diger üçünün rey'lerini...

Sayfa 15

... tasdik idüb hak olduklarına kâildir binâenaleyh mezâhib-i arabî-i mezkûre gerek (2) zâle mensûb olan şîiler vehhâbiler ve emsali mezheblere mukâyese olmazlar (3) mezheb-î hanefî devlet-i aliyyede resmen kabul olunmagla beraber tebea-î devlet-î aliyyenin cümlesi (4) bu mezhebe tâbî olmaları icab itmez suriye irak arabistan ahâlisi alel-ekser şâff'ü'l- (5) mezheb olup Trablus ahaliside heman cümlesi malikîdir şu kadarki cezîretü'l-arabîde (6) şimdiki halde mısırdaki bulunan kadılardan başka devlet-i aliyyenin her tarafında bulunan (7) kadılar mezheb-î hanefî üzere hüküm isdâr iderler megerki müddeî ile müddeî aleyh herbiri (8) ayruca birer mezhebe mensûb bulunmuş olsunlar (9) müctehîdlerin teşrifâtı ve tadbikâtına gelince bâlde gösterildiği veçhile mezâhib-i arabîden herbirinde (10) bir fakih ve müctehîd kendüsinden büyük fâkihin rey'ine riâyet ve tabîyet itmege mecburdur yani (11) mâfevkindeki fukahânın asârını şerh ve tefsir ve ilave yazabilür lakin hiçbir veçhile tenkîd (12) idemez fukahânın nüfûzu dahi öyledir yani bunlar ulemâ nezdinde hâiz oldukları (13) şöhrete göre derecât-ı mütefâvitdir mezâhib-i arabî sahibleri müctehidin-i mâziye ve imam-î âzâm (14) hazerâtı bugünkü fukahâ üzerinde hakk-ı tekevvün ve takdimleri ehl-i islâmca müsellemdir bina yerine fikhın (15) kısm-î âzîmi sabit ve la-yetegayyer bir halde galmışdır bunun bu halde olması mukaddemâ düstüru'l-amel (16) iken elyevm tahsil-î ilm arapsaçı gibi içinden çığılamaz birtakım ekâvil ve mübâhasât (17) vahiy derecesine tenzîl itmişdir çünkü her fakîh ve müftî mâkabl gelmiş olan bir cem-i gayr-î fukahânın şerhlerinin yığıntılarını altında ezilmiş bulunurki bu fukahânın başında...

Sayfa 16

...sahib-î mezheb olan zât bulunur sonra gelecek müctehîd bu yığıntı kitablar üzerine (2) ancak birkaç tashih ilâve idebilür fakad bu fikh kalesinin binâ ve şekli değıştiremez (3) bugünkü günde ilm-i fıkhda ise ziyâde mütebahhir olan zât-ı müctehidin-î mâziye gibi ilm-û fasl ile (4) ve âyât-ı celîle ve hâdis-i nebeviyyeyi tefsîre muktedir olan degildir belki en ziyade fukahâ-yî sâlifinin (5) fetvalarına vâkıf olabildir bu efkâra nazaran memâlikimizde çok da'va görmüş bir mübâşir (6) mahkemelerde hâkimlerin vazifesini meşhur muallimlerden daha ziyade layık olması îcab ider (7) işte bu sebebden dolayı mülteka kitabının resmen kabulünden berü tedvîn ve te'lif olunmuş olan kitab-î (8) fikhiye kâmilen mezkûr kitabın şerhinden ve ilave olarak hasbe'l- tesâdüf mahkemelerde virilmiş (9) olan ve kitab-ı mezkûrede mefkûd olan birkaç fetvadan başka birşeyi şâmil degildir (10) âdât-ı belde ise şer'î şerîfin ahkâmını mütemmim bir kanun makamındadır maa hazâ kadı âdât-ı (11) beldeye istinâden fetva virmez megerki kitab-ı fikhiyede da'vaya müteallık hükm bulamamış (12) veyahud kitab-ı fikhiyede bu gibi mes'elelerde âdât-ı beldeye göre hüküm virmesi lüzumunu tasrîh (13) itmiş olsun padişah olan zât bir kanun yapabilür fakat bu kanun şer'an (14) teferrûâtı olub asıl kanun ise ancak müctehidîn ve fukahâ marifetiyle onların derece-i sebât (15) ve şöhretine göre yapabilür binâenaleyh devlet-î aliyyede şeyhülislâm tarafından veyahud hükkâm (16) ve müftülerden biri tarafından tasrîh olunmamış hiçbir kanun ve fermân-î hümâyûn ve irâdât-î (17) seniyye düstûru'l-amel olamaz padişah müftînin vazifesine muktedîr olduğına dair mâruf (18) bir âlim tarafından icâzet almış ise bu misüllü bir padişahın tanzim ideceği...

Sayfa 17

... nizâmât ile isdâr buyurdıkları ferâmîn-î hümâyûnları vâridât-ı seniyyeleri fetva istisâline hâcet (2) itmeyerek meriyyü'l-icrâ olur padişah arzu itdigi halde kuvve-i cebriyye ile istedigii sûretde (3) daima fetva alabilür ise de bu hâl ahkâm-ı şer'iyeyi bozmuş olmaz avrupa fikrinde kavânin-î (4) islâmiye padişahın keyfmâyeşâ evâmirinden ibareddir avrupada cârî olan efkâra (5) göre şeriât-ı muhammediye padişah olan zât bilâmuâriz keyfmâyeşâ herdürlü ef'âl ve harekâta (6) iktidâr ve salâhiyet ve istiklâliyyet tâm virmişdir padişahın irâdât-ı keyfiyesi kanun (7) bilinmelidir veyahud istedigii gibi kanun yapar bu ise şer'î şerîf hakkında bühtân-ı (8) azîmedir ve inde'l-şer'î maâsî ve kebâirden ma'düddur (9) vilâyâtda ahkâm-ı adliyye pâyitahtdaki ahkâmdan farglı degildir vilâyâtda bulunan memûrîn-î (10) mülkiyye

padişah nâmına icrâ-yı hükm iderler ahâlî vekillleriyle ancak istişâre iderler bu hâl (11) sancak ve gazalarda dahi cârîdir yalnız çayırlıklarda yani köylerde ve büyük şehirlerin mahallelerinde (12) ve esnaf loncalarında âdât-ı belde üzere hasbelşer'î sûret-i mümtâzede ayruca idare (13) ve nizâmnâmeleri vardır

2.2.2. Fasl-ı Sâni

(15) şer'î şerîfenin nokda-î nazârınca yani bunun avrupada şimdi mer'î olan kavânin-î dâhiliye (16) ve beytiyyeye muvâfıkmıdır degilmidir ve bunun neşr ve tedvîn olunduğı zaman kanûn-ı vustâ oldığını (17) muhâkeme ider isen herkes teslim iderki sûret-i umûmiyede efkâr âlimân-ı arabîden zuhûr (18) itmiş bir eser-i azîmü'ş-şândır bunun yalnız vezâif ve hukuk-ı umûmiyeye âid kısımları...

Sayfa 18

... roma kavâninine müşâbehetini görürüzki bu da fütühât-ı islâmiyye hükkâmında mısırdaki ve suriyede (2) mevcut olan hukuk mekteplerinin te'sirâtıyla vukûa gelmiştir gerçi şer'î şerîf roma (3) kanunu gibi alelîdlak efrâdın umûmiyetine siyyân degildir bununla beraber şer'îadde birçok (4) ahkâm-ı celile vardırki bâzıları pek yakın vakitlerde avrupaya girebilmiş ve daha (5) birçok ahkâm vardırki asrımızdan sonra girecektir bu müddeâmıza delil olmak üzere (6) âtiyüz-zikr ahkâm-ı şer'îyyeyi tâdâd itmek kâfidir misal hayvanât ehlinin himâye (7) ve siyâneti medyûn deynini ifâ itmedigi halde habs ve tazyiki mahkemelerde reâyânın muhibb-âne-î rû'yeti zât-üz-zevc bir gadının zevcine müracaât itmeksizin mutasarrıf olduğu (9) emvâl ve emlâkını keyfemâyeşâ idâre ve bey'-î şirâya salâhiyeti talâkın sühûleti (10) islâmların huzur-î şer'îde müsâvâtı istindâklarda mühmillerden ikrâr ve i'tirâf gibi (11) sözler kapmak için işkence icrâsının kadimen memnûiyyeti şuhûd-u şer'î (12) beyyine alel-icrâ ahkâmıdır binâenaleyh şer'î şerîfin devlet-i aliyyede şimdiye kadar (13) mer'î olduğu gibi resmen degil fiilen mer'îyyü'l-icrâ ma'mûlünbih olmuş olsa idi bu memleket-î (14) asrımızın evâilinden berü düçâr olduğu hâl-î felâket-î istimâlde müstagrık olmayacağı (15) bî- iştibâhdır adâlet mefkûd kadılar serkeş ve mürtekîb müftîler cahil oldılar (16) bu hâl ve hareket sarayında oturan padişâh-î mu'temedin hukûk-î mukaddesesini ahâlinin efkârından (17) çokdan berü mahv ve izâle itmiştir her yerde zulm-û teaddî ve i'tisâf ve irtişâ nihâyet vecîh (18) bir kemâlde muhâkemesiz ve şer'îce isbatsız bir çok kişiler yalnız selâdîn-i âzâm hazerâtının...

Sayfa 19

... evâmîri ile hanedân-ı saltanattan birinin nüfûz ve işaretleri degil hatta mukarrebîn-î padişâhî (2) ve ricâl-î devletden bile sâdır olacak o emir üzerine îdâm irleri ve indelîcâb (3) gizlice îdamlar veyahud zehir vasıtasıyla vesâire ile katller vukûu bulmuş (4) idi herkes ne can ne ırz ve ne de malından emîn degil idi birde me'mûrîn-î (5) irtikâb ve sû-î isti'mâlâtı ve her mahâlde zuhûra gelen şûriş ve ihtilâl ve hazine-i devletin (6) ümitsiz halde müsâbakası ve muharebenin şeâmet ve felaketi devlet-i aliyyenin izmihlâlini (7) ve belki de hilâl-î muhammediyyenin kûsûfuna alâmet ve delâil-î kat'î idi bunun üzerine (8) din ve devleti seven gayûr ricâl devletden bâzıları ve alel-husus cennetmekân sultan (9) mahmud han hazretleri tanzîmâtın lüzûmını his itmege başladılar bâbiâli (10) bir taraftan hıristiyan devletlerinin tehdîdâtından ve diger taraftan dâhilen ahâlînin (11) galeyân-î efkârından ürkerek devleti azîm bir derdden kurtarmak emeliyle avrupaya meyil (12) itmege karar virmiş ve idâre-î mülkiyesi muntazâm ve icraât-î adliyyesi sağlam bir devletin (13) mesleğini imtisâl itmek istemişler idi (14) bizi taglîd itmegden ibâret olan işbu mesâlik-î cedîd zâhiren müstahsen görünür isede (15) zânnıma göre devlet-î aliyyede icrâ olunmuş olan ıslahâtın semeresiz galmasına sebeb bu (16) mesâlik olmuş idi vâ esefa devlet-î aliyyede cârî olan ahvâl-i seyyîenin (17) kâffesi şer'î şerîfe isnâd idilmiş idi çünkü olvakit Avrupalılar şer'î (18) şerîfden bîhaber olduklarından avrupa kabineleri devlet-î aliyyedeki ahvâlin kâffesi...

Sayfa 20

... din-î mübîn-î muhammediyyenin netâyic ve te'sirâtı olduğunu zan itdiler bunun için hıristiyan (2) devletleri zân itdilerki bizim kanunlarımızın cümlesi ve alelhusus kanun-î medenî (3) ve kanûn-ı cezâ ve kanûn-î ticâretimizi harfbeharf taklîd ve tadbîk itmekden başka tarîk (4) nihâyet bu kadar hâlbuki kabahât şer'îât-î tâhire-î muhammediyyeden degil memurîn-î (5) türkîyenin mezâlîm ve itisâfâtından ve irtişâ ve irtikâbâtındandır çünkü (6) hakîkâ-î şeriât-î muhammediyye emr-î bil-mârûf ve nehy-î ânîl münker olub şeriât-î avrupa (7) gibi devlet-î aliyyedeki ahvâl-î seyyîe ve te'dibât ve mezâlîmi tecvîz itmez fenâsı (8) şu ki olvakit ricâl-î devlet-î aliyye ahkâm-î şer'îyyeye vâkıf olmadıklarından (9) hakîkât-î hâli avrupalılara bildiremediler hatta fesâd-î ahlâk ve irtikâbât (10) olkadarki yirleşmiş idi ki ahkâm-î şer'îyye ve dîniyelerini bile unutmşlar idi (11) ricâl-i devlet zân itmişler idi ki avrupanın arzu itdigi ıslahât (12) ahkâm-ı şer'îyyenin maanî-î asliyesine rücû

itmegden ibâretdir halbuki avrupanın (13) istediği şey bu değil bu sebebden nâşî tarafından hiçbirini diğerinin (14) kanunlarına vâkıf olmadığından bir islâm devletin hıristiyan devleti gibi tanzîm-i (15) hüsn-i idâresi mümkün olabileceğini ve bunun için avrupadaki kavânin (16) ve âdâtı memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede harfiyyen tadbîk itmeğe mecbûriyet olmadığını (17) hiçbir şahıs beyân ve isbâta kıyâm itmedi anlamadılarki devlet-i aliyyede hüsn-i (18) idâre ve intizâm husûli için devlet-i aliyyenin kavânin-i asliye ve mülkiyesini diğer (19) devletde mer'î olan kanunlara benzetmek lâzım gelmez...

Sayfa 21

...işte bu dekâik-i âdem vukuûndan dolayı birinin söylediğini diğeri anlamaz oldu (2) hatta doğrusunuda söylememi isterler ise düvel-i muazzamâ hazerâtı duysunlar bab-i ali (3) ıslahat emrinde ibtidâ kazâ-yı mübhem ve muallâka isti'mâl iderek muhaverât yolunu (4) duttu ilk ıslahât olmak üzere 1839 senesinde gülhânedede (5) isdâr buyurulmuş olan hatt-i şerîf neşr olundu bu hatt-i hümayûnda zât-i hazreti (6) padişâhî müslim ve gayr-i müslim tebaâsının can ve ırz ve mallarının siyânetini taht-i te'mîni (7) olmuştur [zîra bizim kanunlarımız böyledir] işbu hatt-i şerîfin ahkâmından (8) avrupalıların istedikleri müsâvât-i hukûkiyye olmadı ise de hiç olmaz ise (9) umûr-i dâhiliyye ve cezâiyyede müsâvât icrâ olunmuştur hâlbuki hatt-i şerîfimize göre de (10) terkîb-i fesh-i asliyesinde bizim ganun dediğimiz kelime yerine şer'î kelimesi mevcuddur (11) herkes bilürki şer'î şerîf müsâvâtı islâmlar beynindeki müsâvât hıristiyanlar (12) beynindeki müsâvât yahudiler beynindeki müsâvât üzere taksîm itmiştir ve derecât-i (13) müsâvâtı birbirinden fâsıl ve tefrîk itmiştir şer'î başka türlü müsâvât (14) dayatamaz islâmlarla hıristiyanlar beynindeki müsâvât veyahud islâmlarla (15) yahudiler beynindeki müsâvâtı dayatamaz işte bu sebebden anlaşılırki olvaktin (16) elçileri hatt-ı şerîfi okur iken hatt-ı şerîf-i mezkûrun meâl ve mânâsını bu (17) merkezde olduğunu anlayamadılar hatt-i şerîfin fransızca tercümesinde kodpinal (Le code penal)...

Sayfa 22

...yani cezâ kanûnı vaâd olunmuştur diyor hâlbuki türkçe fesh-i asliyesinde kânun (2) kelimesi mevcûd idi bu kelime ise mültekâ kitabda muayyen olan ahkâm-ı cezâiyyenin (3) müteferriâtını şâmil nizâm-nâme dimektir bunun için cezâ kanunu bizim kodpinal (4) ta'birinden anladığımız şeyin büsbütün gayrıdır işte hatt-i şerîfin

vaâd itdiği (5) veçhile 1848 senesinde neşr olunmuş olan kanun-î cezânın mânâsını avrupalıların (6) en mütebahhir ulamâsı bile anlamadılar böyle mahzur ve nâ-tamam bir nizâm-nâme ye nasıl (7) kodpinal dinilmiş deyi taaccûb ve istigrâb itdiler bu hal türklerin bir hatasına (8) hâmil isnâd iderek [türkler vaâdlerini yapmıyorlar bu kitab türklerin hilesidir] (9) diyorlar hâlbuki kabahat türklerde değil islâmın kavânin ve ıslahât-î şer'îyyesini ve padişahların (10) derece-î salâhiyet ve iktidârını bilmeyen avrupalılardan neş'et itmiştir zîra padişah müşârunileyh türkcede (11) demiş idi ki [iktidâr ve salâhiyetim dairesinde umûr-î cezâiyye için nizâmât yapacağım ötesine (12) garışmam] gerçi padişah-î islâm hatt-î şerîfinde bâdez-zikr itdigimiz ta'birât firansiya (13) isti'mâl itmeyübdede daha doğru ta'birât-î sahih kullanmış olsa idi daha hüsn-î te'sir ider idi (14) ve bu yanlışlıkları derhal tasrîh ve tefsîr itmiş olsa idi kimsenin bir diyeceği galmaz idi olvakit (15) avrupa efkâr-î umûmiyesi bâb-î âliyi [artık dîn-î muhammediyyeyi terk ile devlet-î müslime olmak dâvâsından (16) vazgeçdirerek] ihdâr ve ısdâr itmek hatasına düşmez idi çünkü bâb-î âli diyânet-î (17) muhammediyyenin nehy itmiş olduğu fenâlıkları galdırmağa büyük hidmet itmiş ve işde temizlenmiş (18) olur idi şöyleki olvakit reis-î idârede bulunan me'mûrların ekseri bu fenâlıkların (19) ifâsından müstefîd olduklarından böyle fenâlıkların nehyi için müşkülât ve mevânî kavî mevcûd idi...

Sayfa 23

...cennetmekân sultan mahmud han hazretleri sırf kendü kuvve-î hâkime-î mutlakisiyle asırlarca memleketinde (2) cârî olan ahvâli ve tebaâsının mârûf oldukları usûl ve efkârı birdenbire değıştirebileceğinde (3) şek ve şübhe idiyor idi sultan müşârunileyhin beyânnâme-î hümâyûnlarında dimişki (4) [bâdemâ isterimki ehl-î islâm câmide hıristiyanlar kilisede yahudiler havrâda] (5) firkaları görülsün] işbu beyânnâmede sultan müşârunileyh hazretlerinin şer'î şerîfin ta'yîn (6) itmiş olduğu hududdan dışarı çıgmak arzusunda bulunduğuna bürhandır devletindeki (7) inkâr-î umûmiye ise buna müsâid değil idi (8) hatt-î şerîf hakkında işbu mütâlaâmız 1856 senesinde şerefsâdır olan hatt-î hümâyûn hakkında (9) dahi cârîdir asrımıza görede bâb-î âli rusya devleti aleyhine îlân-î harb itmesi için dostları (10) olan devletler tarafından idilen teşvîkât üzerine mukaddemâ vaâd itmiş olduğu ıslahâtın (11) ve alelhusus ıslahât-î kanûniyyenin icrâsını tekrar vaâd itmiştir gerçi olvakit herkes (12) bildiği fenâlıkların birçoğı galmış isede kısım kısımda izâle idilmiştir şu gadarki mevûd (13) olan ıslahât icrâ olunmamıştır doğrusı türkcedeki [tanzîmat] kelimesi

hüsn-î (14) idâre mânâsında olub fransızcada [ıslahât] kelimesine bedel isti'mâlinden dolayı işi (15) başka sûretle tasvîr iderek yanlışlıqlara meydan virmiştir hakan müşârunileyh mezkûr (16) hatt-î hümayûnlarında [gülhâne] hatt-î hümayûnundaki mevâidi tekrar itmekle beraber devlet-î aliyyelerinde (17) hürriyet-î mezhebiyyeye tamamen icrâsını ilâve itmiştir ve maahazâ islâm [mürted] leri hakkında (18) şer'î şerîfin ta'yîn itmiş olduğu hudud-î şer'îyyeyi lağv idememiştir devlet-î aliyye kanûnunda (19) herkes doğmuş olduğu mezheb üzere kalmagda muhtâr olub bu mezhebi serbestçe icrâ itmesi (20) hem şer'ân ve hemde fîlen öteden berü mer'î ve cârî olmuş ahkâmıdır lâkin bu defa hürriyet-î...

Sayfa 24

... mezhebiyye ta'biri bilâtefsîr avrupalıların kulağına hoşca gelmiş ve onlarda herkes (2) istediği vakitte bir mezhebden çıkub diger mezhebe girebilmek mânâsına hâmil itmişlerdir (3) birde hakan müşârunileyh ilân itdi ki [keferenin yalnız muhtelîd-î muhâkemedede şehâdeti (4) gabul olunsun] yani mezâhib-î muhtelif ashâbından olan dâvâcılarının umûr-î âdiyye ve cezâiyye (5) işlerine âid mahkemelerde şehâdeti kabul olsun] işbu tahdîdden anlaşulurki (6) raiyyelerin muhâkeme-î şer'îyyede âdem-î müsâvâtları kaziyesi bâkîdir bununla beraber (7) padişah müşârunileyh raiyyelerin müslümanlarla olan dâvâlarının muhâkeme-î muhtelîdde rûyetine (8) müsâade itmekden çekinmiştir çünkü mutlaka bir kâfirin diger bir kâfir aleyhine dâvâ (9) ikâmesine hak ve salâhiyetini kabul itmiştir işte bundan anlaşulurki avrupalılara (10) virilmiş olan şu müsaadât-î mevhûmenin hiç hükmü yogdur zaten muhtelîd mahkemeler (11) olkadar az idiki bunların hakkındaki ahkâm heman kağıd üzerinde galmıştır dâvâların (12) neşr ve îlanı kaziyyesi hatt-î hümayûnunda musarrah isede bu kaziyye yeni bir ıslahât (13) olmayub şer'î şerîfde zaten musarrah ve nass galmış bir şeydir padişah müşârunileyh (14) muhtelîd muhâkeme için kavânin-î cinâiyye ve cezâiyye ve ticâriyye ve usûl-î muhâkemât (15) vaâd buyurmuşdur fakad bu ahkâm ile avrupanın muntazar olduğu kavânin-î umûmiyye arası (16) nekadar uzak velhâsıl [işkence] nin ref'î maddesi zaten memnû ve gayr-î meşrû (17) olub hudûd-î hâriciyede mücâzât-î bedeniyyenin tadbîk ve icrâsını zaten bâlde târif itdigimiz (18) veçhile şer'î şerîf nehy itmiştir (19) yukaruda zikr itdigimiz izâhâtdan anlaşulurki ne hatt-î şerîf ve ne de hatt-î hümayûn (20) kavânin-î umûmiyyeye âid ahkâmında ciddi ıslahat görülmüyor ve bu iki hattın avrupada...

Sayfa 25

...müzâhir olduğu hüsn-î kabulden anlaşulurki avrupalılar mündericâtını lâyıkiyla anlamamışlardır (2) çünkü sonra bu hüsn-î kabul aksi hissiyât tevlîd itmişdir lâkin bunuda inkâr itmemelidir ki (3) bu iki hatt-î şerîf ve alelhusus hatt-î hümâyûnu aliyyü't-tarîkü'l-ecmal mütâlaa ider isen (4) hakan müşârunileyh emîrû'l-mü'minîn safvet-î mukaddesesine hâlel getürmemek şartıyla alınarak geldiği gadar (5) avrupa mütâlibine muvâfagât itmek niyetinde bulunduğu görünür sonraları [genç türkler] fesh (6) olunan firkanın te'sîrâtıyla bâb-î âlî hatt-î hümâyûnun ta'yîn itdiği hudûddan pek ilerü (7) bile geçmiştir bu fırka alel-ekser avrupada tahsîl ve medeniyetimizin kavâidini takdîr ve tahsîn (8) itmiş olan türklerden mürekkeb idi şu kâide ki onların tahsîli ciddî ve metîn (9) olmadığından memâlik-î garbiyyenin ruhbâniyyet ve tefevvûkunun esbâb-î hukûkiyesine vâkıf degiller idi (10) bunlar âdât ve kavâinimizin eşgal-î zahiresini asl-î esâsı zânn iderek gösterişi (11) hakîkât ve yaldızı altun zânn ve i'tikâd itdiler bu genç türklerin (12) hülâsâ-î efkârı kendülerinin eski kavânin-î millîlerine ve dinlerine ihânet ta'yîb (13) ve istihgâr itmekden başka niyet ve arzuları yokdı gerçi bu fırka hayli seneden (14) berü münderîs olmuş gibi görünür idi isede ilgâ itmiş olduğu efkâr (15) kavânin-î hazıra-î devlet-î aliyyeyi zehirlemiştir ve kişisinde zuhûra gelen şûrişler üzerine (16) taze dikenler bırakmış olduğu meydana çıkdı ahkâm-î islâmiyyede şâyed müslümanlar (17) dinlerinin emretmiş olduğu âmâl ve ferâizi terk idecek olurlar ise hıristiyan (18) olurlar bu hükmün pek şedîd olmasından dolayı insanlar artık hiçbir şeyden çekinmemelerini (19) müceb olur zîra âmâl-î islâmiyye olderece ibâdât ve tâât ile bürünmüşdürki (20) bir müslüman câmiye bir müddet gitmeyecek olur ise artık gayrı ondan ümidini kesüb ahlâksız (21) olur devlet-î aliyye-î osmâniye taze hayat bulacak olur ise elbetde efkâr-î hürriye sahibi...

Sayfa 26

...olmak duâsında bulunan bir takım sözüm yabana müslümanların eser-î himmetiyle olmayacağı (2) âşikârdır.

2.2.3. Fasl-ı Salis

(3) avrupalıların te'sîrâtıyla meydana gelmiş olan ıslahât-î kanûniye hukuk (4) ve cezâ ve ticâret kanunlarından ibâret olub bu üç kanunda 1839 senesinden (5) berü devlet-î aliyyenin bizden olub taklîd itdiği şeyleri birer birer tedkîk ve muhâkeme

idelim ve bu (6) ıslahât devletin kavânin-î asliye ve mer'iyyesi bulunan şer'î şerîf ile (7) nasıl imtizâc itdigini tedkîk ve beyân idelim (8) şer'î şerîf hem devlet ve hemde padişah-î islâmın safvet ve iktidârını (9) ta'yîn itdiği halde sûret-î idâre ve intizâm-î memleket hakkında pek az ahkâm (10) göstermiştir işte padişah-î islâm bu dâire-î salâhiyet dâhilinde kuvve-î kanûniyesini (11) isti'mâl idebilir bunun için cennetmekân sultan süleyman han-î sâni (12) hazretleri 1519 ve 1566 senelerinde umûr-î mülkiye ve askeriye hakkında bir kanun tanzîm (13) buyurmuşlar idi ki bu kanun 1846 senesine kadar ahkâm-î mer'î olmuşdur sonraları...

Sayfa 27

...vukûubulan nizâmât ile ekser mahalleri tashîh ve ta'dîl olunmuşdur bu kanûn (2) vakit ve hâle muvâfık ve mevkie göre pek ziyade kâbil-î tadbik ve icrâ olmak muhsenâtını (3) şâmil hem muhtasar ve hemde mevzu-î müfîd bir eser olub ne çok yazıları ve ne de (4) ısdılâhât-î garbiyye ve mezcesi yok idi memûrîn-î devletden her birine salâhiyet (5) ve me'mûriyeti dâiresinde birçok kuvvet ve iktidâr virmele beraber suistimâlât (6) ve mezâlim ve irtişâ ve irtikâb ve ta'ribâtı şedîden men' ider idi sultan müşârunileyhin (7) işbu kanunnâmesinde icrâsı mümkün olmıyan ahkâm bulunmadığından bunun (8) harfiyyen ve tamâmen mer'iyet ahkâmı kâbilü'l-icrâ idi işbu kanun süleymanînin (9) en büyük kusuru şu idiki devlet-î aliyye-î osmâniyeyi fütühât ile mûises bir (10) devlet ad ve itibâr itmesi kaziyyesiydi ve bunun için râiyyelere şer'î şerîfde (11) muayyen olan derecen ziyâde dûn bir nizâmıla bakar idi (12) şöyleki bir padişah-ı islâmın zîr-î hükmünde bulunan küffârın ayruca bir mahallede münferîden (13) iskân itmeleri ve kendülerinden birinin taht-î riyâsetinde olarak kavânin ve âdât-î (14) milliyeleri üzere idâre olunmaları şer'î şerîf ahkâmındandır fakat bu hükm-î (15) celîl bahanesiyle millet meclislerini ve cemaât-î ruhâniyye hey'etlerini teşkîle sebeb...

Sayfa 28

...ve mahal yok idi çünkü bu meclisler hükümet içinde bir hükümet derecesine gelmişlerdir (2) şer'î şerîfe mutâbık olan küffâr hakkında bir dereceye kadar hürriyet-î mezhebiye âsân (3) buyurmuş ve bu râiyyelere hakaret itmekde tecvîz itmiş ise de diyânet ve ibâdetleri (4) icrâ itmelerinden nâşî onlara eziyet cezâ zulm ve îtisâfâtı asla tecvîz (5) itmemiştir bu keyfiyet ise şer'î şerîfin hîn-i tanzim ve tedvininde yani (6) kurûn-ı vustâ zamanlarında avrupada cârî ve mer'î olan usûl ve ahvâle (7) garşu

mukâbil bilmislü başlatmak içündür ve pek muhakkaktır şu kâideki devlet-î aliyyede (8) bu hükme riâyet olunmadı hakikat-î halde râiyyelerin ihtidâlarını men' itmek (9) zamanında sedd-î kavî çekmişler idi hatta bunun için râiyyeleri ruesâ-yı (10) ruhâniyelerinin idaresine teslîm ve vaz' itmişler ve mezkûr ruesâ-yı ruhâniyeye (11) din işleri olan efrâd üzerine hakk-î hâkimiyet virmişlerdir bu usûl cennetmekân (12) fâtih sultan mehmed han-î sâni hazretleri istanbulu feth buyurdıkları günden (13) berü icrâ olunmağa başlamışdırki bundan maksad-î hümâyûnları beytûlmâl-î müslimîn (14) varidâtını tezyîd itmek idi ruesâ-yı ruhâniyenin kendü nafakalarını getürtmek (15) ve râiyyelerden cezâyı nakdî almak ve emvâllerini ğasb ve müsâdere itmek gibi ahvâlleri (16) din-î islâmın râiyye içinde neşr ve te'mînine mâni bir sedd-i sedîd olmuşlar idi...

Sayfa 29

... çünkü reâya dîn-î islâma ihtidâ ider ise ehl-î islâm derecesine terfi idecek (2) idi karîn-î kirâm hazerâtı bu noktayı güzelce anlayabilmek için şunu bilmelü (3) dirlerki şer'î şerîf ehl-î islâm hakkında vâz' ve ta'yîn itdiği rüsûm ve tekâlif-î (4) mîrîye pek azdır bu tekâlifin en mühimi öşürdür o da pek cüz'î (5) ve mahdûddur işte bir takım irtikâbâta yol açmış ve ahâli-î hâkime olan ehl-î (6) islâm ekseriyet üzere bulduklarından ihtimâlki bunları kayd itmek maksadıyle (7) şer'îât-î ğarrânın tekâlif-î mîrîye hakkındaki ahkâm-î celîlesi yerine kâim olmak üzere (8) devlet-î aliyyede kanunlar ihdâs olundu râiyyelere gelince padişah-î olvakit (9) pek ziyâde iktidâra mâlik olduğundan hazine-î devleti doldurmak için muhârebâtda iğtinâm (10) olunan eşya ile râiyyelerden ahz olunan emvâlden başka men-î servet yok idi (11) bu efkâra binâen hakan müşârunileyh ile ahlâf-î âzâmları selâtin-î kirâm hazerâtı (12) vâridât-î devlet noksan gelmesün için hıristiyan ve yahudi tebaasının ihtidâsına (13) müsaâde itmekden sakınmışlardı (14) zân iderimki bu ahvâle nazaran hâkimiyet-î islâmiyenin takdîm ve tahkîmi ve devletin (15) terhîs ve tevhîdi sahnında ittihâzı lâzım gelen tarîk besbellü ve mâlumdur o da...

Sayfa 30

...me'mûrların irtikâb ve mezâliminin def'î ve emvâl-î mîrîyenin ihtilâsât ve ida'sını (2) men' ve tahsilâtın bekâyâda kalmasını izâle itmekden ibâretdir bunun için sultan (3) süleyman hazretlerinin kanunnâmesini tadbîk itmek kâfi idi hâlbuki daima (4) bu noktaya riâyet olunmadı yâniki vilâyâtın tanzîm ve idâresine ve defâtır-î (5)

maliye ve virgü ve gümrük ve ihtisâb-î maâden ve orman vesâireye (6) müteâllik birçok nizâmnâmeler yapıldı velhâsıl istanbulda devâiriyye (7) ve nezâretler teşkil olundu bu devâir ve nezâretlerde birçoklarımız pek (8) az maaşlı me'mûriyetler ihdâs olundu hâlbuki işbu nizâmnâmeler (9) fransız nizamnâmelerden nakl ve 1870 senesinden berü almanların kanunlarından (10) ahz ve iktibâs olunmuşdur bilmiyorlar idiki kavânin ve nizâmâtın ehemmiyetinden (11) ziyâde bu nizâmları tadbîk idecek olan me'mûrların isti'dâd-î ehliyet (12) ve liyâkâti mühim ve lâzımdır avrupa memâlikinde idârenin tanzîm ve berkemâl olması (13) ise muhsana me'mûriyet talebinde olanların iffet istikâmet ve gayretinden (14) menbâ'sı olub bunu idârenin şekl-î hüsn ve tarz-î müstahâkk üzere (15) görünmesinden ve aklâmın ve evrâkın çok olmasından degildir işte bu sefer (16) yapılan teşkilâtda devlet-î aliyyedeki eski me'mûrlar hâl-î kadim üzere (17) ibkâ idildikten başka fazla olarak yeniden birçok me'mûriyetler ve ahvâl...

Sayfa 31

...ve usullere vezâif ve kalemler ihdâs ve ilâve itdiler gerek me'mûriyet ve aklâm ve gerek (2) evrâk-ı muamelâtın çokluğu bizde hâsıl itdikleri fenalıklardan ziyade devletin aleyhinde (3) bugün fenalıkları müşâhade olunur (4) vakt-î hâzıra göre avrupa tarzında bir idarenin masârif-i cesîmesi ekser ahâlisi fakir (5) olan mahallin-i şarkiye hakkında bir musibet-i azîmedir me'mûrlara gelince şu da mühimdirki bunlar kavânin-î (6) cedîdenin tadbikât ve icrâsını pek müşkülât gördüklerinden hiçbirinin ahkâmını icrâ itmemekle (7) kendülerini kurtarıyorlar nitekim tanzîmâtdan evvel sultan süleyman hazretlerinin kanunnâmesinin (8) en mühim ahkâmını bile icrâ itmezler idi şu kadar fark var idi ki sultan müşârunileyhin kanûnu (9) kâbil-i tadbîk ve icrâ idi halbuki ıslahâtdaki ahkâm ise olkadar çetin ve muğlak idiki (10) hiçbir vakit devam idebilecek sûrette cümlesi birden tenfîz olunamaz idi velhâsıl bu da (11) unutulmasun ki sultan süleyman hazretleri mecâz-ı kürdistan trablusgarb gibi (12) devletin bâzı mahallerini kanunnâmesinin mer'îyyet-i ahkâmından muâf ve müstesna gılınmış idi (13) bunun aksi olarak kavânin-î cedîde devletin mısır bulgaristan ve mukaddemâ tunus gibi eyâlet-i (14) mümtâzesinden mâ-adâ her köşesine ta'mîm idilmiştir farz-ı mahal olarak hâvî teslim (15) itsin ki bu misüllü kavânin-î cedîde ahâlisi hazarî ve medenî olan vilâyât-î mâmûrede (16) tadbîk olunabilsün lakin arabistan afrika çölleri ve anadolu dağları hakkında mer'îyyetine (17) ne diyelim?

(18) teşkilât-ı adliye hakkında ıslahât dahi böyledir şer'î şerîf umûr-ı adliyenin hüsn-î idâresi...

Sayfa 32

... için pek çok ahkâm-ı celîle göstermiştir gerek umûr-î muâmelât-î hukûkiye ve gerek umûr-î (2) cinâiyye ve cezâiyyede deâvînin [meccânen] ruiyetini emr ider ve muâmelât-ı adliye (3) şer'îfatde pek basid ve sühuldür umûr-î hukûkiyede dâvâlar kadılar huzurunda (4) ref'itmekde müddeîler muhtardır umûr-î cezâiyyede yalnız davacı dâvâsını (5) kadıya ref' itmek salâhiyeti vardır [mütezarar olan taraftan başga hiç bir şahıs bu misüllü (6) umûr-î cezâiyye için ikâme-î dâvâya salâhiyeti yokdur] kadılar taraf-ı hükûmetden muvazzaf (7) olmaları îcab ider megerki arzusıyla bu vazifeyi meccânen iftikâr için (8) kadı taleb itmiş olsun ilm-î fıkhiyyede icâzet almayanlar hiç bir veçhile kadı (9) olamaz bir kadı padişah-î muâzzamın arzı gibi affif ve mestûr ve lekesiz (10) olmak îcab ider kadı her kimden olur ise olsun bir hediye alamaz (11) ve bizzat bey-û şirâ idemez ve bir malın münâkasa ve şerâidesine giremez doğrudan (12) doğruya veyahûd bilvâsita müstefîd ve alâkadâr olduğu şeyden ictinâb (13) ve ihtirâz itmesi lazımdır bundan başga müsterîhü'l-bâl olmadığı vakit (14) mesela hall-î gazab ve hiddetde olur ise aç yahûd susuz olur ise (15) hasta olur ise şiddet-i harâret veyahûd bir dertden yorulmuş ise vesâire (16) bu gibi hallerde olur ise teannî itmesi lazımdır kadı gayet bî-taraf durmalı (17) gerek esna-yı muhâkemede ve gerek diger mahâllerde hısmından birini digeri istemeksizin (18) bir şey söylemege salâhiyeti yogdur lede'l-îcâb müftîlere müracaât itmeye mecbur...

Sayfa 33

... ise de hüküm virmek yalnız reîsine muhavveldir ve padişah-ı islâma garşu hükümden (2) ancak kendisi mes'uldür muhakemât-î alenîdir bunlardan başga şer'î şerîfçe kadının (3) vezâîfî vasî ve vekil tayin itmek ve bunların hüsn-î idârelerine dikkat ve nezâret (4) itmek ve ufak işlerine bagmak ve izdivâc idecek bir kadına yardım itmek vesâire (5) bu gibi şeylerdir kadı hâkim-î umûmîye ve bakan olub müsâfirkende ve mâdumunda başga (6) hâkim yogdur yalnız zâbid me'mûrları hile ve şahitlere dikkat itmek için (7) ve bey-û şirâ ve birtakım münâzi'lere bakmak için biraz umûr-î adliyeye garışurlar maa-hazâ (8) padişah-ı islâm azâllüzûm şer'ân bir cihetine bakmak üzere kadı tayin itmek (9) ve kadıların yerine digeri me'mûrları nasb itmekde muhtardır ve kimse ona bu bâbda (10) mümânaat idemez mesela biri hukuk

ve diğeri cezâ işlerine bakmak üzere (11) iki kadı birden nasb olunur kadılar günah-î kebâir islâma -mesh müslümanlardan (12) olmamak iktiza' ider demincek söyledik ki kâfir yalnız kendi din işleri (13) üzerine hem mezhepleri ve kavânin ve âdâtları idâresinde icrâ-yı hükm idebilür (14) lakin bir müslîm ile bir kâfir beyinde tekevün iden dava mutlaka bir islâm kadının (15) huzurunda görülür inde'l-şer'î bir dâvâ ne istinâf ve ne de temyîz olunmaz (16) şâyed kadı hışmından birine tarafdârlık idüb adâletden inhirâf ider ise veyâhud (17) ahkâm-ı şer'îye hâricinde hüküm virir ise bunların bu hükümlerini tedkîk ve nezâret ve nakz (18) itmek için padişah-ı islâmın hak ve salâhiyetinden ihkâk-î hak bizde...

Sayfa 34

... olduğu gibi yalnız ismen değil hakikaten padişah yedindedir padişah-ı islâm (2) hâkim-î mutlak olup kadılar onun nâmına bil-vekîl icrâ-yı hüküm iderler bunlar (3) vilâyât vâlileri virgü tahsildârları ve emsâli me'mûrlar gibi padişah tarafından nasb (4) olunur binaenaleyh kadılar lâyüsel degildir padişah onları azl itmek (5) hak ve salâhiyeti vardır ve onların yerine diğerlerini nasb itmek vezâifindedir bâ-husus (6) onları ehliyetsiz görür ise vezâiflerine bakmazlar ise ve şer'î şerîf ve kanûn-î münîf (7) ile örf ve âdât-î beldeyi yolsuz icrâ itdiklerini zân ve istinbat ider ise onları (8) değıştirebilür bu ahvâli teftîş itmek için padişah kendü tarafından bir me'mur-ı mahsus (9) ta'yin idebilür ister ise vilâyâtda kadıların vazifesini me'mûrîn-î mahalliyeye (10) tevdi' idebilür bir de ister ise mes'ûliyeti kendi üzerine ve onlara teftîş itmek (11) şartıyla kadının vezâifini me'mûrîn-î mahalliyeye tevdi' idebilür hâlbuki padişah-ı islâm (12) kendisi kadıların isdâr itdiği hükümlerden ve me'mûrînin hüsn-î idâre ve harekâtından (13) indallah mes'uldür kadılar olsun me'mûrlar olsun cümlesi padişahın muavinleridir (14) bunun için hasımlar daima padişaha mürecaât itmek hakları vardır padişah (15) dahi dâvâyı fesh itmek ve tekrar reîs olmak için emr itmek salâhiyeti vardır fakat (16) bu halde padişah irâde-î keyfîyesiyle hareket idemez kendisi kadılar gibi şer'îât-î (17) islâmiye ile bağlanmışdır şer'î şerîfin ahkâmını alel-icmâl târif itdigimiz...

Sayfa 35

... veçhile olup şunada diyelim ki kadı zabıdnâmeler ile sâir bazıları için bir kâtib (2) ve bir mübâşir ve lede'l-icâb bir de tercümanı vardır şer'î şerîfçe müdde-î umûmî (3) yokdur cinayet vukuunda mütezarar olan taraf yani ahâlden biri yahud

hükümetin me'mûru (4) olan zât ikâme-i dâva idebilür ve kadı müdafâya gelmiyen hasmı bizzat (5) taht-î tevkîf idebilür işbu ahkâm-î celîledir (6) işbu ahkâm-î celîle kudemâ-yı fukahâ-yı islâmiyenin âl-î fazl ve kemâlât bir bürhân-î katı' (7) olub bâhusus ahkâm-î mezkûre kurûn-î vustâ zamanında tedvîn olduklarına bakılır ise (8) onları takdîr ve tahsîn itmege borçluyuz egerçi devlet-î aliyyedeki ahkâm-î istibdâd (9) üzerine muîses olduğunu hayli asırlardan berü hizb-î mesel hükümete girmiş ve bu ahkâmı hiç (10) bir vakit emniyet ve i'timâd olunmaz bir hâle girmiş ise kabahât şer'îaâtden degil belki (11) onları tadbîk ve icrâya me'mûr olanların veyahud tenfiz ve tadbikâtına nezâret idenlerindir (12) cahil ve mürtekîb olan kadıları azl ile yerlerine avrupada cârî olduğu gibi aff (13) müstakim, ehliyetli hitâbetli zevât nasb itmekle iktifâ idecek yerde böyle yapmayub (14) kadılar yanında avrupa usûlünü taklîden bir çok adliye me'mûriyetlerini ihdâs itdiler (15) muhdes olan me'mûriyet-î adliyenin bir çoğu hem derece-î salâhiyetleri belirsiz ve hemde (16) mevkîine göre nâ-âmil ve kâidesizdir 1849 dan berü istanbulda ibtidâ bir ticaret meclisi...

Sayfa 36

... ve sonraları hem istanbulda ve hemde vilâyâtın bâzı şehirlerinde ticaret mahkemeleri ihdâs (2) itdiler işbu ticaret mahkemeleri hakkında mütâlaâtımı ider ve de izâh ideceğim 1854 (3) de umûr-î cezâiyye ve cinâiyye için vilâyât meclisleri teşkîl olundu işbu meclis-i deâvî (4) 1858de bazı şehirlerde muhâkeme-î cezâiyye ve cinâiyyeye galb olundılar bu mahkemelerden sâdır olan (5) hüküm istanbulda te'sîs olunmuş olan meclis-î ahkâm-î adliyede istinâf (6) olunur idi bunlardan başka hasmından ayrı ayrı herbiri muhtelif mezheblere mensûb (7) oldukları halde onların hukuk ve cinâyet-î muâllak dâvaları rü'yeti için muhtelîd nâmıyla (8) birkaç mahkeme açdılar 1867 de tanzîm olunan Vilâyât Nizâmnâmesi vilâyâtda umûr-î adliye (9) ta'yîn itmiş ve 1870 ile 1876 senelerinde pâyitaht-î saltanâtdaki hukuk ve cezâ (10) mahkemeleri kâmilen ta'dîl olunmuşdur velhâsıl fî 18 mayıs 1879 tarihinde neşr olunan kanun (11) idâre-î adliyyeyi fransada mevcûd olan usûl-î adliyeden harfiyyen ahz ve taklîd itmiştir (12) nitekim sulhiye ve bidâyet isti'nâf mahkemeleri ve mahkeme-î temyîz teşkîl (13) olunmuş ve sulh mahkemelerinden maâdâ şu ta'dâd itdigimiz mahkemelerden her birinde birer mer'î umûmî (14) ihdâs olunmuşdur işbu muhâkeme-î cedîde-î nizâmiye yanında eski kadılar ve râiyyenin ruesâ-yı (15) ruhâniyesi ibkâ olundu binâenaleyh devlet-i aliyyede ehl-î islâm için olsun râiyyeler...

Sayfa 37

... olsun iki dürlü mahkemeler vardır biri eski usûl digeri yeni usuldür bu ise hem (2) hazine-î devlet ve hemde bu iki mahkemelerin derece-î salâhiyet ve iktidârları yekdiglerinden tefrîk (3) olunmadığından münâzaât mütemâdiyyen artmakta ve dâvalar sürüncemede galmaktadır (4) ehl-î islâma nazaran asıl hâkimler bermüceb şer'î hükm iden kadılardır muhâkeme-î nizâmiye (5) ise istisna kâbilindendir bununla beraber ticariye ile derece-î salâhiyeti değışmiş ve kadılar sırf (6) umûr-î dîniyeye ve şer'îyyeye müteâllık iki islâm beyninde tekevvün iden dâvalara bakmaktan başga (7) işe bakamayacak hale gelmiştir gerek ihtilâf-î mezheb ve gerek hudûd-î hukukiyeden (8) dolayı muhtelîd dâvalar dahi cinâyet dâvaları yeni muhâkeme-î nizâmiye de rü'yet (9) olunur kadıların bu yeni mahkemelere riyâset itmeleri vezâifi işi işgâl itmiştir (10) vâkıâ devlet-î aliyyenin ekser mahallelerinde bu mahkemelerin ismi ve de cismi yoktur nihâyet düvel-î (11) muazzamâ sefirâsı tarafından vukûbulan ihtârât üzerine kadıların salâhiyeti ceste (12) ceste lağv olunmakta olduğu gayr-î münkerdir (13) bu yeni mahkemelerin te'sîsinden berü ruesâ-yı ruhâniye tarafından rü'yet olunan dâvalar (14) dahi azalmış ve bu yüzden ruesâ-yı ruhâniye dahi müttezarar olmuşlardır lakin konsolosların (15) dâva görmek salâhiyetleri tebdîl itmemiştir ecnebîler ile tebeâ-î osmaniye arasında mütekevvin olan (16) dâvalar devletin âid olduğu mahkemelerinde müddeî aleyhine mensûb olduğu devlet (17) konsoloslarının tercümanı huzurunda fasl ve ru'yet olunur umûr-î hukûkiye ye âid bu misüllü...

Sayfa 38

... dâvalar ticaret mahkemelerinde rü'yet olunurki bu mahkemelerde müddeî olsun müddei- (2) aleyh olsun mensûb olduğu devlet tebeâsından iki zât âzâ sefvetiyle bulunmaları (3) icab ider işte bu gün devlet-i aliyyede muhâkeme-î muhtelîd nâmıyla ma'rûf olan (4) bunlardır (5) musibetin en büyüğü bu ki muhâkeme-î nizâmiye için bir de fransa nizâmnâmesinden (6) aynen ma'huza usûl-î muhâkemât-î hukûkiye ve usûl-î muhâkemât-î cinâiyye tanzîm (7) itdiler ki bunlar işi büsbütün berbad itmiştir herkesçe müsellemdirki fransız kanunundaki (8) usûl-î muhâkemât ve ittisâknâmeleri kürdler veyahut urban için ahkâm-î (9) âdemü'l-icrâ olub kağıd üzerinde galmıştır çünkü afrika sahralarında sâkin olan (10) tevârik ve kurumir eşâiri fransa hükümetine nekadar müttebi' ve münkâd iseler ekrâd-ı (11) urbân saltanat-î seniyyeye ol-derece müttebi'dir hiç olmaz ise bunlar hakkında avrupa (12) devletlerine yahud sultan süleyman hazretlerine ittisâl itmiş ve bunları nizâmât-î cedîdiyeden (13) müstesnâ

tutmuş lâzimededen iken bu cihet-î galeyân unutuldu karîn-î kirâm hazerâtı işbu (14) beyân itdigimiz ahvâl-î garbiyyenin vilâyâtda ne sûretle cereyân itdigini kesb ve fark itmek (15) isterler ise elyevm devlet-î aliyyede mer'î olan idâre-î mülkiye ve adliye hakkında bâlde zıkr (16) itdigimiz 1879 tarihinde neşr olunan nizâmnamenin tedkiki zımında İngiltere hükümeti (17) cânibinden me'mûr olan hey'et-î teftîşenin virmiş olduğu raporti ve geçende...

Sayfa 39

... anadoluda vuku'bulan ihtilâl ve şûrişe müteallik parlâmentoya tevdi'olunmuş olan (2) evrâkı mütâlaa itsünler bu evrâkın hulâsa-î meâli şudurki devlet-i aliyyede katl-î (3) nüfus vehb-î emvâl hakkındaki cinâyât mukâblesiz galıyor ve ihtilâl ve isyan vukûunda (4) her dürlü fesâd irtikâb idse bile fâillerini tâkib itmek şöyle dursun âdî (5) cinâyât îka' idenler bile mâaheze olunmuyorlar bunun aksi olarak haksız yere (6) adam tevkîf itmek ve cebren şehâdet olmak için işkence itmek ve ruesâ-yı kabâil tarafından (7) ahâlden gayr-ı meşrû virgü almak gibi haller müdde-î umûmînin gözü önünde (8) vukuâ geldiği halde müdde-î umûmîler ise asla müdahale ve mümânea itmiyorlar haydutluk (9) alenîdir me'mûrlar ise kemâfissâbık memnû olan irtikâbâta cür'et idiyorlar (10) çünkü ceza görmeyeceklerine emniyetleri berkemâldir ermenilerin işbu şikâyâtı kâmilen (11) sahicidir dimez isemde onların bu şikâyetleri üzerine icrâ olunan tahkîkât (12) neticesinden anlaşuliyorki devlet-î aliyyede cezâ tertîbi pek nadir ve pek hafif (13) ve noksandır bundan nâşî hıristiyan olsun ehl-î islâm olsun cümlesi (14) mazlumdur bir de muhâkemât-î hukûkiye masrafları pek fâhişdir ve münâzaun-fih (15) olan mübalağa üzerindeki muhâkeme rusûmi pek ağırdır ahâli beyninde ihtilâf-ı (16) mezheb ve adâvet-i dinîye mevcud olduğundan bazen muhâkeme reîsi müslüman olur ise davâlarda (17) reîs-i hakk-ı islâm virmek ister ve reis hıristiyan olur ise hakk-ı hıristiyan (18) virmek ister megerki reîs hıristiyan olub davâ sahibi olan hıristiyan...

Sayfa 40

... şahıs reîsin mensub olduğu mezâhibin birine mensub bulunmuş olsun şahidler (2) dahi o yan muhtelifeye mensub olurlar ise bu fenalıklar hâsıl olur hükkâmın maaşları (3) alel-ekser pek azdır bu hakimler fransa kanunlarını tadbîk itmekle mükellef oldukları (4) halde doğrusı hiç biri ne avrupada hukuk dersini görmüş ve ne de fransa (5) kavânin-î asliyesine müracaat ve mezkûr kanunların şerh

ve tefsirleri hakkında yazılmış (6) olan fransızca kitaplarını okumağa muktedir değildir ve bu kitapları okuyabilmek (7) derecesinde fransızca bilmezler hakimler olsa olsa pây-î taht-î saltanat-î seniyyede (8) avrupalıların sâkin oldukları büyük şehirlerde bulunur olduğundan şu yeni kanunlarda (9) musarrah olan ahkâm-ı adliyyeye ne derece emniyet olunabileceği kolayca anlaşılır (10) mahkemelerde virilen kararların kâffesi kısmen hâkim olmağa iktidar ve salâhiyetleri (11) olmıyan ehliyetsiz ademlerden çıkacak olur ise artık mahkeme-î istinbâtın lüzum (12) ve ehemmiyetini göremez şer'î şerîfdeki muhakemât ise elbetde bundan a'lâdır (13) vakıa' muhâkeme-î şer'îyyede beyyine ve sabit için müşkülât ve müstesna kadılarda (14) bile pek güçlük ve tas'îbat var ise de mademki murafaalar meccandır ve herkes (15) şifâhen ve bizzat bess-i şekvâ ider ve davâların hem fasl-u rü'yeti (16) ve hemde icrâsı sırf kadıya muhavveldir...

Sayfa 41

... bu haller memâlik-î şarkiyyede muhsenât-ı azîm sayılır acaba avrupada câri olan (2) bitmez tükenmez mahkemelerdeki muamelât ve alelhusus hukuk-ı muğlak davâlardaki (3) merasim envâından usanub bıkdığımız rikkat kaşki aynen kadılarda (4) olsa idi diye temenni ve arzu itmezmi idin işte görülüyor ki muhâkeme-î atıkada (5) negadar fenalık var idi ise yeni mahkemelerde dahi olkadar mevcuddur irtikâbât (6) ve suistimâlât arttı bundan fazla olarak yeni mahkemelerde hükkâmın (7) lâ-yen-azl olması hakkında 1876 da neşr olunan nizâm ve hükkâmın (8) hükümet-i mahalliyenin nezâret ve teftişinden âzâde ve müstakil olması hakkında 1879 (9) senesinde neşr olunan nizâmnâmeler irtikâb ve suistimâlâtı bütün bütün tezyîd (10) itdi vakıâ hükkâmın lâ-yen-azl ve hemde keyf-mâ-yeşâ müstakil olduklarını gösteren (11) işbu nizâmnâmeler istanbulda ve alelhusus mabeyn-î hümâyûnda hakimler aleyhine bir iftira (12) ve ednâ bir intibağ vâki' olsa bu hâkimleri azilden vefâ ve siyânet idememiştir (13) lakin hiç olmaz ise lâ-yen-azl ve müstakil olmak safvetlerini hâiz olan hâkimler (14) bu bahane ile alelekser herdürlü irtikâb ve şenâate ve davâ sahiblerinden alenen (15) ve valilerin gözleri önünde rüşvet almağa cesaret ider oldılar bu ahkâm-ı kanûniye (16) üzerine valiler şu sûretle hâkimlerin irtişâ ve irtikâbını görüb ses çığaramaz (17) ve mazlumları zulm-û teaddîden gurtaramaz oldılar...

Sayfa 42

...işbu teşkilât-ı cedîde-î adliye sisam ceziresiyle eyâlet-î mümtâzeden (2) maâda her nerede mevki-î icrâya konulmuş ise sû-i te'sirâtı görülmüştür yalnız (3) sisam adası bundan müstefid olmuştur fakat şunuda unutmamalıdırki bu (4) ada bir mevki-î mümtâzda bulunur çünkü sisam ahâlisi kâmilen bir mezhebe (5) mensûb olub içindeki hükkâm ve avukatların çoğu atina hukuk dâru'l-fünûnundan (6) icâzet almıştır bir de napolyonun fransada vâz' itmiş olduğu kavânin (7) tefriâtıyla beraber oranın hâl ve mevkiine göre tevâfuk idüb oraca bu kanunlara (8) lüzum görünmüş ve bunlarda bitmemiş icrâ olunmuştur cezire-î mezkûrenin bu hâli (9) idarece ona müşâbih olan girid yahud lübnan gibi eyâlet-î mümtâzede (10) hüsn-ü sirayetine delil olamaz (11) gayr-î mâkul olan işbu teşkilât-î cedîde-î kanûniyenin en fenası 1876 senesinde (12) neşr olunmuş olan devlet-î aliyye-î osmâniyenin kanûn-î esâsîsidir bâlde zikr (13) itdigimiz kavânin-î islâmiyye ahkâmınca şer'îât-î garrâ-î ahmediye indel-lüzum (14) bir şardnâme tanzîm olunmasına cevâz virir fagad padişah-î islâm ile tebaası (15) arasına mâni' ve hacîb olacak ve sed çekecek bir kanunun vücûduna (16) kâil olunmaz hâlbuki kanûn-î esâsîyi tanzîm idenlerin niyeti...

Sayfa 43

...ve maksadları zât-î hazreti padişah ile tebeâ-î şahâneleri arasında bir sed çekmek (2) idi hatta olvakit işbu kanûn-î esâsî aleyhine i'tiraz itmiş olan (3) ulemâ zannıma göre pek musîb ve muhakkık idiler çünkü şer'îât-î muhammediyye hem zât-î hazreti (4) hilâfetpenâhi ve hemde tebeâ-î şehriyârieleri üzerine hâkimdir binâenaleyh tanzîm olunan (5) kavâninin cümlesi şer'î şerîfe merbûd ve mukayyed olmak lazım iken kanûn-î esâsî (6) nin kaffe-î kavânin ve nizâmât fevkinde bulunması noktası şer'îata taban tabana zıddır (7) gerçi hasbelhâl işbu kanûn-î esâsînin ondördüncü maddesinde islâm (8) devletin dîn-î resmiyesidir denmiş ve bu kanûn kavânin-î asliye-î islâmiye olan (9) şer'îat lafzıyla tesmiye olunmayub tanzimât manâsında olarak kanûn-î esâsî (10) nâmıyla tevsîm olunmuş isede bu nâm kısmî olub maksad-ı asliyenin kuvvet (11) ve hüviyetini tebdîl itmez işbu müddeâmızın isbatı budurki kanûn-î esâsînin (12) ekser mevâdı şer'î şerîfin ahkâm-ı celîlesine mübayin ve muhâlif olmadısır bu mevâddın (13) başlıcaları seksenbirinci maddede hükkâmın lâ-yen-azl olması ve ellidördüncü maddede bir (14) kanûn layihâsı düstûru'l-amel olmak için mebûsân ve âyân hey'etlerinin kabul (15) ve tasdikine menûttur ve yedinci

maddede bâdemâ zât-ı hazreti padişahî kanûnun (16) fâili ve mes'ûlidir dinecek birde ahkâm-î kanûniyeyi tenfiz...

Sayfa 44

... ve icrâ ider] denmiştir bundan başgada kanûn-î esâsî kendisini (2) şer'îat ile bir tutmuştur binâenaleyh ahkâm-ı celîle-î şer'îyye ile kanûn-î (3) esâsînin ahkâmı yedinci maddede anlaşıldığı veçhile herbiri digerine (4) taban tabana zıd ve nakîz ve menkûz olduğundan bunlardan kangısına i'timad (5) itmek lazım olacağı hakkında insan hayvan galur yetmişbirinci maddede (6) millet-î osmâniyenin vekil ve mebusânı olmak fikri ve ikinci maddede milliyet (7) ve cinsiyet olmak fikri ve onsekiz ve elliyedinci maddelerinde lisân-î türkî (8) milletin lisân-î resmiyesi olmak fikri gibi tasavvurât ilerüde ihtimalki ta'mîm olunabilür (9) isede fagad ceff-el-galem böyle inkılâb vukûu ademü'l-imbkândır (10) çünkü bugünkü günde devlet-î aliyye-î osmâniye akvâm milel elsine edyân (11) yumagundan mürekkeb bir sevgi gibidir istanbulda ve şamdaki hıristiyanlar (12) din garındaşları rusya ve italya ve ingiltere ve fransada bulunuyorlar (13) buna garşu türk müslümanlarının din garındaşları dahi marakeşde yahud (14) hindistanda bulunuyorlar bu sûretle edyân-î imam-î muhtelifeden mürekkeb olan (15) bir hey'ete en ziyâde layık olan kavânin ise ahkâm-î celîle-î şer'îyyedir yani (16) her fırğa kendü kavânin ve âdât-î mahsûseleri üzere ve hiç olmaz ise umûr-î (17) beytiyye ve mâişetlerine müteâllık hukuk-î vâris işlerinde rüesâ-î ruhâniyeleri...

Sayfa 45

... mârifetiyle tasvir olunan ve devletin kavânin-î asliyesi olan şer'îât-î garrâ-î (2) muhammediyyeye taarruz ve müdâhale itmesünler ve hükümet-î mahallînin daima taht-î teftiş (3) ve nezâretinde bulunsunlar devlet-î aliyye ise daima hem türk ve hemde islâm (4) olmak îcab ider hıristiyan devletleri ve alelhusus felemenk devleti bu (5) ahvâl-î kemâl muvaffâkiyetiyle memâlik-î şarkiyyedeki müstemlekâtlarında icrâ idiyorlar en (6) fena cihet bu ki saltanat-î seniyyede ehl-î islâmın cümlesi türkçe bilmezler çünkü (7) bunların lisân-î millîleri lisân-î arabîdir yani Kur'an-ı azîmü's-şân ile ahkâm-î (8) şer'îyye lisân-î arabî üzere yazılmış olduğundan mü'minlerin lisân-î umûmiyesi arabîdir (9) devlet-î aliyyenin kanûn-î esâsiyesi münderiç mazarr olduğunu bâlde zikr itdigim (10) emsalden anlaşılır bunun için hamd olsun bu kanûn felaket-î meşhun çok (11) müddet yaşamayub elyevm mu'tell bir hâle girmiştir bu kanunun

kırkikinci bendinde muayyen (12) olan meclis-î mebûsan birkaç aydan ziyade devam idemedi onikinci maddedeki (13) hürriyet-î matbuât ve seksenbirinci maddedeki hükkâmın lâ-yen-azl olması figraları hiç (14) bir vakit ahkâm-î icrâ olunmadı kavânin ve nizâmâtın meclis-î âyân ve mebûsan (15) hey'etleri tarafından kabul ve tasdik olunmadıkça düstûru'l-amel olamaz kaziyesi heman (16) unutulmuş gibidir elyevm kavânin ve nizâmât eskisi gibi zât-î hazreti padişahi...

Sayfa 46

...tarafından icrâ ve tanzim olunur nahiyelerde örf ve âdâta göre nizâmnâme yapmak (2) şer'î şerîf tecvîz itdiği halde bile bu misüllü nevâhiyenin nizâmât-î mahsusları (3) yogdur halbuki nahiyeler devlet-i aliyye-î osmâniyede asırlarca nizâmât-î mahsusları (4) üzere yaşamışlardı bu günki günde nizâmnâme layihâları nezâretlerde (5) tertîb ve şurâ-î devletde tanzîm olunub mer'iyyet-î ahkâmı irâde-î seniyye-î hazreti (6) padişahiye münhasır galmışdır bunun için neşr olunan nizâmnâmeler ile kavânin (7) kâmilen yekdiglerine muhalif ve mübâyin olarak intizâmsızlıkları âşikârdır ahvâl-î (8) hâzıra hakkında avrupa lisânları üzere tab' ve neşr olunan kitablar bu garışıklığı (9) bütün bütün tezyîd itmişdir bu kitablarda mezkûr olan lav kelimesi türkcede (10) kanun yani şer'î şerîfden muktebes ve taraf-î eşref hazreti padişahiden (11) tanzîm ve neşr olunmuş bir mütemmem nizâmnâme dimekdir bu kanunlar mezkûr kitablarla (12) raporlarda muharrer olan nizâmnâmeler veyahud hatt-î hümâyûn ve irâdât-î seniyye (13) hazreti hilâfetpenâhî fevkinde guvvetleri olmayub hatta âdî nezaretlerden tebliğ (14) taraf-ı eşref hazreti padişahiden tasdik olunmuş olan evâmir-î aliyye (15) ve tahrîrât-î umûmiyyeden fargları yogdur binâenaleyh usûl-î muhâkemât ve cinâyât-î (16) istinâd geliri hakkında kanûn-î esâsîde muayyen olan kanunlar kuvve-î fiilden (17) gelmeyüb sırf tasvîrâtdan ibâret galmışdır 1858 de neşr olunan kanun...

Sayfa 47

...cezâ ve vilâyât nizâmnâmeleri vesâire nizâmnâmeler mukabilindendir bu kavânin ve nizâmâtın (2) cümlesi irâdât-î seniyye ve tahrîrât-î umumiye ile ta'dil ve tasyir görmüşler ve bu hareketlere (3) garşu kimse şakk-ı şefe itmemişdir velhâsıl kanûn-î esâsîden anlaşulurki (4) vezâif yekdiglerinden tefrîk olunmamış ve mezkûr kanunun ahkâmı tahdîd olunmamış (5) ve en garibi şuki hacr-î sinâiye mahsus olan nizâmnâmeler ahkâmı üzere bir adamın (6) idamına hüküm isdâr olunabilür gibi

kaziyesi mevcut bulunmuştur (7) şurası müsellemdirki şu sûretle tanzim olunmuş ve umûr-î adliye ve keyfiyeden muhtelid ve karmakarışık bulunmuş (8) ahkâm-î kanun dedigimiz ahvâl-î hâzırâ ise ahkâm-î şer'îyyenin mer'î ve cârî (9) olduğu asırlardaki ahvâlden pek aşağıdır çünkü şer'î şerîf hiç olmaz ise (10) bir tarîk-î müstakîm dutmuşdur ne hacet şunu unutmamalıdırki şerîât-î muhammediyenin (11) ahkâm-î celîlesi din ile mukareneti hasebiyle daima türklerin yani millet-î hâkimenin (12) kalbinde merkûz olub avrupadan iyreti otu olarak alınmış olan kanunlar (13) ise böyle degildir şurası muhakkaktırki ecânibin ısrar ve talepleri üzerine ihdas (14) olunan ıslahât men-el-kadim cârî olan sû-îstimâlât ve istibdâddan (15) hâsıl olan fenalıkları men'itmeyüb belki tezyîd itmiştir işte bunun için (16) düvel-î muazzamâ tarafından muzırâ bâb-î âli nezdinde yeni bir takım ıslahât-î kanûniye (17) ihdasına dair teşebbüsâtda bulunmuşlar ve geçende bazı türkler tarafından yeniden bir ...

Sayfa 48

... kanûn-î esâsî ihdâsı hakkında meyl ve arzularını bâb-î âliye bildirmişlerdir

2.2.4. Fasl-ı Râbî

(3) şer'î şerîfin en hakiki kısmı da efkâr-î hâzırâ ile gayr-î mütênâsib ahkâm-î cezâyâ (4) aid olan hudud-î şer'îyyedir şöyleki hudud-î şer'îyye üç kısım olub birincisi (5) hukukullah ikincisi hukuk-î ibâd üçüncüsü hukuk-î saltanat için olan (6) cezalardır bu üç nev'î mücâzât ayru ayru fasıllarda musarrah olub derecât (7) ve hududun sûr-î icrâ ve tadbikâtı gösterilmiştir şugadarki bu bâbda mezâhib beyninde (8) ihtilâf-î ârâ hududun sûver-î icrâiyyesinde yani hududun tazarruâtındadır mesela bir tehdîd-î (9) kuvveden fiile çıkmaz ise sahibi mücâzât görmez bir kabahat şer'îde musarrah olmaz (10) ise cürümden sayılmaz bir mücrimin ahvâl-î sabıkası ve hüsn-î sîret ve şehâdeti düçâr (11) olacağı mücâzâtın tahfif ve tahavvünü için medar olamaz megerki şer'îde bir hırâset-î (12) mahsûs mevcut olsun mücrimin muayyenleri yalnız katl ve cerh vukuâtında müdâhilleri (13) olur ise müşterek sayılır ve mücâzât görürler bunlardan başka ahvâlde muayyenler (14) müşterek sayılmayub yalnız kendi ef'âlinden mes'uldür bu vukuât-î cinâiyyede (15) bir uzvu sakatlanmış olur ise hâll-î ikâme olunur cinnete dutulan icbâr-î (16) kazâ sûretiyle vukûbulan cerâim ashâb-î muâheze olunmazlar teşvikâtın tertîb-î cezâ ...

Sayfa 49

...içün hükm ve te'siri yokdur kasden ve amden vukûbulan muâvenet dahi böyledir (2) her cürüm ayru ayru muhâkeme olunur bir gadın kesilmek halinde düçâr olunacağı (3) mücâzât-î bedeniyesi ta'zîr olunur velhâsıl gerek muhâkemât ve gerek cezânın tertib (4) ve sûret-î icrâsı lâ-yeteğayyerdur (5) hukukullahtan mütevellid cerâim zinâ kazf sirkat haydutluk (6) şarab-î hamr irtidâd bağy-î isyandan ibâretdir zinâ zevcinden biri (7) nikâhı olmayan bir digeri ile veyahud bir erkek kendü mülki olmayan yesîr (8) bir kadın ile akd-î münâsebâtı gayr-î meşrû itmekden ibâretdir bu cerâimi avrupalılar (9) adulter kelimesiyle tercüme etmişler ise de hata itmişlerdir çünkü şer'ice zinâ kelimesi (10) avrupaca mâlum olan adulter kelimesinden daha ziyâde şumulü vardır bu cürmün (11) mücâzâtı vakit ve hâle göre recm yahud celd veyahud nefy dir (12) kazf ise bir kişinin zinâ itdigini ithâm ve zân ile ilân itmekden ibâretdir bu türlü (13) eşâirenin sahn-î tahakkûk itmez ise ve müttehemîn cürmü sabit olmaz ise de recm ile mücâzât (14) görmez ise bile ona kazf iden şahıs daimâ celd olunur sirkat hukukulla (15) karşı bir cinâyetdirki on dirhem gümüş gıymetinde bir mal çalmak ve bu mal (16) emniyetli ve mahfûz bir mahalde gonulmuş olmagdır sârikâtın mücâzâtı ibtidâ sağ (17) kolu kesilür ikinci defada sol ayağı kesilür ve tekrar sirkat ider ise ...

Sayfa 50

...sârih habs olunur kad'î tarikin mücâzâtı ibtidâ sağ kol sonra sol (2) ayak kesilür birine cinâyet îka' ider ise kad'-î tarîk îdam olunur (3) bir müslim şarab içdigi sabit olur ise ve hastalık halinde ilaç yerine içmemiş (4) olur ise celd ve darb olunur bir müslim mâzallah dinden çıkub irtidâd (5) ider ise mücâzâtı îdamdır mürted olan şahıs kadın ise celd olunur (6) ve her gün darb olunur mürted olanlar hukuk-î şahsîyeden sâkîd olurlar kelime-î (7) küfriyeyi söyleyenler mürted gibidir bunların aralarındaki fark şu ki küfür sözü (8) söyleyen nedâmet idüb isti'far ider ise mücâzâtdan kurtulur kelime-î küfriyeyi (9) söyliyeni islâm olsun kafir olsun haddi birdir heyhat yani asılır (10) ise mülteka ve emsâli kitab-î fikhiyeye göre hükümet-î hâzırâ ve zât-î hazreti padişahîye (11) karşı ehl-î islâmdan bir veya birkaç kişi isyan ve evâmir-î hükümete ademü'l-itaat (12) göstermelerinden ibâretdir küffâr padişah-î islâmın reâyası olamazlar megerki (13) bir muâhede-î tahtında bulunmuş olsunlar bu dürlü reayânın hükümete garşu vukûbulacak (14) isyanları bağy sayılmaz lâkin râiyyeler ahdi bozmuş olurlar böyle (15) ahvâl vukûunda kâfirlere virilmiş olan can

ırz ve malları hakkındaki te'minâta (16) ehl-i islâm riâyet itmeğe mükellef olmazlar işte kâfirler âdem-i itâat (17) gösterdikleri anda muhârebe addonulur ehl-i islâm bağı ve isyanda...

Sayfa 51

...ısrar iderler ise îdam olunur lâkin fitne teskin itmek için îdamdan (2) hafif mücâzât kâfi görülür ise hafif mücâzât icrâ itmek lazımdır eger şayet (3) irtidâd itmeyüb dîn-i islâmda bakî galurlar ise hukuk-i medeniyeden sâkıd olmazlar (4) ve zât-i hazreti padişahî onları taht-i itâata icbâr itmeden evvel davâ ve şikâyetleri (5) tahkîk ve tedkîk itmeğe mecburdur şurası şâyân-i dikkattirki mültekânın şârihleri (6) begatın cinâyetleri hakkında pek vâsi' mânâlar virmişlerdir meselâ padişahın evâmir-i (7) meşrûlarına garşu her nev'î itaâtsizlik ve rahat-i umûmiye selb ve ihlâl idecek (8) her nev'î gıyam ve hareket her nev'î fitne ve desâyis ve zarar ve şikâyet ve katl-i nüfûs (9) vehb-i emvâl ve tâdil-i işgâl gibi ahvâl bağı addolunur devlet-i aliyyede (10) bu nev'î begatın cinâyetleri kadim roma kanunlarındaki hükümdâra garşu olan cinâyât (11) gibidir yani esasen bir yere münhasır âdî bir cinâyet iken ahvâl-i müteaddîdeden nâşî (12) birçok cinâyâtın mecmûuna âlem olmuşdur (13) bâlde ta'dâd itdigimiz cinâyetlerin mücâzâtı ve hududu hemen icrâ olunub (14) kâbil-i te'hir degildir yalnız kazf maddesinde kazîfin mücâzâtı makzûf (15) olan şahsın şikâyeti üzerine icrâ olunur bâğînin mücâzâtı ise hukuk-i (16) mukaddes hazreti padişahındır (17) ikinci nev'î mücâzât şahs-i ifrâd hakkında vukûbulan ta'rîzden ibâret olub katl-i (18) nüfûs ve cürûhdan bu dürlü taarruzun ve cerâimin hudud ve mücâzâtı ise gıyas ...

Sayfa 52

... ve diyet yani kan bahâsıdır şugadarki bir ind-i şer'î meselâ muhâfaza-i (2) nefis kasdıyla vâki olan cinâyet sahibi cezâ görmez gıyas ve diyet (3) işlerinde mütezarar olan taraf veyahud onun veresesi cânıyı afv (4) idebilür zîra eşhâs beyninde vâkî olan mekruhun ve cinâyâtın inde'l-şer'î (5) hukuk-i şahsiye muğlak cerâimden ma'duddur zât-i hazreti padişâhi (6) bu dürlü cerâimde davâ sahibi kısas taleb ider ise canıyı îdam itmek (7) mecbur ve davâ sahibi canıyı afv idecek olur ise zât-i hazreti (8) padişâhi canıyı idam idemez yani padişah kısas işinde (9) davâ sahibi ister ise canıyı afv itsün ister ise caninin idâmını (10) taleb itsün asla müdahaleye hak ve salâhiyeti yokdur (11) üçüncü nev'î cerâim asâyiş-i umûmiyeyi ihlâl iden isyan ve fitne misüllü (12) şeylerdir bu misüllü ahvâlde gerek padişâh-i muazzamâ ve gerek taraf-i eşref

hazreti (13) padişâhîdir mensub-î me'mûriye ve kadılar ve ihtilâl halinde zâbid memûrları (14) asâyişi ihlâl ve rahat ve emniyet-î umûmiyeyi selb idecek her nev'î (15) hal ve hareket men'î için mücâzât icrâ itmelerini hem salâhiyetleri vardır (16) ve hem de vazifeleri iktizâsındandır şer'î şerîf ahkâmına muhâlif ve zât-î (17) hazreti padişâhinin kanun-î hümâyunlarına münafî ahvâl ile hükümet-î mahalliye'nin (18) evâmîr ve tanbihâtı ile nehy olunmuş hâl ve hareket veyahud şer'ân ve kânûnen ...

Sayfa 53

... ve tanbihât-î resmiye ile memnu' lakin örf ve âdât-î beldeye mugâyir olan ef'âl ve hareketlerin (2) fâilleri müstehâk-î mücâzâtdır avrupada bu günkü günde mer'iyü'l-icrâ olan cezâ (3) kanunundaki ahkâm ise [kanunda mücâzâtı tâyin ve tasrih olunmamış ef'âl ve harekâtın (4) sahipleri düçâr-î mücâzât olmaz] işbu kâide şer'î şerîfde mefkûddur (5) vâkîâ rahat-î umûmiyeyi selb iden cerâim ve şûrişin ve fitnenin men'î için (6) cezâ tertib etmek hâkimlerin rey' ve keyiflerine muhvel ise de bu misüllü cezâ şer'î (7) şerîf ile mahdûd ve mukayyiddir bunlarda icabına göre habs celd (8) cezâ-î nakdî teşhîr ve tahkîr-î alenîden ibâretdir bu cezâlar yerine hiçbir vakit (9) bir şahıs kısas ve idâm olunmaz bu cezâlar hakkındaki îlâm ve hükmü zât-î hazreti (10) padişâhî yahud kadılar istedikleri halde afv idebilür fitne olur ise zâbid (11) me'murları tarafından dahi bu dürlü mücâzât afv olabilür çünkü bu misüllü cezâlar (12) hukuk davâları gibi mütezarar olan darafın ikâme ve taleb ideceği hukuk-î şahsiye davâlarına (13) dühul ve taâllukı yogdur (14) bâlde zikr itdigimiz ahkâm-î cezâiyye devlet-î aliyyede 1840 tarihine gelinceye kadar mer'î (15) olmuşdur gerçi bu ahkâm icrâatca harfiyyen tadbîk olunmamış isede nazariyyâtca kuvvetine riâyet (16) olunmuşdur kısas ve hudud-î şer'îyyeye asla münâsebeti olmayan kazıklama ile îdam etmek...

Sayfa 54

... âzâ-yı bedeniye parçalamak gibi dehşetli ve fahiş cezâlar ise sonralarda (2) ihdâs olunmuş bid'ât-î seyyiedir muhâkemesiz ve gizli îdamlar hergün (3) icrâ olundu velhâsıl keyf-mas-sefik cezâlar virmek ve usûl-î istibdâda dönmek (4) hem şer'an ve hemde kavânin ve nizâmât-î islâmiyye fevkinde idi 1840 da neşr (5) olunan cezâ kanunu sûistimâlâtın men'î ve fenâlıkların ref'îni istemiş isede (6) kanun-î mezkûr ne usûl-î cezâyâ ve ne de mücâzâtın icrâ ve tadbikâtına garşu (7) hiçbir fâide virmemişdir avrupalıların en ziyâde adâvet ve gazâbını celb (8) itmiş bir şey var ise o

da mürted olan islâmların îdam ile icrâ-î gızasları (9) hakkındaki hudud-î şer'îyyedir çünkü bâb-î âlî kendisi hâkim-î mutlak safvet (10) ve iktidârını hâiz olduğundan ve kadıların virecekleri ilâmları tedkîk salâhiyeti (11) bulunduğundan tebdîl-î mezhebden dolayı kadıların ihdar idecekleri alâmât-î (12) şer'îyyedeki îdam ve kısas cezâlarını tenfîz ve icrâ itmeyeceğini vaâd etmekle (13) beraber mürtedler hakkında şer'îât-î muhammediyenin ta'yin ettiği îdam ahkâmını lağv (14) itmekden imtina' itmiştir sârih ve kıta'-î tarîk hakkında uzuv kesmek gibi (15) hudud-î şer'îyye için saltanat-î seniyye aynı vaâdlerde bulunmuş idi islâmiyet (16) nokda-î nazârınca saltanat-î seniyyenin bu bâbda hâfî berkemâldir lakin hıristiyanlık nokta-î ...

Sayfa 55

... nazârınca ise bunun aksidir (2) 1858 de fransa cezâ kanunnâmesinden ma'hud yeni bir kanûn-î cezâ tanzîm ve neşr olundu (3) ma'hud dediğimin sebebi vardır çünkü bu kanunun teferruâtına bagulur ise birçok tagyir (4) ve tahrifât vardır ki bunlar nefsü'l-emirde ne lüzumlu ve ne de fâideli şeyler degildir (5) işbu yeni kanun şer'î şerîfin ahkâmına tâbî ve merbûd olmak için ider iken büsbütün (6) şer'îâden ayrılmıştır bununla beraber şer'îât-î muhammediyye renginde tertîb olduğundan devlet-î aliyye-î (7) osmâniyenin olvakit ricâli ne derece mahârat ve zekâ sahibleri olduklarına delildir (8) şöyleki bunlar mültekânın eski şerhlerini ahz ile bega hakkındaki cezâlara (9) dâir ahkâmı mezkûr kanûn-î cezânın birinci beynine derc iderek dimişlerki umûr-î (10) umûmiye aleyhine olsun efrâd aleyhine olsun vukûbulacak her nev'î taarruzun ve isyanın (11) devlete garşu gıyâm ve ihtilâl dimek olub bu dürlü harekât emniyet-î umûmiyeyi (12) selbe ve ihlal idecektir ve bu gibi ihtilâl ve isyana müşâbih ahvâl ve hareketin (13) teskini devlete âid bir vazife olduğundan îcab ider ise devlet bunları irtikâb (14) idenleri îdam ider] işte bu noktada isyana müşâbih tâbiri yerine kanûna (15) muhalif kıyâm denmiş olsaydı avrupada cârî olan her nev'î usûl-î cezâiyyeyi bu cümle (16) ile sunmuş olur idi şu gadarki gatl-î nüfûs ve cürûh hakkında şer' îâtın ...

Sayfa 56

... efrâda virmiş olduğu hukuka dokunulmamış ve kanûn-î cezâda musarrah olmıyan ahvâl (2) hakkında kadılar tarafından ısdar olunacak i'lâmât ve hâkimlere muhâlefet itmemek lazımdır (3) Hukukullahı garşu olan cürümlerin cezâları vesâir ta'zîr ve te'dîb cezâları (4) bâkî galmıştır zaten maha'l-kadim cezâ kanunnâmesi

mefkûd olduğundan ve zâbid (5) nezdindeki tâlimât ve nizâmât pek az ve pek mahdûd bulunduğundan devlet-î aliyyedeki (6) hâkimler bizim hâkimlerimiz gibi yalnız vezâifleri ile safvet-î hâkimiyetlerinden başka bir işe (7) garişmamış olsa idi devlet-î aliyyenin tebeâsı keyf-mâ-yeşâ serbest ve serseri (8) bir hâlde ve hiçbir nizâm ve kanûn ile mukayyed olmaz ve her türlü fenalık irtikâbına (9) hergün cür'et ider bir tarzda bulunmuş olacakları sâlimdir bu misüllü ahvâlde (10) kadılar münâsib görecekleri sûretde mücâzât vermek şer'îât-î mutahharanın (11) ahkâm-î celîlesini itmam içündür şer'îâtın gana ve hakâyıkına vâkîf olmıyan (12) avrupalıların ihtar vermelerine garşu saltanat-î seniyye bu ahvâli delil ve cihet (13) makâmında îrâd ve îzâh idebiliyor idi hâlbuki bâb-î âli böyle (14) yapmayub 1876 senesinde neşr itdiği kanûn-î esâsînin onuncı maddesinde (15) [bâdemâ kanunda musarrah olmıyan ahvâl için hiçkimse mücâzât idilmeyecektir] ...

Sayfa 57

...dimiş ve bu nokdayı ahvâl-î muhâkemâtın birinci maddesinde tekrar etmiş kendisini tahmisli düşürmüş (2) yani ihtilâfi daha ziyâde tas'îb itmişdir şer'îât-î mutahharâ kâffe-î kavânin-î azîm (3) olduğundan ve cezâ-î muğlak umûr-î muâmelâtı teferruâtıyla beraber ahkâm-î mahsus ve sarîh (4) ile göstermemiş ise de muâmelâta göre mücâzâtın icrâsını emr itmiş olduğundan (5) kanûn-î esâsîdeki şu nokda efkâr-î ahâliye sû-î te'siri olabilür idi lakin (6) bereket virsünki bu nokda mânâsızdır (7) 1858 deki cezâ kanûnunun tedkîk ve muhâkemesine bu kitabda mahâl yokdur lakin bu tedkîkâtı diger (8) ayrıca bir kitabda tafsilen beyân itdim mevâdd-î âtîyeyi beyân ile iktifâ itdim (9) şöyleki mademki şer'î şerîfde muayyen olan ahkâm-î cezâiyye esasından degil ise (10) hiç olmaz ise fiilen kaldırmaya niyet etmişler ve avrupada cârî olan ahvâl-î muhâkemât-î (11) cezâiyyeyi müslümanlara karşı şeriât süsünü virmişlerdir bu halde fransız cezâ kanûnnâmesini (12) kâmilen ahz ve kabul itmekle beraber îcâb-î vakit ve mevki' kasdıyla şer'î şerîfin efrâd (13) hakkında ta'yin ettiği hukuk-î şahsiyye bâde'l-islâh kabul edilmemesinde hiç (14) bir sebep yokdur böyle yapmayubda fransız cezâ kanûnnâmesini kâmilen bozmak (15) ve gerek ahkâm ve gerek tertîb ve tahrîrini pek dun ve bozuk yeniden bir eser (16) yapmak gayr-î ma'kuldür zaten şer'î şerîfde muayyen olan mücâzât bedeniye...

Sayfa 58

... ve diyet gibi mücâzât-î nakdiye en başlı mücâzât iken bunların ref'iyle yerine habs (2) cezâsını soğmak nev'î beşer için daha nâfi olacağı şüphelidir çünkü kürek (3) ve habs cezâları ve alel-husus pâyitaht hâricinde bir mahalde kal'â –bend itmek (4) gibi habsler hudud-î şer'îyyeden daha mahz mücâzâtdır ve bu mücâzâtı ıslah (5) ve tahavvûn itmek hazine-î devletin takât götüremeyeceği hasârâtı mücebdir

2.2.5. Fasl-ı Hamse

(7) şer'î şerîf tüccarlar için ayrıca bir kısım-î mahsûs şâmil degildir vâkıâ (8) tüccarlar sâir esnaf misüllü âdât-î belde yahud zât-î hazreti padişâhînin (9) azk ve fermân-î hümâyunı olur ise bir kethüdânın nezâreti altında bir meclis olur (10) ve ayrıca bir heyet teşkil idebilirler her esnaf şubesi şer'ân muayyen olan ahkâm (11) dâiresinde esnaf beynindeki muâmelât ve münâsebâtı gösterir birer nizâm-nâme-î (12) husûsiye olabılır lakin bu nizâm-nâmeler daima ol-esnaf şubesi efradına (13) münhasır olup evvela şûbeye tâbî olmayanlar şümûlü yoktur (14) bizim ahkâm-î ticâriyye dediğimiz lügât şer'î şerîfçe muâmelât-î âdiyye ahkâmıdır (15) bunun için iflas mutlaka tüccarlara münhasır olmayub ta'diye-î dinden âciz...

Sayfa 59

... erkek olsun kadın olsun her ferd hakkında cârîdir avrupa kavânin-î ticâriyyesindeki (2) ahkâm ve mevâdd ile şer'îâtdaki ahkâmı muâyene ve tedkîk idelim (3) iflas hakkındaki ahkâm-î şer'îyye hemen fransa kanunundaki ahkâm gibidir şu kadarki (4) az olsun çok olsun müflis hakkında en hafif hiçbir tahkîr icrâ olunmaz (5) müflisin emvâli yalnız hacz olunur müflise başka birşey yapılmaz haciz icrâsı (6) pek âdî ve masrafsızdır zâtüz-zevc olan kadın hukuk-î şahsî şer'ân bâkî (7) olduğundan hâl-î iflasda olan kadın ticaretle meşgul olsun olmasun iflasına (8) hükm olunur müflisin zevcesi bizde olduğu gibi kendisine âid emvâl ve eşyasını (9) hakk-î tasarrufu yoktur ve onları mutâlebe ve istirdâd idebilir taaddüd-î zevcâd (10) kaziyesinin neticesi olarak zevc ile zevcinin emvâli ayrı ayrıdır (11) işte bunlar için bend-î mahsus yogdur şer'î şerîf bizim komandit (12) şirketi ile âdî hukuk şirketini tanur isede anonim ve kollektif (13) şirketleri hakkında ziyadesiyle ahkâm-î tafsîlâtı yoktur tüccar defterlerindeki zemana (14) i'tibâr idüb tüccarların senedâtına hükm virilür umûr-î bahriye için (15) mahsûs ahkâm-î şer'îyye yoktur ticâret-î bahriyeden mütevellid vezâif mukâvelât (16) ise mukâvelât-î âdiyye ve husûsiye ile cinâyât-î

âdîyye ve husûsiyenin ahkâmına (17) tâbîdir sigorta ve taksitli borç muâmelâtı mukâvelât nev'inden olduğundan ...

Sayfa 60

... bunlara aid muâmelât-î mahsûs yokdur emre muhavvel senedât ve makbuz senedler (2) ve ilmühaberler hakkındaki ahkâm bizim senedât ahkâmı gibi degildir bu misüllü ahvâl (3) ile sâire şer'î şerîfde musarraha olmayan umûrun tesviyesi örf ve âdât-î beldeye göre (4) bir kanûn-î mahsus ile ta'yin ve târifî lazım gelür zannındayım bu misüllü umûrun fıkhiyesi (5) şer'î şerîfde musarraha olmamasının esbâbı ol-vakit ahvâl-î fıkhiyeye tedvîn etmiş (6) olan fukahâ ve müctehîdîn-î âzâm hazerâtı zamanlarında ve onların buldukları memâlikde böyle (7) muâmelât cereyân itmediginden onlara göre ahkâm lüzumu say olunmamasından neş'et itmemiştir (8) zât-î hazreti padişâhî tanzîm ve neşr buyurdıkları nizâmât esasen şer'î şerîfin (9) ahkâm-î asliyesine müstenid ve vakit ve hâlin ve muâmelât-î ticâriyyenin îcâb ettirdiği (10) ahvâli gözetmiş zannındayım maâhâzâ ecnebi bir kanûn-î ticâret kâmilen ve harfîyyen ahz (11) ve tadbîk idilecek olurise hayli suûbet ve müşkülât ihdâs ideceğine şübhe (12) yokdur (13) ecnebî bir devletde mer'î olan bir ticâret kanûnnâmesini kâmilen ve harfîyyen ahz (14) ve tadbîk itmekden hâsıl olan mazarratın ikinci sebebi yokdur hukuk-î ticâret kanunu (15) her devletin kavânin-î asliye ve esâsiyyesinden münşâib husus ve müstesna bir kanun dimek...

Sayfa 61

... olduğundan bu kanunun ahkâmını tadbîk idebilmek için bunun meâhizi olan kavânin-î (2) asliyenin ahkâmına müracaât itmek lazımdır çünkü bir kanunun kavâid-î umûmiyesi bilinmelüki (3) bunlardan şazz olanları bilinebilsün evvel-be-evvel şevazz bilinür ise mânâ çıkmaz (4) dimekki fransa ticaret kanunu fransada mer'î olan hukuk ve usûl-î muhâkemât (5) vesâire kanunların ancak isti'mâl ve tadbîk olundukları yerlerde düstûrül-âmel olabilir (6) şer'î şerîfde aksi hâl vâkîdir çünkü şer'î şerîf ribâ yı men' itmiştir ribâ (7) ise yalnız fâsık fâyiz degil hertürlü fâyizi velev pek az olsun tahrîm itmiştir hatta (8) yalnız sim-ü-zer için fâyiz degil hertürlü emtiâ ve eşyanın fâyizi men' ider işte (9) bu sûretle hâsıl olan ribâ inde'l-islâm kebâirden mâdûddur gerçi şer'î şerîfin (10) bu hususdaki ahkâmı ol-kadar genişki fi bu münâkazâ mü'minler muamelât-î ticâriyyelerinde (11) ribâdan terk ve ictinâb itmezler şu kadar ki ribânın şeklini değıştirirler ve hile-î şer'îyye (12) yaparlar çünkü

bu hükmü bütün bütün kaldırmak olmaz zîrâ Kur'an-î azîmü's-ş-şânda ribânın (13) haram olması defaatle musarrahdır ribânın hükme tâbi' ve nefsü'l-emre muvâfık olduğunu (14) gabul iden nizâmnâmeler için reâyâ hakkında câiz ve cârî olabilür lakin ehl-î (15) islâm hakkında böyle ribâyı tecvîz iden kanun düstûru'l-amel olunmaz zîrâ ahkâm-î (16) şer'îyyeye muhâlifdir işte emre muhavvel senedât bu kâbildendir birde şer'îât-î islâmiyenin (17) medyûnlar hakkında gösterdiği müsaadât kavânin-î efrençiyeye muvâfık gelmez borcunu...

Sayfa 62

... îfâ etmeyen medyûn bedenen mücâzât görmez megerki müflis iflâsında (2) hıyânet-î sirkat vesâire gibi hileye sülûk ile malını gizlemez olsun (3) ve onlar medyûnun bu hareketlerini isbat itdikleri tagdirde medyûn muahaza (4) olunur yalnız iflasda medyûnun malı hacz olunub kadı huzurunda (5) ve kadı mârifetiyle bil-müzâyede satulur medyûn sa'y-û amel ile borcunu îfâ idebildiği tagdirde kadı medyûnu borcun ikmâline değin (7) çalışdırması icab ider dâyin medyûnun çalışmasına ve kadı medyûnun hesabına bagar borcunu gerçekden tamir ve icradan âciz bulunan medyûn serbest (9) bıragılır (bu da Kur'an-î azîmü's-ş-şânın nass-î celîli ile mukayyiddir hatta medyûn (10) çoluk çocuklarıyla beraber maişetlerine muktezi olan havâyic-î zarûreye ve eşya-yı bakiyesi (11) kendisine terk olunub duyûn eşya ve levâzım zarûre-î bakiyyeden fazla şeyler (12) var ise onlarda tesviye olunur lakin bundan anlaşulmasunki müflis artık sâlim-î (13) islâm istediği gibi ve onların parasını alub keyf-û sefâsı için sarf (14) ve istihlâk idebilür hâşâ şer'î şerîfde bu türlü hâl ve fenalıklara (15) müsaâde-î ahkâm bu gadar lakin bey'ûş-şirâyâ olan taahhüdât medyûn ile ailesinin (16) havâyicini tesviye itdikden sonra fazla bir şey galur ise malın fazlası ile duyûnu tesviye (17) olunur dâyin hem zengin ve hemde zulm-î cefâ ider ise ve medyûnu nihâyet derecede...

Sayfa 63

... tazyîk ider ise dâyin hakkı sâkîd olur ve fazla olarak kadı bu misüllü (2) dâyinleri darb idebilür biri darafından şer'îât-î Muhammediye hukuk işlerinde (3) vaz'ıyyed kâidesini tanur bir dâyin medyûnun malını rehin sûretle yahud (4) ne nâm ile olur ise olsun vaz'ıyyed itmiş bulunur ise matlûbâtını istirdâd (5) itmeksizin yedindeki medyûnun malını iâde itmeye mecbur degildir şirket-î müzâyede (6) darafından biri diger darafın taahhüdâtını îfâ itmedigini görür ise mukâveleyi fesh (7)

itmek salâhiyeti vardır her iki şıkda böyle bir hâlin vukûunda dâyin az (8) mütezarar olur işte bu misüllü ahkâm türklerin efkâr ve vicdanlarında yeretmiş olub (9) buna muhalif olan ganunlarımız memâlik-î mahrûsa-î şahânedede icrâsı hâlinde (10) gadir idilmiş olur (11) şunuda ilâve idelimki şer'îât-î mutahhara eşyanın sened makamına kâim olması (12) kâidesini danımaz vaz'iyed-î rehin ve mukâvele ile emlâk istirhânı gibi (13) ehvenleri ve emlâk-î merhûnenin sened gibi satılması kâidesini danımaz ise de (14) emvâl-î gayr-î menkul satılacak olur ise dâyinlerin hukukunu evvel-be-evvel tesviye itmek usûlünü (15) tanur bundan anlaşılurki fransa ticaret kanunu olubda ıslahât (16) nâmıyla devlet-î aliyye-î osmâniyenin ticaret kanununa aynen ve harfiyyen sokmak gibi hâl ve hareket (17) gayr-î mâkul ve pek fâsîh bir hatadır vâ esefâ ki aynen böylece vâkî oldu ...

Sayfa 64

... şöyleki 1855 de fransa ticaret kanununun bir kısmını iki cild üzere neşr (2) itdiler birincisi ticaret kanunnâme-î umûmiyesi ikincisi iflâs kanunnâmesi (3) nâmıyla tesmiye itdiler bu iki kitaba ilâve olmak üzere 1860 da ticaret (4) mahkemelerinin vezâifî ve idaresi hakkındaki nizâmnâme ve 1861 de usûl-î (5) muhâkemât-î ticâriye nâmlarıyla gayet muhtasar ve pek noksan iki kitab ve 1864 de (6) ticaret-î bahriye kanunnâmesi tab' ve neşr olundı işbu ticaret-î bahriye kanunnâmesi (7) ise ticarete müteâllık olub sâir kavânin ve nizâmât gibi bu da fransa ticaret (8) kanununun cild-î sânisindeki ahkâmın aynı degildir bilakis fransa kanunu (9) üzerine muises ve felemenk ve purusya ve ispanya ve portekiz ve sardunya (10) ve sicilyanın kanunlarından mâhûz birçok ilâveler ile dolmuşdur dimekki (11) devlet-î aliyyede işbu kanunu tanzîm iden zât muhtaç olduğu kavânini (12) pek uzak yerlerden toplayub devşirmişdir ve hatta şark sularında mer'î (13) olan usûl ve âdât-î bahriyeye kat-ı nazar ehemmiyeti olmamışdır 1868 de (14) ticaret-î bahriye nizâmnâmesi neşr olundı (15) işte kavânin-î osmâniye hakkında virmiş olduğum izâhatdan anlaşulur ki (16) bu kanunlar nasıl ayru ayru tarlalardan koparılub mîzâclarına muvâfık (17) olmayan yabancı bir memleketde nasıl tadbîk edilmiştir ve kanunlarda icrâ ...

Sayfa 65

... itilâf-î ta' dilât ne kadar yolsuz ise bu kanunları tefsir ve tadbîk itmek mecburiyetinde (2) bulunan türk hâkimleri de olkadar acemidir son defaki ticaret kanunnâmesi (3) 1890 da neşr olunmuşdur devlet-î aliyyenin hukuk nizâmnâmesi

rehin usûlünü (4) tanur lakin emlâk istirhâmı kâidesini tanımaz lakin 1890 da alâkadâr (5) olan tarafların vukûbulan istid' â 'ları üzerine bâb-î âlî 1888 senesinde (6) te'sis olunmuş ziraat bankası hakkında mer'î olmak üzere emlâk rehini (7) içün bir kâide vâz' itmişdir bu usûlden tahaddüs idecek müşkülât ile (8) medyûnlar borçlarını tesviye itmedikleri halde emlâk-î merhûnlarının bey' î hakkında (9) cereyân idecek muamelât nekadâr güç olduğu târifden müstağnidir

2.2.6. Fasl-ı Sâdis

(11) devlet-î aliyyede icrâ olunan ıslahât hakkındaki tenkîdâtımı beyân itdikten sonra (12) devlet-î aliyyede yapılması muktezâ olan ıslahât-î celîliye ve hukûkiyeleri (13) kangıları olduğunu beyân iderim (14) bu ıslahâtı muhtasarca bir kelime ile ta'rif ideceğim o da [şer'î şerîfin (15) ahkâm-î celîlesine rücû' ve onlarla amel itmekden ibâretidir] işte şerefiyyât sahibi (16) var ise o da orada bulunur tarîk-î necât şer'îâtdır şimdi bu kadar (17) ittihâz olunan tedâbir [ıslahât] olmayub hakikat-î hâlde bid' ât olduğundan ...

Sayfa 66

... devlet-î aliyye-î osmâniyenin haysiyetini günden güne güçten düşürmekten başka bir şey (2) yapmamış ve yapamaz gerçi bu işde gabahât evveleminde bu bid'âtları (3) tavsiye itmiş olan avrupa devletlerine âiddir zîrâ bunlar kavânin-î islâmiyyeyi (4) hıfz ve siyânetle ahkâm-î celîlesini tadbîk etmek ve irtikâb vesâire isti' mâlâtı (5) galdırmak için saltanat-î seniyyeye tavsiye ve ihdâr idecekleri yerde düvel (6) müşârunileyhim bu sûstimâlâtı kavânin-î islâmiyye ahkâmından zân' itmişlerdir (7) bunun için avrupa devletleri kavânin-î efrenciyenin ahz ve tadbîk edilmesini (8) türklere ihdâr ve teşvîk itdiler türklere devletlerin bu nasihatlerini temeyyüze (9) muktedir olmadıklarından kabul itmişlerdir işte şimdiki hâlde kavânin-î cedîde (10) tadbîk olunmuş iken yine hiç kimse memnun degildir devlet-î aliyyede alâkası olan (11) avrupalılar diyorlar ki [bu devletin kanunları iyidir lakin türkler (12) fenadır] diger taraftan vükelâ-î saltanat avrupaya gönderdikleri notalarda (13) [memleketlerinde her şeyin mükemmel olduğunu ve Kur'an-î azîmüş-şânın ahkâm-î celîlesi (14) hıristiyanların elyevm tutmuş oldukları tarîki tümünden ve terkîbi pek muvâfik (15) olduğunu] beyân ile bizi kandırmağa çalışurlar hakîkât-î hâl ise (16) devlet-î aliyyedeki kavânin-î cedîde pek fenadır lakin türkler dahi (17) her yerde olduğu gibi nev'î beşerden olub bunların içinde hem eyü hemde ...

Sayfa 67

... fena ademleri var ise de avrupadaki hıristiyanlar ve memâlik-î mahrûsa-î şahânedeki (2) râiyyeler içinde dahi mevcuddur şu kadar ki hilal-î muhammediye husûfa yüz döndüğü (3) günden berü türklerin fenaları ekseriyet üzere her me'mûriyete sokulmuşlardır şuda (4) şâyân-î teessüfdür ki idârenin hüsn-î intizâm ve kavâninin hüsn-î cereyânı için (5) elde bulunan vesâid kanunu olkadar yolsuz ve nâ-beheme-hâl bir sûrettedirki türklerin (6) en iyisi olsun en fenası olsun hiç birisi tadbîk idemez bu sebebden (7) eyü adamlar bir iş görmekten me'yus olub arkadaşlarının düştükleri irtikâb yoluna (8) kendilerini salıvermekden başka çare bulamıyorlar diger sâir me'murlar gibi irtikâba (9) mecbur olurlar şark ahâlisinin ahvâline ednâ vâkıf olan her şahıs (10) bu müddeâmızı teslim ider islâm tebeası bulunan hıristiyan devletleri için (11) şer'iât-î muhammediye hiçbir kula müşkülât ikâ itmez gerçi bu misüllü hıristiyan (12) devletlerin kuvveti Kur'an-î azîmü'ş-şânın ahkâm-î celflesiyle kâim degil kendilerinin (13) kuvve-î galibiyeti ve safvetleri ile kâimdir ve ehl-î islâm indinde hıristiyan devletlerin (14) sultanları gayr-î meşrûdur lakin bu günkü günde hıristiyan devletleri ehl-î islâm (15) tebeâsının i'tikâdlarına ilişilmez ise islâm tebeâsı dâima taht-î inkıyâd (16) ve itâatde kalurlar ve onlardan hiçbir zarar görmezler zaten şimdiki halde (17) düvel-î muazzamanın hiç biri tebeâ-î müslimînin akâidine ilişmek niyetinde değildir ...

Sayfa 68

... hukuka âid işlere gelince umûr-î beytiyye ve aile ve arsa hakkında şer'î şerîfdeki (2) ahkâm düstûrû'l-ameldir köylüler ve zirâi hakkındaki ahkâm-î şer'iyye avrupa (3) devletlerinin tebeâ-î müslimesi hakkında cârîdir hıristiyan devletlerin kavânin-î (4) asliyesi ise umûm hakkında bir takım işler ve vezâif için düstûrû'l-ameldir (5) bu kavânin-î esâsiyenin ekser ahkâmı mahkeme memurları ile ricâl-î devletin vezâifine (6) müteâllıktır ahâli-î müslimeye müteâllıkı yokdur binâenaleyh bir hıristiyan devlet şer'î (7) şerîfin arsa ve aileye muteâllık ahkâmına dokunmaz ve tebeâ-î müslimenin (8) hukuk-î şahsiyeye âid kavânin ve şer'iâtlerine hürmet ve riâyet itmekden geri durmaz (9) ve zirâi hakkında tebdîlât-î azîme icrâ itmez ise ahâli-î müslimesinden emîn (10) olur ve indel-lüzum kavânin-î asliyesini istediği şekil ve kalıba döküb (11) herkese kabul ve tâmin ettirmeye muktedir olabilür vâkıâ böyle bir hareket (12) ittihazı zaman-î huzûretde câizdir sâir vakitlerde hıristiyan bir devlet (13) kendü zir-î idâresinde bulunan tebeâ-î müslimesini islâmdan birinin riyâset (14) ve

idare-î ruhâniyesi altında vâz' ider ve itmelidir fakat cemaat-î islâmiyenin (15) ruesâyî ruhâniyeleri taraf-î devletden teftîş olunmalıdır cezâ ve hukuka (16) müteâllik muamelâta ve hatt-î umûr-î dâhiliye ve mahalliyeye müteâllik hıristiyan devleti (17) bir nizâmnâme tanzîm idecek olur ise mezkûr devlet tebeâsının mensub ...

Sayfa 69

... oldukları mezheb ve kavmiyetlerine ve kavânin ve şer'iâtlerine münâsib sûrette (2) nizâm payesi îcab ider şayed şubesinin şer'iâtlerine itibar itmeyecek (3) olur ise devlet bu bâbda dahi keyf-mâ-yeşâ muhtar ve müstakil olup ona kimse (4) karışamaz çünkü bir devlet memleketi zabd ve fetih itmekle hakk-î tasarruf ve hâkimiyeti (5) ne türlü kazanmış ise istediği sûrette kanun yapmak hakkını da öyle kazanmıştır (6) ve kimse ona bir şey demek hak ve salâhiyeti yoktur (7) bir devlet-i müslimede ise bu halin aksi vâkîdir çünkü islâm devleti şer'iâtden (8) ayıramayacağından mezkûr devlet hıristiyan devleti gibi keyf-mâ-yeşâ istediği kanunları (9) vâz' idemez şer'iâta muhâlif kavânin yapacak olur ise velev pek az olsun (10) ol devlet mutlaka muhâtarada kalur işte bundan dolayı devlet-î aliyye-î osmâniye (11) nihâyet derecede müşkil ve hıtar bir mevkide bulunur herkes bilürki zât-î şevketsemât (12) hazreti padişâhî hulefâ-î raşidînin vârisi ve tebeâ-î şahâneleri ile diger (13) devletlerin tebeâsından bulunan kerhen arzda mevcud kâffe-î mü'minînin padişâh-î (14) muazzamâ ve hükümdâr-î mutlak olduğunu add itmekte bulunduğundan rûy-î zeminde (15) din-î mübîn-î Muhammediyyenin hâmisi bulunurlar vâkîâ zamana göre hem sârih ve hem de (16) şer'iât nokda-î nazârınca bu edâ-î vahiydir gerçi tebeâ-î müslimeye mâlik olan ...

Sayfa 70

... hıristiyan devletleri kendilerinden başka kendi şubeleri üzerine bir hükümdarın (2) vücûduna kâil ve razı olamazlar lakin şuda gayr-î münkerdirki hayli asurlardan berü böyle (3) fikir ve zehab mevcud olduğundan saltanat-î seniyye bu edâyı muhafaza itmek (4) mecburiyetindedir demekki meselenin en mühim ciheti şu ki kavânin-î islâmiyye (5) şer'iât-î garrâ-î Muhammediyyeden inhirâf itmeksizin zaman-î hazırâmızın ihtiyaç ve levazımına (6) göre kâbil tevsi' ve ta'dil midir degil midir bilmektir eger bu kavânin kâbil-î ta'dil (7) degil ise devlet-î aliyyedeki ıslahât şer'î şerîf ve kavânin-î devlet (8) ile mukayyed olup onların dairesinden çıkamaz (9) bâlde gösterdiğim izâhata nazaran [ıslahât] şayed şer'î şerîf ve kavânin-î (10) devletin

kavâid-î asliyesinden ayrılmayacak olsa dahi yine şimdiki ıslahâtdan (11) daha nâfi ve müstahsen ıslahât yapılması mümkün idi ve elyevm mümkündür çünkü zât-î (12) şevketsemât hazreti padişâhi idâre-î mülkiyeye müteâllık istedikleri sûrette kavânin (13) ve nizâmât yapabilir ve ahkâm-î celîle-î şer'îyye ise devlet-î ebedmüddet-î osmâniye gibi (14) bir devlet hakkında pek âlâ ve kâfi bir kanundur şer'î şerîf usûl-î (15) muhâkemât muamelâtı ve ahkâm-î adliyesi esasen pek mükemmeldir şu kadarki fûruunda (16) müteaddid olan birkaç hükmü istisna edecek olur isen ahkâm-î şer'îyyeden (17) âlâ kavânin olamaz bu birkaç kaziye dahi bunlardır ve sebt ve şarihlerin ...

Sayfa 71

... evrâk ve senedât ile musarrah olan vasiyetnameleri müreccih olması kadınlarla (2) kâfirlerin emr-î şehâdetde müsavî olmamaları görülerek şehâdeti kabul (3) olunmaması vesâire bu gibi mesâil-î fer'îyyedir devlet-î aliyye öteden berü âdât-î (4) mahallîye icrâ ve tadbîk ide ide cezâya âid hudud-î şer'îyyenin icraât-î (5) şedîdesi hemen müzevver bir hâle gelmiştir bu sebebden dolayı şimdiki cezâ kanunnâmesini (6) tâdil ve ıslâh itmekte hiç müşkülât kalmamıştır hukuka âid ve şer'î (7) şerîfde mevcut olmayan ahkâm birden toplanub nizâm ve kanuna mahsus (8) şekline derc olunabilir meselâ emre muhavvel senedât anonim şirketleri (9) kolektif şirketleri emlak ve akar istirahatı mukavelât muharrerliği ahvad (10) konturâtı ahvad ticaret-î bahriye mukâvelenâmesi vesâire bu gibi şeyler hakkında nizâmât-î (11) mahsus yapılabilir zât-î hazreti padişâhî zâtü'z-zevc olmayan yesir (12) bir kadını efendisi olan zât tarafından istizâresini idilmemesini emr-û ihdâr (13) idemez ise de hiç olmaz ise elyevm yesir olub satmak ahvâlini daha sıkıca (14) men' idebilir ya bir de zât-î hazreti padişâhî avrupa kanunlarını harf (15) be-harf nakl ve taklîd itmekle mükellef ve mecbur olmaksızın tebeâ-î şahânelerinin (16) me' lûf oldukları tarîk-î mâişet ve servete göre ve şimendifer ve telegraf (17) ve matbuat ve banka vesâire bu misüllü muhtereât-î hâzıra velhâsıl kurûn-î ...

Sayfa 72

... vustâda icad olunmamış birtakım te'sisât-î nâfia hakkında nizâmât-î mahsus (2) tanzîm ve neşr idebilir mademki zât-î şevketsemât hazreti padişâhî şer'îât-î (3) garra-î Muhammediyye dâiresinde kavânin ve nizâmât yapmaya yalnız kendisi muktedir ve gayr-î (4) mes' uldür arzu buyurdıkları halde bir irâde-î

seniyyeleri ile istedikleri kanunları (5) nasıl îkâ itmeye iktidâr ve salâhiyetleri var ise sadrâzam vesâire vükelâ tarafından (6) muhâkeme ve devâir-î resmîyeye tebliğ ve neşr ve ta' mim olunmakta olan birçok nizâmât ve evâmir (7) ve tenbihât ve tağlimâtı bununçün italine muktedir olmasunlar etraflica ve mükemmel (8) bir kanun tanzîm etmek için ehl-î hibreden istişâre etmek indel-îcab (9) bunun için alenî müzâkerât yapmak şer' ân memnû' olmadığı gibi belki zımmen şer' îâtın (10) tavsiye ve emr itdiği şeydir (11) diğer şıkka gelince yani şer'îât-î muhammediyye îcabât-î hâl ve zamana göre kâbil tevsî' (12) olduğunu itibar idecek olur isen müddeâmızın isbatı için daha ziyade (13) ilerü gidebilür çünkü bâlde gösterdiğimiz veçhile şer' îât-î muhammediyyenin (14) ahkâmı donmuş bir kalıb gibidir şunu izah idelim kur' ân-î âzîmü's-şân (15) ve sünnet ve icma' ve gıyas islâmiyetin mahdûdâtıdır esnekdir (16) bâkîdir şimdiki hâlde ise islâmiyetin mahdûdâtlarından hiç bir alâmet yoktur ...

Sayfa 73

... me'haz-î kavânin-î islâmiyyede tevsiât ve tâdilât-î cedîde icrâsı hususundaki (2) suûbât ve müşkülâtın en büyüğü Kur'an-î azîmü's-şân ve sünnet ve icmâ' daki ahkâm (3) asr-î hâzırâmızla mütenâsib olmamasından ve pek az kavâid-î ticariyyeye şâmil olmasından (4) degildir zîrâ böyle müşkülâtın hâlli pek sehil olduğuna delil mezâhib-î arabînin (5) sûret-î teşekkülü ve mezâhib-î mezkûrenin mu'izzleri olan imam-î azîm ve müçtehidin-î kirâm (6) hazerâtının şer'îât-î mutahhara-î muhammediyyeyi nusretle tedvîn ve tanzîm itmelerinden nümâyândır (7) zevât-î müşârunileyhin hazerâtı nass-î celîle-î furkânı ile sünnet-î seniyyeyi esas ittihâz iderek (8) şer'îât-î garra-î islâmiyyenin kavâid ve erkân ve ruhâniyye-î bünyânını vâz' itmişlerdir (9) bu misüllü kavânin-î islâmiyyeyi tanzîm etmek umûrundaki müşkülât-î hukukiye ise fukahâ ve müçtehidin-î (10) mâhiyyetinin virmiş oldukları fetvalar mürur-î zamanla hadsiz hesabsız dereceye gelmiş (11) ve bu fetvaların kâffesi virildikleri zamanın ahvâl ve terkibâtına göre degil (12) a'sâr-î kadimedeki ahvâli tadbîken virmiş olmasındandır işte bu müşkülâtın (13) bile halli dahi mümkündür zannındayım çünkü mademki müctehîdlerin rey'î ahkâm-î (14) şer'îyye yahud evâmir-î sultaniye gibi islâmiyetin esâs ve erkânından degildir ve mademki (15) Kur'an-î azîmü's-şân ve sünnet ve icmâ' ahkâm-î şer'îyyeye şimdiiye kadar virilmiş (16) olan fetvalara hasr ve cem' itmemiştir mademki bir müçtehidin derc-î içtihadı (17) ulemâ nezdinde hâiz olduğu şöhret ve vasiyyet ile mütenâsib ve mütefâvitdir ...

Sayfa 74

... devlet-î aliyyede noksan olan şey ve en ziyâde güç olan cihet bir müctehiddir ki (2) a'sâr-î kadimeden berü mâziden galmış olan sünneti yeni baştan ele alup ona (3) mürecaât etsun ve şimdi mevcut olan fetvalara münhasır kalmasun ve mezâhib-î arabî (4) ashâb hazerâtının vâz' itdikleri ahkâm-î şer'îyyeyi kâmilten toplayub esâs-î ittihâz (5) iderek mezâhib-î arabî-î mezkûrenin ahkâmı üzere yeniden şer'î bir kanun (6) yapsun şöyle ki imam-î âzâm ebû hanife hazretleri kurûn-î vustûnin (7) ahvâl ve havâyicine göre Kur'an-î azîmü's-şân ve sünnet ve sahabe ve tâbiîn ve tebe-i (8) tabiîn hazerâtının icma' mukattarâtını kavâid-î asliye ittihâz iderek (9) nasıl cesîm bir bina yapmış ise şimdide müctehîd olacak zât yine mezkûr (10) esaslar üzerine avrupanın şimdiki havâyicine göre degil asya ve afrika (11) ve rumeli-î şahânenin bir kısmında sâkin olan ehl-î islâmın havâyic (12) ve ahvâl-î hâzırâsına göre bir bina yapmış yani kanun yapmak için (13) hiçbir mâni' yokdur bu ise ilm-î fikh ve hüsn-î sîret ve zühd ve takva ile (14) ma' ruf ve bih' el-ilmâ istihâre itmiş müctehîdlerin vücûdını mütevakkıddırki zât-î (15) şevketsemât hazreti hilâfet-penâhi böyle bir müctehîdin ictihâdını resmen (16) kabul ve tasdîk buyuracak olur ise tebeâ-î şahânelerinin i' tikâd ve efkârınca (17) (?) ve mümânaât ve muârız itmiş olmasun bu misüllü müctehîdlerin ...

Sayfa 75

... rey' leri îzâm-î müctehidin-î mazîyyeye müsavî olur olvakit şer'îât-î muhammediyye taze (2) hayat bulur ve kanun devleti olur şayed avrupa kanunlarından dahi bir şey (3) ilâve itmek mecburiyetinde olurlar ise bu halde kanunlarımızın cümlesini bir lokma (4) yapub yutmakla degil belki işde lüzum olan mevadd-î kanunîler ise onları seçüb (5) ahkâm-î celîle-î şer'îyyeye muvâfik ve münâsib olacak sûreti tebdil ve tağyir itdikden (6) sonra mezc ve idhâl idilmelidür (7) zân iderimki işbu maksada şürû için ilk defa olarak böyle bir teşebbüse (8) mübâşeret olunmuş ve mecelle meydana gelmişki avrupalılar işbu mecelleyi (9) kavânin-î mülkiye-î devlet-î aliyye nâmını virmişlerdir mecellenin son cildi 1876 (10) senesinde hitam buldı böyle bir eser-î nefisin vücûda gelmesi türkler kendi (11) keyiflerine bırakılır ise kendi işlerini ve muhtaç oldukları kavânini avrupalıların (12) vukûbulan nasâyih ve teşvikât-î mîzâclarından daha âlâ yapabileceklerini bürhân-î (13) katîdir işbu mecelle bendlere münkasım olub vezâifi fûrûât-î hukuk-î umûmiye (14) efrâdın salâhiyeti âmâl-i suyûtî muhâkemât vesâire hususât-î muğlak (15) şer'î şerîfin aliyyül-

târikü'l-icmâl ahkâm-î celîlesinden ibaretdir ve din (16) ve mezheb tefrîk olunmayarak tebeâ-î şahânededen her ferd hakkında müsâvî ve düsturu'l-ameldir (17) kanun-î mezkûrede eski fetvaların bir kısmını ta' dil itdiler ribâ...

Sayfa 76

... hakkında ahkâm-î şedide-î şer'îyyeden itimâden itdiler ilm-î fikh müderrisleri (2) ribâ faslında meskût bırakub geçiveriyorlar bunun için ribâ hakkında yeni (3) kanunda ahkâm derc olunmamış olub bunun adem-î dercinde bu gün hiç (4) bir mahzur galmamışdır müctehîdler senedâtta muharrer olan hukuka itibâr itmediklerinden (5) ve bu misüllü senedâtdaki hakk-î tarafın muhâsamasından biri itirâz idecek olur ise (6) mezkûr senedlerin hükmi kalmayacağından müddei hakkını isbat için şuhûda mürecaâddan (7) başka çare bulamaz şurası müsellemdirki eskimiş bir davâ için şahid bulmak (8) ve hakkı isbat itmek için isen müteessir olur ve bu yoldaki muamelât ve ahkâmın (9) icrâ ve tadbîki pek müşkül ve noksan bir hâlde idi mecelle ise bu müşkülâtın tehvîni (10) sahnında evrâkda musarrah olan ahkâm ve ifâdâta riâyet ve kabul itmekden (11) başka çare bulamadı (12) birde devlet-î aliyyede elyevm tedrîs olunmagda olan ilm-î fikh evâilde tedrîs olunduğı (13) derecede mükemmel sûretde tahsil olunmamagda olduğunu mezkûr mecellenin bir çok (14) bendlerinde zikr ve isbat olunmuşdur hatta mecellenin tertîb ve tanzimine me'mûr olan (15) komisyon taraf-î sadrâzâma arz itdigi mazbatada bu kaziyeyi sarahaten beyân (16) idüb demişki ilm-î fıkha müteâllık olan kitabların ekserisi mezheb-î hanefiye (17) mensûb zevât tarafından te'lif ve şerh olunmuş ve bunlarda birbirine muâriz (18) ve muhalif rey' lerde bulunmuşlardır mezheb-î şâfiide ise ahkâm daha ziyâde...

Sayfa 77

... hem sâbit ve hemde muvazzahdır] mezkûr mazbatada şu nogdayı okuduğum vakit (2) kendi kendime dirimki acaba bu komisyon mezheb-î şâfi üzerine te' lif olunmuş (3) olan arabca kitab-î fikhiyyeye hiç mütâlaâ itmiş midir fukahâ hâkiminin te'lif (4) itdikleri kitâb-î mu' teberenin en meşhuru kudûrînün muhtasarı ve hidâyet (5) ve mültekâ olub mezkûr kitablar ise mezheb-î şâfiide en ziyade meşhur ve muteber (6) olan minhâcü't-tâlibîn ve bu hocanın muhtasarı ve ibn-î kâsımın şerhi (7) gibi bir derecede mu'teberdir hatta kitab-î hanefideki ahkâm sünnyü' l-mezheb olan diğer (8) kitablardaki ahkâmdan asla fargları yogdur ahkâm-î şer' iyyeyi tadbîk ve

icra' (9) itmek umûrundaki müşkülât ise ne mezkûr kitablarda ve ne de şârihlerin beyinde (10) ihtilâf-î efkârda olmayub bilakis şerh kitaplarının hadsiz hesabsız derecede (11) çok olmasından ve sonraları virilmiş olan fetvaların çok terâküm ve teksîr itmesindedir (12) bunun için ne hanefî ve ne de şâfi mezhepleri hakkında hiçbir şey dinilmez (13) ihtimalki gomisyonun hatası mezheb-î şâfiide muises-î mezheb olan zâtın (14) rey' î gâlib olub muârazasız olmasından ve imam-î âzâm ebû hanife hazretlerinin (15) rey' î ise ekser erkânda müşârunileyhin şâkirdleri bulunan imam ebû yusuf ve imam (16) muhammed taraflarından i' tiraz görmüş olmasından neş' et itmişdir zamanımızdaki (17) müctehidler için bu iş pekde ehemmiyetli degildir zîrâ eski zamanımızda fukahânın (18) müttefikunaleyh oldukları tarîk bu ki imam-î âzâm hazretlerinin rey' îni almaları şâkirdleri ...

Sayfa 78

... olan imam ebû yusuf ve imam muhammedden birinin rey' ve kavlinden gâlib (2) olub fagat imam ebû yusuf ile imam muhammedin müttefik vâki' olan rey' (3) ve kavilleri imam-î âzâm hazretlerinin rey' inden daha ziyade guvvetlidir bu da (4) roma imparatoru teodosun vâz' itdiği lukas sidani kanunu gibidir (5) imam-î âzâm ile imam-î şâfi beynindeki farg-î esâlîbe gelince Kur'an-î azîmü's-şân (6) ile sünnetdeki husus ve ahkâmın sûver-î icrâ ve tefsirinde olub (7) bu bâbda imam-î âzâm hazretlerinin rey' leri kavânin-î islâmiyeyi terkiât-î hâzıraya (8) göre ta' dil itmek için imam-î şâfinin rey' inden daha ziyade müsaid ve vâsi' dir (9) mecelle mükemmel olmamagla beraber medemki bu kanun hâl ve zamana göre tanzîm olunan (10) kavânin-î adliyyenin birincisidir bunun bu yolda tertîb ve cem' ve te' lifindeki (11) maharetden dolayı müellifleri olan ricâlin himmetleri şâyân-î tahsis ve tagdirdir (12) çünkü ahkâm-î celile-î şer' iyyeyi asrımızın ahvâl ve havâyicine kifâyet idecek (13) suretde tertîb itmeg ve eski zamanlara mahsus olub mer' iyyeti şimdiki (14) hâlde kâbil-î tadbik ve icrâ olmayan mevâdd' ı tâli itmek ve tâdilât-î fihkiyyeyi (15) ilave itmeg ve Kur'an-î azîmü's-şân ve sünnet-î seniyye ile icmâ' itmeg ahkâm-î (16) celîlesinden ayrılmamag gibi muhsenât ve ıslahât-î hukukiyye olabilür mi (17) işte mecelle bu muhsenâtı câmi' ve bu noqsan üzere tertîb ve cem' olunmuş (18) bir eser-î celîl-î âlişândır işbu mecelle kitabı ahkâm-î şer' iyyeye hâvî yeni ...

Sayfa 79

... bir eser demek olub hemen düstürü'l-amel olması için irâde-î seniyye-î hazreti hilâfetpenâhinin (2) şerefsudûrine muhtacdır mecelle [kanun] makâmında kabul ve neşr ve ta'mim olunduğı takdirde (3) mültekâ vesâir eski kitab-î mu'izz-î fikhiyye kanun-î cedidin indel-lüzum tefsir ahkâmı (4) için [merci'] olur ve isteyenler oldugta hem bu kitablara ve hemde diger fetvalara (5) müracaât idebilirler işbu kanûn-î umûmiyenin yanı başında umûr-î müteferri' (6) için dahi ayruca hususi kanunlar bulunsun nitekim avrupada kanûn-î (7) medenî kanûn-î cezâ vesâire bu gibi kanunların yanı başlarında hususi kanunlar vardır (8) bununla beraber beyân itdigimiz iki sınıftan herkangısı olur ise olsun yani ister (9) şimdiki halinde galsun ister zaman-î kadimdeki şevket ve iktidarına şeriât tekrar (10) nâil olsun elyevm devlet-î aliyye-î osmâniyedeki ahvâl bir melâlin daha güzel (11) bir ahsen-î hâle galebe ve tebdîli mümkündür şu kadarki memâlik-î şarkiyyede tadbîk ve (12) icrâsı kâbil olmayan birtakım frenk kanunlarını kopya idüb taklîd itmegden (13) vazgeçilsün ve me'murların irtişâ ve irtikâbları men' olunsun ve ihkâk-î (14) hak idilsün işte bu mesâlik dutulur ise memâlik-î mahrûsa-î şâhânedeki (15) ahvâl-î hâzıra hayliden hayliye güzelleşür kendime galur ise dâvâmı şer'î (16) şerîfe tevfiiken kadı huzurunda ve elyevm devlet-î aliyyenin her tarafında mevcut olan ...

Sayfa 80

... ve nizâmiye dinilen muhâkemede rü' yet olunmasını ister idim memâlik-î mahrûsa-î şâhânedeki (2) râiyyeler dahi benim fikrimde bulduklarına şübhem yogdur efrâdın vezâif ve muamelât-î (3) umûmiyesine müteâllık işlerde hukuk ve cezâ kanunnâmeleri tebeâ-î şâhânedeki herkangi (4) mezhebden olur ise olsun cümlesi benimçün tadbîk ve icra' olunmasun bu misüllü dâvâların (5) islâm kadıların huzurunda fasl ve rü'yetinde asla mahzur göremem şu kadarki (6) bu kadılar irtikâbdan ârî mîr-î müstakîm ve affif ve vazifelerine müdâvim olmaları (7) îcâb ider indel-lüzum râiyyeler için her fırka kendü din işlerinden müntehâb (8) mahkeme ve reisler teşkîl olunabilür nitekim felemenk müstemlekâtında hem yerli ahâli için (9) ve hemde avrupalılar için ayru ayru mahkemeler vardır mahkeme-î istinâf iki (10) dürlü muhâkeme beynindeki nizâ' ve ihtilâfi fasl ider bu da bit-tecrübe pek nadirdir (11) familya işte vârise müteâllık dâvâlardan dolayı râiyyeler kavânin-î millî ve ruhânileri (12) üzere galurlar ve bu gibi dâvâlar kemâ-fis-sâbık her firkanın ruesâ-yı ruhâniyesi (13) mârifetiyle tesviye olunur islâm kadıları ruesâ-yı ruhâniyeden virilecek (14) i'

lamları râiyyeler hakkında mer' î tanımları lazımdır işbu mesâlik dutulur ise (15) devlet-î aliyyede bulunan râiyyeler ingiltere felemenk devletlerinin hindistandaki (16) müstemlekâtında bulunan ehl-î islâm derecesinde olmuş olurlar ihtilâf-î mezhebden(17) dolayı muhâkeme mütenevvî' olunca devlet-î aliyyede bu gibi muhtelif muhâkemeler beyninde vuku' bulan ...

Sayfa 81

... ihtilâf-î şeriât-î Muhammediyeye tevfikân fasl ve rü'yet olunmalıdır bu da kavânin-î (2) hâzıra-î medeniye ve hukuka beyne' l-düvel kavâidine tamamen muvafıktır ne hacet bu (3) usûl Hıristiyan devletlerinin şark sularındaki müstemlekâtında câri' olup orada (4) yerlüler kavânin ve âdât-î millîleri üzere idare olunmaları muhtar bırakılmışdır (5) bu usûl en güzel ve tadbîki mümkün ve pek âdil olduğu bit-tecrübe sabittir (6) hakikî olan müsâvat-î kanûniye efrâdın cümlesini bir dutmak değil herkesin (7) hakkını ve muhtaç olduğu adâleti virmegdir vakîâ bu usûl semeresiyle devlet-î aliyye (8) ahâlisi Fransız İngiliz Alman vesâire milletler gibi yekvücûd ve gayr-î münkasım bir millet-î (9) Osmâniye teşkil itmezler ise de buna bedel Bengal ahâli-î Müslimesi İngiltere gıralıçesi (10) ve Cava ahâli-î Islâmîsi felemenk gıralıçesine türlü müdh ve mezkûr gıralıçelerin hükümetlerinden (11) nasıl memnun olurlar ise râiyyeler dahi zât-î şevketsemât hazreti padişâhîye medh ve münkad (12) olurlar virgü istifası vesâire bu gibi idâre-î mülkiyeye aid umûrda hüsn-î intizâm (13) husûl bulur ise ilerüde râiyyeler dahi ehl-î islâm ile yekvücûd ve mütemmem olurlar (14) hiç olmaz ise râiyyeler olvakit düvel-î ecnebiye seferâsından istimdâd istihsân (15) itmeg mecburiyetinde bulunmazlar ve elçileri kendülerinin hâmisi olduklarını add (16) itmezler şayed saltanat-î seniyye kavânin ve ahkâm-î adliyesine bâlde ta'rif itdigim (17) vechile tanzîm ve tenfiz itmeğe başlar ise ecnebilere müteâllık dâvâlar [gapitülasyon] (18) usulüne tevfikân gonsoloshânelerinde fasl ve rü'yet olunmaları haggındaki kâide bâkî (19) galacagdır Avrupa devletleri yekdigerinin tebeâsı haggında icra' itdikleri muâmelâtı ...

Sayfa 82

... burada tadbîke galgışmamalıdır zîrâ bu hareket abes bir işdir devlet-î (2) aliyye islâm bir devlet olması gapitülasyonların ref'ine mâni' olup (3) azîm bir sed çekmişdir gapitülasyonlar şimdiye kadar ihdâs (4) olunan ıslahât-î seyyiê ve vahim cümlesinden olup şimdilik bunun ref'ine (5) hiç çare yodur ve gapitülasyonlar

seyyiâtı bâkî galacaktır hemde (6) galsunlar çünkü hiç bir devlet hüsn-î rızasıyla tebeâsını muhâkeme-î nizâmiyeye (7) ve fâsıdlerin huzuruna teslim itmez megerki mısırdâ olduğu gibi muhtelid mahkemelere (8) teslim ider zât-î hazreti padişâhî tebeâ-î ecnebiyenin kendü kanunları üzere (9) muhâkeme ve murafaâları haggında nâil oldukları müsaâdâtı ref' idemez zannıma (10) göre muhtelid mahkemeler icâdı hukuk-î mukaddese-î hazreti hilâfetpenâhiye ve şân-î (11) celîlü' l- ûnvan saltanat-î seniyyelerine mugâyir mazarr olduğından bundan sarf-î (12) nazar itsün (13) netice-î kelâm eger devlet-î aliyye bizi taglid itmeg ister ise kendisünde mevcut (14) olan muhsenâtdan fazla muhsenâtımız var ise onları alsun gopya itsün (15) mesela muhâkememizde iffet ve istikâmet me'murlarımızdaki hüsn-î icraât (16) ve diggat kanunlarımızdaki intizâm defâtır-î maliyemizdeki muamelât-î (17) dakîke ve sıhhiyeye bagsun onları icra' buyursun lakin şunıda unudmasun ki (18) adl ve hâkkâniyet dünyanın her köşesinde birdir fagad kavânin-î âdlînin ...

Sayfa 83

... zaman ve mekâna göre tebdîl ider devlet-î aliyye bilmelüki avrupada âsâr-î kadimedan berü câri' (2) olan bir medeniyetin netice ve semeresi olan kavânin alel-emyâ diger kadim bir medeniyet (3) içinde nasıl olunamaz velhâsıl kavânin-î adliyye hususunda devlet-î aliyye kendüsine (4) gelsün saltanat-î seniyyenin ricâli gözbağcılığdan artık vazgeçsünler memleketleri (5) terâkkiyât umûrunda avrupa devletleri sırasına geldiğini ve şeriât-î islâmiyyeyi (6) bizim usûl-î mâişet ve ahlâk ve âdât ve sözümeze muvâfik ve müsâid olduğunu beyân (7) ve ısrar itmegden vazgeçsünler velhâsıl ricâl-î ilmiyye eski zamandaki ulemâ (8) gibi dindar âlim âmil olsunlar yohsa sözüme yabana firenk ulemâsının (9) mukallidleri olmasunlar işte böyle yapar ise devlet-î aliyye bütün hıristiyan devletlerindeki (10) erbâb-î ulûm ve maârifin takdir ve tahsinine mazhar olur ve yeniden ıslahât (11) icrâsı için bir takım icâzât ve mutâlebe vehminden gurtulur işte ol-vakit (12) zât-î şevketsemât hazreti padişâhî bütün ehl-î islâmın pâdişâh-î meşrû' olduğu (13) unvânını aşığı itmeg mecburiyetinde bulunmaz bil-fasıl dünyanın her yerinde diyânet-î (14) garrâ-î Muhammediyenin hâmisi olmuş olur devlet-î aliyye saltanat-î Süleyman (15) aliyyü'l-rahmetü'l-gufrân kanûnî hazretleri zemân-î saldanatlarında yeniçeri ocağı gılcıncıyla (16) âlem-î nâsrâniyeti nasıl azîm korku ve dehşet içinde bırarmış ise yine ol-derece ve belki (17) daha ziyâde dünyayı titretecek gadar şân ve şevket ve guvvet ve iktidara (18) sahib ve daha rayhan ve metin kâvâid-î istiklâliye üzere müstenîd...

Sayfa 84

...ve müsterîhü'l-bâl bir devlet olmuş olur avrupanın bazen gazeteleri (2) ile erbâb-î siyâseti devlet-î aliyye zamanımızda badmış olan sâir düvel-î islâmiye (3) gibi mudlaka münderis olacağına zâhib olmuşlar ise de hakikât-î hâle vâkıf (4) olanlar bilürlerki daha yigirmi beş milyon tebeâyâ hâkim olan zât-î şevketsemât (5) hazreti padişâhî afrigada hükümât-î berberiyeye begleri yahud sudandaki (6) zencî ve vahşi hükümdârlar veyahud hindistandaki tembel bir takım gıralarla mugâyese (7) olunamaz devlet-î aliyyenin vekâ-yı azîme-î tarihcesi meşhur-î âfâk olub (8) şân ve şeref ve heybet ve şöhreti ehl-î islâm indinde pek azîmdir bu (9) evsâf diger islâm devletlerin hiç birinde bulunmadığından saltanat-î seniyye bu (10) ferâsetden bil-istifâde artık çıgmaz yollara sapmagdan rücû' itsün (11) ahvâl-î şerefiyeye vâkıf olan herkes biliyorki devlet-î aliyyenin bekâsı muvâzene-î (12) düvel için tahtez- zeminde olub şayet bir gün avrupa devletlerinden biri (13) darafından ne dürlü olur ise olsun maâzallah-û teâla zabd olunacak olur ise (14) bu hareket ihtiyârî olmayub bil-zarûret ve'l-icbâr vukû bulacagdır buna sebep (15) virecek şey ise o da türklerin gusur ve hatâiyyâtıdır işte devlet-î aliyye (16) âl-î osmânînin allah esürgesün izmihlâle sebep olacag gusur ve hatâiyyâtının (17) en büyüğü zannıma göre ıslahât dinilen nizâmât-î cedidedir ...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂYİHANIN DEĞERLENDİRMESİ

3.1. BİRİNCİ FASIL

Yazar, bu kısımda, Osmanlı hukukunun ve de dolayısıyla İslâm hukukunun temelini anlatarak konuya giriş yapmaktadır. Avrupalıların bakış açısını değerlendiren; yapılan ıslahatları ve özellikle Islahat Fermanı'nın şer'î hukuka aykırı bularak eleştiren yazar, bu ıslahatların şer'î hukuka uygun olup olmadığı noktasında, görüşlerine de yer vermektedir. Kuran-î Kerim, ceza hukuku ve şahsî hukuku kapsayan en önemli kaynak olması hasebiyle ele alınır. İkinci sırada ise Sünnet vardır. Yazar, mevzuat ve değişmez esaslar bakımından Sünneti, Kur'an' dan tek noktada farklı olarak ele alır ki, o da birinin vahiy ve diğerinin ilham yoluyla tebliğ buyurulmuş olmasıdır.

Osmanlı hukukunda padişahın hukukî sistemdeki yerine, İslâm'ın hükümlerinden aldığı hak ve yetkilere ve padişahın mesuliyetinde olan kanun koyma yetkisi ile bunun keyfî olmayıp, şer'î sınırlarına değinen yazar, bir İslâm padişahında bulunması gereken hususlara da yer vermektedir. Islahatlar noktasında padişaha baskı uygulayan ve Osmanlı hukuk sistemini ve padişahın yetkilerini keyfî olarak değerlendiren Avrupalıların, tüm bu hukukî yapı hakkında bilgiye vâkıf olmadan ahkâm kesmelerini cahilce olarak değerlendirir. “İslâmiyet sırf akâidden²⁷⁸ ibaret olmayıp hatta dahası beşerî ve siyasî konular mecmuasıdır”²⁷⁹ demektedir. Osmanlı Devleti'nde İslâm fikhında mevcut olan cezaî kaideler dışında padişahlar tarafından yürürlüğe konan ve tüm imparatorlukta cari olan normlar, bizzat şer'î şerifin devlet başkanlarına tanıdığı ta'zir suç ve cezaları konusundaki geniş takdir salahiyetinden kaynağını almaktadır²⁸⁰. Dolayısıyla insanların siyasî ve bedenî muamelelerinin fikha yani şeriata dâhil olduğu gerçeğini inkâr eden bir kısım âlim geçinenlerin ve özellikle Avrupa mekteplerinde okuyan Müslümanların bu sapkın fikre saplanıp kalması, Kur'an-î Kerim'i bir duâ kitabı seviyesine indirgemeye hizmet etmekten başka bir şeye hizmet edemeyecek olması yanında ıslahatların da İslâm bünyesine uymamasına

²⁷⁸ Akâid sözlük anlamı olarak kâideler demektir ki, bu da, inanılacak şeyler, iman bilgileri anlamına gelir. Dinin ibadetle ilgili olan kısımlarını değil, sadece inançla ilgili olan bölümlerini esas alır. Mevzûu Kelime-i şehâdet, Kelime-i tevhid ve bunlara bağlı olan Âmentü denilen imanın altı şartıdır. Bunlar, kalb ile iman edilip, dil ile ikrar edilmesi lâzım gelen bilgilerdir. (Bkz. **Dini Terimler Sözlüğü**, Türkiye Gazetesi yay. C.I.)

²⁷⁹ Lâyiha, s. 6.

²⁸⁰ Şen, **a.g.m.**, s.331; Aydın, **a.g.e.**, s.67.

ve dolayısıyla hakkıyla tatbik edilememesi sonucunu doğurmasına zemin oluşturmaktadır.

Yazara göre sorunun kaynağına inebilmek için öncelikle hukukî sistemin bel kemiği olan İslâm'ın yani en başta gelen Kur'ân ve Sünnet ahkâmı üzerindeki yorumların zamanla geçirdiği evrim üzerinde durulması gerekmektedir. Yazar şöyle sormaktadır: “ *Akâid-î esâsiyeden soyutlanan dini yaşamag için emir ve alâmet galur mi? Böyle bir şey olur ise bu dîn-î mübîn-î Muhammedî mezhebden çıgmaz mı?*²⁸¹” Yazarın da üzerinde durduğu gibi Kur'ân ve Sünnet kutsaldır ve devamlılık itibariyle de bâkîdir²⁸². Bununla beraber Kitap ve Sünnet (Hadis) haricinde diğer kaynaklar vasıtasıyla vücuda gelen esaslar, müçtehid hukukçuların yorumlarıyla zamanın gereklerine göre inkişaf eden fıkhnın kutsî bir mahiyeti yoktur²⁸³. Bu yönü, İslâm hukukunu kilise hukukuna üstün kılmıştır. Avrupalıların anlamadığı şudur ki, Batı literatüründe yer edinen anlamıyla teokratik bir karakteri yoktur²⁸⁴. İslâm hukukuna vâkıf olmayan Avrupalılar, İslâm'daki devlet anlayışı ile kendilerindeki devlet anlayışını bir tutmaktadırlar. İslâm şeriatı dini, devletten ayırmadığı gibi, ayrılmasını men etmiştir. Padişah ise devletin hem mutlak hâkimi hem askerî komutanı ve hem de birinci imamıdır. Devlet, kâfirlere hürriyet ve saadet verir ama onları ehli islâmın yöneticileri yapamaz. Dolayısıyla yazar, İslâm hukukuna binaen yalnızca kendi dinî işlerinde hâkim bir mevkide ve memuriyette bulunması hakkı tanınan gayrimüslimlerin Islahat Fermanı ile elde ettikleri ayrıcalıkların, Osmanlı hukuk sistemini temelden sarstığına dikkat çekmektedir²⁸⁵. Yazarın üzerinde durduğu bu ayrıcalıkları, tepkiyle karşılayan bir grup daha vardır aslında ve bunlar ise gayrimüslimlerdir. Günümüz Romanyasının sınırlarında olan toprakların neredeyse tamamına sahipken, Grek Kilisesi topraklarının denetmenliği ve en önemlisi Hıristiyan ahali üzerinde otoritesini artıran aforoz yetkisi gibi ayrıcalıkları da bunlarla beraber elinden alınan İstanbul patriği ve din yetkilileri de bu laik kanunlara sert tepki gösterenler arasındadırlar²⁸⁶.

²⁸¹ Lâyiha, s.7.

²⁸² Karal, **Osmanlı**, C. VIII , s.191.

²⁸³ Aydın, **a.g.e.**, s.62.

²⁸⁴ Aydın, **a.g.e.**, s.31, 62.

²⁸⁵ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin hak ve yetkileri, sorumlulukları ve statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Güler, **Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar**, Türkar Araştırma Dizisi, Ankara 2003.

²⁸⁶ Sander, **Anka**, s.243.

Batılların, İslâm hukuku hakkındaki sathî bilgileri bir yana, bizzat kendi İslâm mahkemelerimizdeki hâkimlerin bile asıl kanunlarımıza ve onlarla yapılan icthâd, ihticâc²⁸⁷ ve tefsire çok az başvurmaları ve dahası kadıların bile âyet ve tefsirler ile sünnete çok az müracaât ettiklerinden yakınan yazar, gerek Sunnet ve gerekse Kur'ân' daki şer'î hükümlerin sınırlılığına değinir²⁸⁸. Müminlerin hukuk kanunları ve işlerinde yürürlükte olan hüküm ve nizamlar ise meşhur büyük müctehitlerin verdikleri fetvalardan toplanmış olan “Ketebe-î Celîle-î Fıkhiyye” dir. Bu müctehitlerin kimler olduklarını açıklayan yazar, birinci tayfa olarak Ashâb-î Güzîn' e ve İslâm fihhının kaynakları olan İcmâ²⁸⁹ ve Kıyâs²⁹⁰, a değinir.

Müctehîtleri sadece manevi liderler olmamaları aynı zamanda çok güçlü, nüfuzlu, iktidar sahibi kişiler olmaları hasebiyle Roma Devleti' ndeki fukahaya benzeten yazar, kadıların dahi onların rey' lerine göre hareket etmeye memur olduklarını ancak bunun padişah tarafından verilen bir yetki ile değil İslâm âleminde arz ettikleri şöhretten kaynaklandığını ve hatta padişahların dahi bu zâtların rey' lerine göre hareket etmemezlik yapamayacaklarını dile getirmektedir. Devlet-î Aliyye' de ilk defa böyle bir fıkıh kitabı (yani kanun niteliğinde) olarak 1549'da Cennet'e irtihâl etmiş olan meşhur fakîh İbrahim el-Halebî'nin “Mülteka'l-Ebhur” adlı eseri görülmektedir²⁹¹. Fukahadan bir zat olan Halebî İbrahim bin Muhammed, 1459'da Haleb' de dünyaya gelmiştir. Fatih Cami-î Şerifinde imamlık yapmıştır. Onun en büyük eseri olan Mülteka'l-Ebhur, Hanefî mezhebinin temel kitaplarından biridir²⁹². Eser IV. Murad Han zamanında Türkçeye nakil ve tercüme edilmiştir. 1824'te iyileştirildikten sonra ilâveli olarak İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, akâid-î hukuk, cezâ, aile, umûr-î beytiyye, adliyye, cihad, ticariyye, çalışma hukuku, haciz hukuku ve devletlerarası münasebetler hakkında hükümler içerir ve bu nedenle de Devlet-î

²⁸⁷ İhticâc, bir meseleyi açıklığa kavuşturup ispat etmek üzere hüccet getirmeye, bir şeyi delil getirerek hüküm vermeye denir.

²⁸⁸ Lâyiha, s.12-13.

²⁸⁹ Edille-i şer'iyenin (din bilgilerinin elde edildiği delillerin, kaynakların) üçüncüsü, Peygamber efendimizin vefatından sonraki bir asır içinde yaşayan müctehidlerin dinimizdeki bir işin hükmünde birleşmeleri, icthadlarının (verdikleri hükümlerin) birbirine uygun olması. Bir şeyi Eshâb-î kirâm (Peygamber efendimizin arkadaşları) icmâ' ile bildirmede ise, Tabiîn (Eshâb-î kirâmı gören büyükler) sözbirliği bu şey için icmâ' olur. Tâbiîn de bu şeyi icmâ' ile bildirmede ise Tebe-î tâbiîn (Tâbiîn'i görenler) söz birliği bu şey için icmâ' olur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. **Dini Terimler Sözlüğü**, Türkiye Gazetesi yay. C.I, s.208.)

²⁹⁰ Kıyâs, bir şeyi diğer bir şeyle ölçme, bir şeyi diğer bir şeye benzetme; hakkında nass (âyet-î kerîme ve hadîs-î şerîf) bulunmayan bir mes'elenin hükmünü, buna benzeyen ve hakkında nass bulunan başka bir mes'elenin hükmünden anlama. (Ayrıntılı bilgi için bkz. **Dini Terimler Sözlüğü**, C.I, s.296.)

²⁹¹ Aydın, **a.g.e.**, s.97;

²⁹² Halebî İbrahim Efendi, **Halebî-i Sağîr** (sadeleştiren İsmail Karakaya), Akçağ yay., Ankara 1985, s.19-20.

Aliyye-i Osmâniye' nin kanun mecmuasıdır²⁹³. Ancak Devlet-i Aliyye' nin resmî mezhebi Hanefilik²⁹⁴ olmakla beraber ahalinin bu mezhebe tâbî olmaları gerekmez. Suriye, Irak ve Arabistan'ın ekseri Şâfi²⁹⁵ mezhebine mensuptur; Trablus'un ise neredeyse tamamı Maliki²⁹⁶ dir.

Yazarın, lâyihanın yazıldığı Sultan Abdülhamid dönemini de içine alan Osmanlı son döneminde hukuk alanında gördüğü sıkıntıların başında işte bu muhteşem fıkıh binasının yıkılıp, çok az bir kısmının değişmeden ve sabit kalmış olması gelmektedir. Yazar, “ *Bugün fıkıh ilminde en bilgili olanlar eski müçtehitler gibi ilim ile âyet ve hadis tefsirini yapabilenler değil belki en ziyade, en gözde geçmiş fakihlerin fetvalarına vâkıf olabilenlerdir*” , demektedir ancak çokça davada bulunmuş bir mübaşirin bile mahkemelerde hâkimin vazifesini meşhur âlimlerden daha iyi yapabilecek durumda oldukları konusunda tenkitte bulunmaktadır²⁹⁷.

Mültekâ kitabı ve bu fetvalar haricinde yörelere mahsus âdetler de şer' î şerifin hükümlerine uygun bir kanun konumundadır. Adı geçen fıkıh kitapları ve fetvâlarda davayla ilgili hüküm bulamamışsa bu durumda Padişah, beldenin âdet ve örfüne göre kanun yapabilir. İşte İslâm fikhına vâkıf olmayan Avrupalılar bu durumu padişahın keyfî irâdesi olarak yorumlamaktadırlar. Yazarın baştan beri üzerinde durduğu önemli bir konu budur; ısrarla bunun yalan olduğunu, şeriatın padişaha keyfî emirlerinde sınırsız ve bağımsız yetki verdiğini söyleyenlerin cahil olduklarını dile getirir ve İslâm'da padişaha tanınan yetkilerden, onların şer' î sınırlarından bahseder²⁹⁸.

3.2. İKİNCİ FASIL

Bu fasılda, Roma kanunları ile İslâm kanunlarının benzerliğine dikkat çeken yazar, ikisinin arasındaki en önemli farkı ise şer' î kanunların Roma kanunları gibi gelişigüzel, fertlerin genel hukukuna ilişkin olmaması olarak görmektedir²⁹⁹. Yine önemli bir iddiası da Avrupa'da yakın zamanlarda henüz yürürlüğe girebilmiş pek çok

²⁹³ Lâyiha, s.14.

²⁹⁴ İmam-î Âzâm Ebû Hanife Hazretleri ve onun kurucusu olduğu Hanefî mezhebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra, İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi, çeviren: Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul 1978, s.207-252.

²⁹⁵ İmam-ı Şâfi ve Şâfi mezhebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra, İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi, çeviren: Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul 1978, s.309-360.

²⁹⁶ Medine'de dünyaya gelen ve H. 179 senesinde vefat eden İmam Malik, Ashâb'dan “Enes”in oğludur. Tesis ettiği mezhep müntesipleri Medine ve Mekke'de bulunduğu gibi, Yemen, Trablus, Berberistan'da da mevcuttur. Mısır'da da Malikiler mevcut olduğu gibi Sudan'da da sayıları çok fazladır. (Bkz. Sava Paşa, İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt, s. 108)

²⁹⁷ Lâyiha, s.16.

²⁹⁸ Lâyiha, s.17.

²⁹⁹ Lâyiha, s.18.

kanunun şeriatı ait kanunlar olduğuna ilişkin görüşüdür. Yazarın, şer'î hükümlerin tahlil edilmesi sonucunda ortaya konulabileceği iddiasında bulunduğu bu konular şu başlıklarda toplanır:

- Hayvan hakları ile ilgili olanlar,
- Borçlunun borcunu ödemediği takdirde alacağı cezalar,
- Evli kadınların alım-satım ve malında kocasına danışmaksızın keyfi tasarrufu,
- Boşanmanın kolaylığı,
- Müslümanların hukuk karşısında eşitliği,
- Sorgularda işkencenin çok eski zamanlardan beri yasak olması,
- Şahitlerin tanıklığı gibi konular zikredilebilir³⁰⁰.

Oysaki işkencenin yasak olması ya da hukuk karşısında eşitlik gibi konular, yazarın üzerinde durduğu kadar açık ve net değildir. Şayet öyle olsaydı, bu konularla ilgili, baskı ve angaryaların yasaklanması, haksız işlemlerin ve usulsüzlük yapan yetkililerin cezalandırılması gibi iradeler sürekli olarak çıkmazdı. Bu konularda çıkan iradeler ve hatta bunların sürekliliği, gayrete rağmen, despotizm geleneğinin devam ettiğinin de bir kanıtıdır³⁰¹. Yazar, tüm bu izahattan sonra, şer'î kanunların sadece resmen değil de aynı zamanda da fiilen uygulanmamasının şu anki durumun asıl sebebi olduğu sonucuna varır. Eğer ki, şeriat gerçekten yürürlükte olmuş olsaydı, şu anda memleket, uzun zamandır içinde bulunduğu yolsuzluk, suistimal³⁰² batağından çıkabilecekti.

Adaletsiz kadılar, itaatsiz ve rüşvetçi müftüler ve onların cahilliği nedeniyle sarayındaki padişahın temiz, kutsal kanunlarını düşüncesinden silen, saraya ve padişaha karşı itimadını kaybeden halk, her yerde düşmanlık ve zulüm, yolsuzluk, rüşvetçilik, sorgu ve yargılamalarda adam kayırma, iftira ile delilsiz hareket etme, insanların ne canından ne malından ve ne de ırzından emin olamaması, rüşvetçi ve görevini kötüye kullanan memurlar ve en nihayetinde savaş ve felaket... İşte yazarın, dönemin karanlık tablosu hakkında sık sık ithafta bulunduğu, devletin vaziyeti hakkındaki yorumlar bu şekildedir. Lâyihanın hemen her faslında aynı yakınmalara

³⁰⁰ Lâyiha, s.18.

³⁰¹ Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s.109-110.

³⁰² Mustafa Oğuz, "II. Abdülhamid'e Yerel Yönetimlerde (Sivas, Canik Sancağı) Yapılan Yolsuzluklarla İlgili Sunulan Bir Lâyiha", **TSA**, Yıl:10, S:3, Aralık 2006, s.83.

rastlanmaktadır. Özellikle 1877-78 savaşındaki hezimet sonrası halkın içine dstğ sıkıntılı durum, memurlar arasında irtikâp ve rüşvetin artması, zorunlu borçlanma, Rusya'da mahkumlara yapılan iyi muameleler, kara ve demiryollarının iyi durumu; bunun tam tersine Osmanlı tebaasının kötü durumu, erkezlerin yaptıkları zulüm ve hırsızlıklar gibi olumsuzluklar, halkı kendi padişahına ve yönetimine karşı yabancılaştırmıştır. Memurlar namuslu kalmak için direnseler dahi, bu zorlu şartlarda mümkün olamamaktadır. Para karşılığında, koltuk ve makam elde edilebilmektedir. İşte tüm bunlar, halkta infiale yol açmış olmakta ve adalet inancını sarsmaktadır³⁰³.

Yazar, ıslahatların en çok bunlar nedeniyle biran evvel hayata geçirilmesinden ve hakkıyla yapılmasından yanadır. Dinini, devletini seven; gayretli, alışkan her devlet adamının da bu lüzumu hissettiğini dile getirir. Yazara göre en önemli sebep içerideki bu sıkıntılara çözüm aramak gayreti olmakla beraber harici sebepler de göz ardı edilemez. Bunlar ise Hıristiyan devletlerin tehditlerinden kurtulmak ve gayrimüslimlerin dışarıdan aldıkları desteklerle iyiden iyiye taşkınlıklar çıkarmasının önüne geçmek dřnceleridir³⁰⁴. Örneğin, Kânûn-ı esâsî, zamanlamasından da anlaşılacağı üzere, bir dizi reform içeren ve asıl amacı i müdahaleleri kullanarak devleti parçalamak olan büyük devletlerin, İstanbul'da geekleştirdikleri Tersane Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nin elinde koz olarak kullanmayı planladığı bir savunma metnidir adeta.

Yazar, anlaşılacağı üzere ıslahata karşı değil, ancak sıkıntıların asıl kaynağı olarak gördüğü taklitçilik ve şeriattan uzaklaşmaya karşıdır. Ona göre, Avrupalıların Osmanlı'nın sıkıntılarının sebebi olarak şer' î şerifi adres göstermeleri tamamen cahillikleri ve İslâm'ı bilmiyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha fenası geekleri onlara anlatması gereken ricâlin ise onlar kadar cahil olmaları ve buldukları sefahat içinde dinlerini dahi unutmuş olmalarıdır³⁰⁵. Yazarın, yapılan ıslahatlar içerisinde öncelikle üzerinde durduğu Tanzimat Fermanı' dır. Ferman hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir:

- 1839 Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere can, ırz ve mal güvenliklerinin teminatı verilmiş; Avrupalıların istekleri doğrultusunda hukukî eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Yazara göre ise fermanın aslı bozulmuştur ve

³⁰³ şaşmaz, **a.g.m.**, s.67,87;Georgeon, **a.g.e.**, s.238; Oğuz, **a.g.t.**, s.162.

³⁰⁴ Lâyiha, s.19.

³⁰⁵ Lâyiha, s.20.

Avrupalıların “kanun” olarak zikrettiği kelime yerine “şer’ î” kelimesi geçmiştir³⁰⁶. Elçiler bunun asıl muhtevasını anlayamamışlardır. Çünkü şer’ ân eşitlik; Müslümanlar arasında eşitlik, Yahudiler arasında eşitlik ve Hıristiyanlar arasında eşitlik olarak kısım kısım ve dereceleri de birbirinden ayrı ayrıdır. Bunun dışında bir eşitlik ise dayatılamaz³⁰⁷.

- İki taraf yani Avrupalılar ile Osmanlı ıslahatçıları arasındaki başta gelen sıkıntının düzenlemede kullanılan kelimelerin anlamlarının ve muhtevalarının farklı olmasından kaynaklandığını dile getirir. Örneğin, fermanın Fransızca tercümesinde “Le Code Penal” yani ceza kanunu vaat edilmiştir, demektedir. Oysaki Türkçe müsveddede sadece “kanun” kelimesi yer almaktadır ki bunun da anlamı “Mültekâ³⁰⁸” da geçen cezâ hükümlerinin ayrıntılarını da içeren “nizamnâmeler” dir. Yani iki nüshada bahsedilen ve aynı zannedilen şey aslında bambaşka şeylerdir. Dolayısıyla da fermana vaat edildiği üzere 1848’de yayınlanan “Ceza Kanunu” nun anlamını en bilgili Avrupalı bilginler dahi anlayamamışlar, böylesi eksik ve boş bir düzenlemeye “Le Code Penal” denilmesini Türklerin bir hilesi olarak yorumlamışlardır³⁰⁹. Mecelle Cemiyeti’ nin kuruluşu esnasında Ahmet Cevdet Paşa’ nın Sultan Abdülhamid’e ma’rûzâtında dile getirdiği gibi; “*Her devlette kanun ve nizâmın esas Code Civile yani medeni hukuk kanunnâmesi olup ancak Osmanlı Devleti İslâm hukuku üzerine bina olduğundan kanun ve nizamların şer’ î kanunlar esas alınarak hazırlanması fikri, eskiden beri uzman kişiler tarafından arzu edilmektedir.*³¹⁰”
- Yine Avrupalılar İslâm hukukunu bilmediklerinden Türkçe fermana geçen, padişahın “ *iktidâr ve sâlâhiyetim dairesinde*” ifadesinin şer’ ân ifade ettiği anlamı kavrayamamışlardır. Avrupalıların, kanunlarında keyfi olduklarını düşündükleri padişahın, şeriat karşısındaki konumuna dikkat çekmekle beraber daha açıklayıcı ve güzel bir üslup kullanmayarak anlaşmazlıkları artıran padişahı da tenkit etmektedir. Çünkü Avrupalıların, Devlet-î Aliyye’ nin şeriatı terk etmesi noktasındaki ısrarlarının asıl kaynağı bu yanlış anlamalardır; kaldırılmasını istedikleri kötü uygulamaların zaten İslâm tarafından

³⁰⁶ Lâyiha, s.21.

³⁰⁷ Lâyiha, s.21.

³⁰⁸ Mülteka’l-ebhur; İbrahim b. Muhammed el-Halebî’ nin (ö.956/1549) Hanefî fikhına dair eseri.

³⁰⁹ Lâyiha, s.22.

³¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.217.

yasaklanan şeyler olduğunu bilmeleri, öğrenmeleri durumunda ise anlaşmazlıklar çözülebilecektir. Bu ifadelerden, Avrupalıların niyetleri konusunda yazarın iyi niyetli düşünceler beslediği açıkça görülmektedir³¹¹. Tarihçi Kemal Karpat'a göre ise, Tanzimat reformları, gayrimüslimlerin millî ideolojilerinin istemeyerek de olsa gelişmesi yoluyla, Avrupalıların iyi niyetli olmayan amaçlarına hizmet etmiştir³¹².

Tanzimat Fermanı konusundaki düşüncelerini bu şekilde aktaran yazar, daha sonra, 1856 tarihli Islahat Fermanı'na değinmektedir;

- Ferman, Rusya ile savaşı konusunda Osmanlı'yı teşvik eden dost devletlerin isteği üzerine daha önce söz verilen ıslahatın ve özellikle de kanunî yeniliklerin icrasını yeniden vaat etmiştir. Oysaki yazara göre, bunlar yine uygulanamamıştır. Mesela “*hürriyet-i mezhebiyyenin tamamen icrâsı*” şeklinde geçen düzenlemeye rağmen mürtedler hakkındaki şer'î sınır aşılammıştır³¹³. Şer'î hukuka göre, mürtedler yani İslâm dininden dönenlerin cezası ölümdür. Bu hüküm ise Padişahın dahi üstesinden gelemeyeceği şekilde bir hudut çizmektedir. Hatta bundan daha önce 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi de mürtedlere verilen ölüm cezasının kaldırmaması nedeniyle Batılı devletlerin itirazlarına konu olmuştur³¹⁴.
- Fermada yer alan mezhep hürriyeti ise Osmanlı Devleti'nde hem şeriat gereği ve hem de fiilen zaten bulunmaktadır ve herkes doğduğu mezhepte kalma ve onun gereklerini yapma yetki ve özgürlüğüne sahiptir. Ayrıca fermana konulan “*gayrimüslimlerin şahitliği yalnızca karma mahkemelerde kabul edilsin*” ifadesinden onların sadece adî ve cezaî işlerde şahitlik yapabilecekleri sonucu çıkmaktadır. Bu sınırlama ise gayrimüslimlerin şer'î mahkemelerde eşitliği yoktur ve bu bâkîdir, değişmez anlamına gelmektedir³¹⁵. Buradan anlaşılır ki, fermada verilen izinlerin hiçbir hükmü yoktur aslında. Ayrıca padişahın sözünü verdiği, karma mahkemeler için cinayet, ceza, ticaret ve yargılama usulü hakkındaki konulardaki hükümlerle Avrupa'nın istediği, umduğu genel kanunlar birbirinden yine çok uzak kavramlardır. Sonuç olarak

³¹¹ Lâyiha, s.22.

³¹² Karpat, **a.g.e.**, s.331.

³¹³ Lâyiha, s.54.

³¹⁴ Eren, **a.g.m.**, s.4;Engelhardt, **a.g.e.**, s.153-156.

³¹⁵ Lâyiha, s.24.

yazara göre ne Tanzimat Fermanı ve ne de Islahat Fermanı, genel hukuka dair yeni bir düzenlemeye değinmemektedir³¹⁶.

Islahatların vücuda getirilmesinde çabası göz ardı edilemeyecek olan Genç Osmanlılar hakkında ise yazar pek de iyi düşünceler beslememektedir. Yazara göre Genç Osmanlılar, Avrupa'da eğitim görmüş, Batı medeniyetinin kanunlarını takdir etmişler ancak bu medeniyetin âdet ve kanunlarının dışarıdan görünüşünü esası zannetmekle gösterişi gerçek ve yaldızı da altın sanmışlardır. Sonucunda ise kendi eski dinî ve millî kanunlarına ihanet eden, onları hor gören insanlar olmuşlardır. Uzun senelerdir ortadan silinmiş olsalar dahi, yazar, onları, “*devletteki kargaşaların üzerinde taze dikenler bırakan, fikirleri bugün bile kanunları zehirleyen insanlar*” olarak görmektedir. Devletin taze hayat bulmasından ve ıslahatlardan yana olan yazar, bunun, “*hürriyet fikri duasındaki*” bu gençler tarafından gerçekleştirilemeyeceğini savunmaktadır³¹⁷. Yazarın, Genç Osmanlılar’ dan bahsederken kullandığı sert ifadeler ve onları dinî ve millî olmamakla suçlaması, sözlerinden de anlaşılacağı üzere “hürriyet” fikrine olan antipatisinden gelmektedir. Zîrâ, Genç Osmanlıların öncülerinden olan Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimlerin dinî ve millî kanunlara ihaneti söz konusu olamayacağı gibi, onlar, devleti yaşatabilmenin yollarını Osmanlılık idealinde aramış olan fikir erbabıdır. Tanzimat’a tepki göstermiş ve Batı’da geçerli değerlerin İslâm ile teklifini denemişlerdir³¹⁸. Yazarın da dediği gibi, zehirlemek olduğu noktasına karşı çıkmakla beraber, fikirleri uzun süre yaşamış, Jön Türk hareketini beslemiştir. Özellikle Namık Kemal’in fikirlerinin Cumhuriyet’in mayasını oluşturduğu bir gerçektir.

3.3. ÜÇÜNCÜ FASIL

Yazar, üçüncü fasılda Avrupalıların tesiriyle olduğunu söylediği hukuk, cezâ ve ticaret kanunlarını tek tek ele alıp incelemiş, tetkik etmiş ve bunların şer’ î şerîf ile nasıl örtüştüğü konusundaki tespitlerini dile getirmiştir. Gayrimüslimlerin hukukî durumları ve statüleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Ona göre, gayrimüslimlere, şer’ î şerîfin verdiği haklara rağmen ondan daha ziyade ve daha çok ileri bir düzenin uygulanmaktadır. Şöyle ki bir İslâm padişahının hükmü altındaki gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde ve ayrı ayrı oturmaları,

³¹⁶ Lâyiha, s.24.

³¹⁷ Lâyiha, s.25.

³¹⁸ Kuran, a.g.e., s.92.

kendilerinden birinin reisliği aracılığıyla millî kanun ve âdetleri ile idare edilebilmeleri bu haklardandır. Lakin yazar, bu güzel hükmün sùistimâl edilerek millet meclisleri ve hatta ruhâni cemaat heyetleri kurmalarının fazla olduğundan; çünkü bu meclislerin hükümet içerisinde bir hükümet derecesine geldiklerinden yakınmaktadır. Bununla beraber dinî işlerini icrâ etmelerinden ötürü eziyet, ceza, zulüm ve yolsuzluk gibi şeylerle karşılaşmalarının önüne set çeken şer' î şerife rağmen gayrimüslimlerin bunlara maruz kalmasının sebebini ise bu kuralların uygulandığı sırada aynı zulmü Müslümanlara yapan Ortaçağ Avrupası'na karşı bir karşılık olarak yorumlamaktadır³¹⁹. Yazarın iddia ettiği şey, öncelikle gayrimüslimlerin Osmanlı sınırları içerisinde zulme uğradıkları anlamını doğurur; ayrıca kin güdere, intikam duygusuyla Müslümanların bu zulümleri yapmaya kendilerinde hak gördükleri gibi bir anlam çıkmaktadır. Bu iddia ispatlanması imkânsız bir iddia olmakla beraber, Müslümanların özellikle Bulgar ve Ermeni isyanlarında, gayrimüslimlerce yapılanlara karşı tepki geliştirerek hareket ettikleri de bir gerçektir. Ancak bu olaylar, Ortaçağ ile hiç alakası olmayan, XIX. yüzyılda gerçekleşen isyanlar ve katliamlar sonrasında ortaya çıkmış olan refleksif hareketlerdir.

Râiyyelerin ihtidâları konusuna da değinen yazarın bu noktada çok ilginç ve dikkat çekici iddiaları olduğunu görmekteyiz. Yazara göre, Padişah Fatih Sultan Mehmed Han dönemi ile başlayan, râiyyeleri, dinî işlerinde ruhâni reislerinin idaresine bırakma ve dinî işlerinde serbestlik verme politikalarının asıl amacı, ihtida etmelerini önlemektir. Nedeni ise, devlet hazinesinin gelirlerini artırmaktır; zîrâ bu durum, ruhânî reislerin kendi nafakalarını getirtmek, onlara para cezaları uygulamak, mallarını gasp ve müsadere etmek gibi durumlardan dolayı İslâm'ın râiyyeler içerisinde yayılmasına mani olmak için bir set vazifesi görmektedir. İşte tüm bu sebeplerle şer' î hükmün yerine birtakım kanunlar ihdas olunmuştur³²⁰.

Bunlar yerine asıl uygulanması gerekeni ise, memurların rüşvet ve yolsuzluklarının önlenmesi, devlet mallarının çalınmasının önüne geçilmesi ve muhafazasının başkalarına bırakılmasını yasaklamak türünden şeyler olarak özetlemektedir³²¹.

³¹⁹ Lâyiha, s.28.

³²⁰ Lâyiha, s.28.

³²¹ Lâyiha, s.29.

Vilâyetlerin tanzim ve idaresi hakkında; malî defterler hakkında; vergi, gümrük, orman ve maden gelirleri hakkında yapılan pek çok nizâmnâme olduğunu ve bu doğrultuda İstanbul'da devlet daireleri ve nezâretlerin teşkil edildiğini; buralarda çok az maaşlarla memurluklar verildiğini ifade eden yazar, bu durumu sert bir şekilde eleştirmekte ve Batı'dan özellikle Almanların kanunları ve Fransızların düzenlemelerinden kopyalanan bu uygulamaların Avrupa'da işlerin yolunda gitmesinin birinci âmili olmadığını aksine asıl sebebin orada bunları uygulayan memurların iffetli, güvenilir, gayretli ve çalışkan insanlar olmalarından kaynaklandığını yazmaktadır. İslahatların ne kadar yerinde ve uygun bile olsa bunları uygulayacak olanların ehliyetli ve kabiliyetli memurlar olmadıkları sürece hiçbir anlamı olmayacağını bir türlü anlamadıklarını dile getirir³²². Nitekim memurların kariyer yolları istikrarsızdır ve koltukların değişmediği ancak kişilerin amaçsızca sürekli olarak değiştiği bir sistem vardır. Tarihçi Abdülhamit Kırmızı, söz konusu süreçleri, “ *Bâbîâli ve saray bir müzikli koltuk kapmaca oyununu idare eder gibidir*” sözleriyle betimlemektedir³²³. İdarenin önemli adamı olan valiler, liyakatten ziyade, entrikalarla, rüşvet ve nüfuzun sağladığı imkânlarla tayin edilmektedirler. Bazen de tayinler, siyasette güçlü birini, şerefli bir sürgüne göndermenin bir şeklidir³²⁴. Örneğin, Yemen'e tayini tayini çıkan Mehmet Rauf Paşa, daha Çanakkale'deyken yoldan çevrilip Bahriye Nezareti'ne atanmıştır³²⁵. İşlerin bu kadar sarpa sarmasının bir diğer sebebi de memuriyet, kalemler ve evrak bürokrasisinin çokluğunun devletin aleyhine işliyor olmasıdır. Evvelâ Avrupa tarzında bir idare için şark memleketleri pek fakirdir, daha önemlisi memurlar kabiliyetten ve çalışkanlıktan yoksundur³²⁶. İdarenin işleyişinde ilke ve şartların net olmayışı, patronajın geleneksel çıraklık ve intisap usullerine dayanıyor olması, hamilerin destek mektuplarıyla gerçekleşen tayinler, bu toplumda, bürokratik dönüşümün tüm çabalara rağmen gerçekleşmediğinin de bir göstergesidir. Oysaki, Sultan II. Abdülhamid dönemi, bu türden çabaların ivme kazandığı bir dönemdir. 1880'lerin başından itibaren bürokratik dönüşümün gerçekleşmesi adına önemli bir aşama olan yazılı kurallara geçiş süreci başlamıştır. Kurulan Memurîn-î Mülkiye Komisyonu, nezaretlerce gösterilen memur adayları arasından isimleri öncelikli olarak sicil incelemesine tabi tutmakta ve daha

³²² Lâyiha, s.30.

³²³ Kırmızı, **a.g.e.**, s.46.

³²⁴ Kırmızı, **a.g.e.**, s.46-51; Şaşmaz, **a.g.m.**, s.86.

³²⁵ Kunalalp, **a.g.e.**, s.13.

³²⁶ Lâyiha, s.31.

sonra saraya tavsiye etmektedir. Bu da gösterir ki, atamayı yapacak irade-î seniyyenin altyapısı bu şekilde hazırlanmaktadır.

Ayrıca komisyonun nezaretler nezdinde mukabilinden olmak üzere “İntihab-ı memurin” komisyonları ihdas edilmiştir. Bu kurumlar da yine aynı şekilde memur alımları ve tayinlerle ilgilenmek amacını taşırlar³²⁷. Tüm bu gelişmeler, son dönem, özellikle de II. Abdülhamid dönemi, idarî reformlarının bürokratik dönüşümü gerçekleştirme bâbında gösterdiği nitelikli çabayı ortaya koymaktadır ve Abdülhamid’in, İslâmcı karakterine rağmen inkâr edilemez bir şekilde modernite yanlısı olduğunu göstermektedir.

Yazarın bürokrasideki aksaklıklara bulduğu çözüm ise, lâyiha geleneğinde sık rastlandığı üzere Kanuni Sultan Süleyman’ın altın çağına dönüştür. Hemen her nasihatname ve lâyiha yazarının özellikle atıfta bulunduğu bir dönemdir bu dönem. Osmanlı Devleti bir altın çağ yaşamıştır ve kurtuluş için bu altın çağı diriltmek gerekmektedir. Genellikle Kanunî Sultan Süleyman dönemi olarak geçen bu kadim altın çağ, Hezarfen Hüseyin Efendi’nin (ö. 1691-92) “Telhisü’l Beyan fi Kavânin-i Âl-i Osman” eserinde olduğu gibi I. Selim yani Yavuz dönemine kadar da geriye götürülebilmektedir³²⁸. Gerçekte İslâm ve Osmanlı literatüründe rastlanmayan ve sadece bu imada bulunan terim ya da kavramlarla varlığından haberdar olduğumuz bu kavram ve taşıdığı anlam ile ideal, devlet adamlarını kendini tekrar ve taklit etmek isteyen kısır bir döngüye sürüklemektedir³²⁹. Kanûn-î Kadim, eskiye ve güzele dönüşün simgesidir. Bunda dönemin Osmanlı Devleti’nin altın çağları olmasının payı inkâr edilemese de diğer yandan sultana Kanunî unvanını kazandırmış olan hukukî yapılanmanın yazarın görüşlerine etkisi açıktır. Zira yazar, bu kanunların Avrupa kanunları gibi süslü ve karmaşık değil, anlaşılabilir ve Devlet-î Aliyye’ de icrası mümkün ve münasip kanunlar olduğunu ifade etmektedir³³⁰.

İki dönemin kanunlarını karşılaştıran yazar, kesinlikle Sultan Süleyman döneminden yana tavrını koymaktadır. Mesela Kürdistan’dan geçen yol ve Trablusgarp gibi Sultan Süleyman kanunlarında yürürlükteki ahkâmdan muaf tutulan bölgeler, Batı’dan iktibas edilen bu yeni kanunlarda, Tunus gibi ayrıcalıklı eyaletler dışında devletin her köşesinde umumileştirilmişti. Oysaki bu kanunlar ahaliyi

³²⁷ Kırmızı, **a.g.e.**, s.2-3.

³²⁸ Oğuz, **a.g.t.**, s.7; Öz, **a.g.e.**, s.110.

³²⁹ Öz, **a.g.e.**, s. 108.

³³⁰ Lâyiha, s.31.

medenîleşmiş gelişmiş bölgelerde uygulanabilirse de Afrika çöllerinde ya da Anadolu dağlarında bunları uygulamak mümkün gözükmemektedir³³¹. Ayrıca şer' î şerife göre, adlî işlerin basit, kolay ve hızlı olması, dava açanlardan para alınmaması, cezai işlerde yalnızca davacı tarafın davasının kadı huzurunda görülmesini talep edebilmesi ve kadıların fıkıh ilminde icazet sahibi, temiz, ahlaklı, tarafsız kişilerden olması, uygulandığı takdirde önemli ve de güzel hükümlerdir. Bu sistem içerisinde “Kadı” önemli bir elemandır ve yazar kadı konusu üzerinde özellikle durmuştur.

Yazarın kadıların hasletleri ile yetki ve sorumlulukları hakkındaki görüşlerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

- Öncelikle fıkıh ilminde icazet almayanlar kadı olamazlar,
- Kadılar temiz, namuslu ve iffetli olmalıdırlar,
- Hiç kimseden hediye kabul edemezler,
- Bizzat alım-satım yapamazlar, ihale gibi işlerde bulunamazlar,
- Doğrudan ya da dolaylı şekilde fayda sağlamaları mümkün olan işlerden uzak durmak mecburiyetindedirler,
- Tarafsız olmaları gerekir.
- Mahkeme sırasında ya da başka durumlarda akrabalarından birini, diğeri istemeden bir şey söylemek zorunda bırakamaz,
- İslâm padişahına karşı dahi hüküm vermek yetki ve sorumluluğuna hâizdir,
- Ayrıca gerektiğinde yerine bakacak vekiller tayin ederek bunları gözetlemek, kontrol etmek de görevlerindedir,
- Kadı, genel hâkim ve bakan olup, yokluğunda ve seferdeyken başka hâkim yoktur. Yalnızca zabıtlar, hile ve şahitlere dikkat etmek, alım-satım ve birtakım çekişmelere bakmak için bir nebze olsun adlî işlere karışırlar³³².
- Adlî işlerde, bir gayrimüslimin davası ancak bir Müslüman ile olduğu takdirde kadı huzurunda olmaktadır. Bunun dışında, daha öncede üzerinde durulduğu gibi kendi ruhanî reisleri marifetiyle sorunlar çözülmektedir³³³.

³³¹ Lâyiha, s.31.

³³² Lâyiha, s.32.

³³³ Lâyiha, s.33.

- Şer'î şerifte adlî işlerde hiçbir şekilde dava istinaf³³⁴ ve temyiz olamazken ancak kadının öfkesi ve taraf tutması neticesinde adâletten sapması ile şer' î olanın dışında hüküm vermesi durumunda, olay araştırılır, tetkik edilir. Bu kararı değiştirecek ve adâleti sağlayacak olan padişah ise, “bizdeki gibi değil, gerçekten yetkilidir”, demektedir yazar³³⁵. Diğer bir deyişle kadı, “lâ-yüsel” yani sorumsuz değildir.
- Padişahın kadıları azletmek yetkisi vardır, onların yerine dilerse bir diğerini atayabilir. Çünkü padişah, kadıların verdiği verdikleri hükümlerden Allah katında mesuldürler. Bunun için hasımların padişaha müracaat etme hakkı ve onun da davayı fesih etme hakkı vardır. Yazar, Avrupalıların bunu padişahın keyfi iradesi olarak değerlendirmelerine karşı çıkar; bu şer'î şerifin tanıdığı bir üst mahkeme hakkı anlamına gelmektedir³³⁶.

Yazar, meydana gelen keyfi ve yakışsız uygulamaların sebebini şeriat değil de bunu uygulaması gerektiği halde tatbik etmeyen rüşvetçi, cahil kadı ve memurlarda aramak gerektiği eleştirisini yapar; bu yakışsız durumun tek çaresi ise Avrupa'yı taklit eden memuriyetler, yasalar yapmak değil de Avrupa'daki gibi temiz, müstakim, ehliyetli kişileri yetkilendirmektir ona göre³³⁷. Benzer eleştirilerin, başka lâyihalarda da sık sık dile getirilmiş olması haklılık payını ortaya koymaktadır³³⁸. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan süreçte 1849'da açılan ticaret meclisi, İstanbul ve diğer bazı şehirlerde ticaret mahkemeleri, 1854 vilâyet meclisleri ihdas edilmiştir. 1849 yılında, Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulan “Ticaret Meclisi” iki temel gerekçeye dayandırılmıştır: Birincisi, zahire maddesiyle ilgili olarak mevcut yetki kargaşasının giderilmesi, ikincisi ise Ticaret Kanunu hükümlerinin hayata geçirilmesidir³³⁹. Bu meclisler 1858'de bazı şehirlerde Ceza ve Cinayet Mahkemeleri'ne çevrildiler. Hasımlar farklı mezheplerden olduklarında onların hukuk ve belirsiz cinayet davaları için muhtelit mahkemeler açıldı.

³³⁴ İstinaf; Arapça' da yeniden başlamak, sözün başlangıcı anlamına gelmektedir. İstilahta ise; yerel mahkemenin verdiği hükmü, bir üst mahkemeye başvurup “feshini” isteme anlamı taşıyor.

³³⁵ Lâyiha, s.34.

³³⁶ Lâyiha, s.34.

³³⁷ Lâyiha, s.35.

³³⁸ Georgeon, **a.g.e.**, s.236; Oğuz, “ **Romanya Sefiri**”, s.85; Kırmızı, **a.g.e.**, s.68,131,136; Mustafa Oğuz, “Osmanlı Devleti'nde Devlet Adamı Kıtılığı (Kaht-ı Rical) Hakkında II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor”, **TÜBAR**, XXVI, Güz 2019, s.105; Öz, **a.g.e.**, s.112,114,186.

³³⁹ Coşkun Çakır, “Tanzimat Dönemi'nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9794>, s.368.

Yine devamında 1864 senesinde tanzim edilen “Vilâyet Nizamnâmesi”, vilâyetlerde adlî meclisler tayin etmiş ve 1870-76 arasında İstanbul’daki hukuk ve ceza mahkemeleri tamamen değiştirilmiştir. Mahallî meclislere giren toprak sahipleri, reformların uygulanmasını ve özellikle iltizamın, angaryanın kaldırılması ve vergi usulleri gibi şahsî menfaatlerini baltalayan hükümleri uygulamada direnç göstermişler ve her fırsatta buna aykırı davranışlarda bulunmuşlardır³⁴⁰. 18 Mayıs 1879’da çıkarılan kanun, adlî idareyi, Fransa’daki adlî usulden -kanundan- harfîyen almıştır³⁴¹. Sonuçta Sulh ve Bidayet³⁴² ve İstinaf Asliye ve İstinaf ve (Temyiz) Mahkemeleri oluşturulmuştur. Yazar, burada en önemli sıkıntıyı, yeni Nizamiye Mahkemeleri yanında eski kadıların ve raiyyelerin ruhanî liderlerinin olduğu gibi bırakılması olarak görmektedir. Bu şekilde iki başlı bir adlî sistem ortaya çıkmıştır. Ona göre, bu durum özellikle de yetki ve iktidarları birbirinden ayırmadığı için net olmayan bir görüntü vermekte; davalar, çekişmeler sürekli olarak artmakta ve sürüncemede bırakılmaktadır. Ehl-î İslâm indinde ise şer’î hüküm veren kadılar asıl hâkimler olarak kabul edilirken Nizamiye Mahkemeleri bir istisna olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber “Ticaret Kanunu” ile yetkiler değişmiş, kadıların yetki alanı dinî ve şer’î işler olarak sınırlandırılmıştır. Gerek mezhep farklılıkları ve gerekse hukukî işlerden dolayı karma davalar, cinayet davaları bile Nizamiye Mahkemeleri’nde görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla da kadıların bu yeni mahkemelere katılmaları zorunluluğu doğmuştur. Bu zorunluluğa rağmen, yasaları bilen iyi idareci bulmak zor bir iştir. Kadılar, Tanzimat döneminden sonra yürürlüğe giren laik içerikli Ceza ve Ticaret kanunlarından bihaberdirler³⁴³. Bir diğer önemli sorun ise, devletin çoğu yerinde bu mahkemelerin ne ismi ne de cismi bulunmamaktadır. Yazar, bu durumdan sadece ehli islâmın değil aynı zamanda gayr-î Müslimlerin de zarar gördüğünü, ruhanî reisleri vasıtasıyla görülen davaların azalmasından şikâyetçi olduklarını aktarmaktadır³⁴⁴. Bunlar olurken konsolosların dava görme yetkisi ise olduğu gibi bırakılmıştır. Ecnebler ile Osmanlı tebaası arasındaki davalar, devletin mahkemelerinde müddei yani davacı aleyhine mensubu olduğu devletin konsolosunun tercümanı huzurunda, Ticaret Mahkemeleri’nde görülmektedir. Bu mahkemelerde davalı olsun davacı olsun mensup olduğu devlet tebaasından iki kişi- iki aza ile bulunmaları gerekmektedir.

³⁴⁰ Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s.136-137.

³⁴¹ Bozkurt, **a.g.e.**, s158.

³⁴² Bu tabir, eskiden Asliye Mahkemeleri için kullanılmaktadır.

³⁴³ Georgeon, **a.g.e.**, s.236.

³⁴⁴ Lâyiha, s.37.

Yazara göre, bugün – yazarın lâihayı yazdığı dönem olan II. Abdülhamid dönemi- karma mahkemeler olarak bilinen bu mahkemelerle ilgili en büyük sıkıntı Fransız Nizamnâmesi’nden aynen alınarak düzenlenen hukuk muhakemesi ve cinayet muhakemesi usulüdür. Bu, işleri tamamen berbat hale getirmiştir³⁴⁵. Yazarın eleştirilerine temel teşkil eden ise, bu iktibasların uygulama alanında yaratacağı sıkıntılara dayanmaktadır. Zira Fransız Kanunu’ndaki muhakeme usulü ve nizamnâmesi Osmanlı tebaası olan Kürtler ve Çöl Arapları için uygulaması mümkün olmayan ve kağıt üzerinde kalacak olan hükümleri ihtiva etmektedir. Zira Afrika çöllerinde yaşayan Tevarikler³⁴⁶ ve Krumir Aşiretleri³⁴⁷ Fransa hükümetine ne kadar tâbi ise Araplar ve Kürtler de o kadar Devlet-î Aliyye’ye tâbidir. Günümüzde dahi, Güneydoğu bölgelerimizde yaşanan gerilimler, yazarın görüşlerini doğrular niteliktedir. Özellikle o dönemlerde, çoğu aşiretler, kabileler şeklinde yaşayan ve daha çok bedevî olan bu toplulukların, Avrupa’daki yerleşik düzeni benimsemiş, uzun yıllar bu şekilde yaşamaya alışmış medenî toplumlarla aynı yasalar çerçevesinde bağlılıklarının pekiştirilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Bu unsurların yapılan düzenlemelerden istisna tutulmadıkları müddetçe, bunların uygulanamayacağını dile getiren yazar, bu konudaki iddialarına ilişkin şu delilleri ortaya koymaktadır ki bunlar; 1879 tarihli nizamnâmenin tetkiki dolayısıyla İngiliz hükümeti tarafından görevlendirilen teftiş heyetlerinin verdikleri raporlardır³⁴⁸. 1879 yılında “Usûl-î Muhâkeme-î Hukukiyye Kanun-î Muvakkatı” kabul edilmiş ve 1927 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Nizamiye ve ticaret mahkemelerindeki yargılama işlemlerini düzenlemek üzere çıkarılan bu kanunla beraber aynı yıl Zaptiye Nizamnâmesi çerçevesinde Zaptiye Nezareti kurulmuştur. Başlangıçta İstanbul ve çevresinde teşkilatlanan Nezâret, daha sonra ülke çapında kuruluşları merkezden yönetmiştir. 1879 Kânûn-ı esâsî’nin ilanına ilişkin değerlendirmeler de içeren, İngiliz hükümeti tarafından Konya’ya gönderilen İngiliz Konsolosu Stewart’ın raporunda geçen şu ifade yazarın iddialarını doğrulamaktadır: *“Bu ülke için reform yapılırken, bu ülkenin siyasi ve eğitim bakımından Avrupa’dan birkaç yüzyıl geride olduğu ve*

³⁴⁵ Lâyiha, s.38.

³⁴⁶ Lâyiha, s.38. (Lâyiha’da Tevarikler olarak geçen topluluk, Kuzey Afrika berberîlerinin bir kolu olarak bilinen Tuareglerdir. Tuaregler bin yılı aşkın süredir Cezayir, Mali ve Nijerya arasındaki bölgede yaşayan ve günümüzde Libya’da Tavarıklar olarak tanınan, Libya, Nijer, Çad, Cezayir, Mali ve Burkina Faso gibi ülkelere yayılmış, Sahra Çölü’nü kendilerine mesken edinmiş büyük bir kabiledir. (Bilgi için: <https://www.fikriyat.com/galeri/dunya/sahra-columun-gizemli-ve-kadim-sahipleri-tuaregler/3>)

³⁴⁷ Krumirler, Tunus’ta yaşamakta olan bir aşirettir.

³⁴⁸ Lâyiha, s.38.

parlamento, meclis ve oy hakkı gibi kavramların bu ülke ile hiç uyuşmadığını unutulmamalıydılar. Reformların hükümetteki etkisi sanki taze bir şarabı eski bir şişeye koymak veya kurt yeniğinden dolayı kalasları çivilenmeyecek kadar çürümüş bir geminin yamanması gayreti gibi idi. Adeta her şey çakılan her çivinin altında ezilip dağılmakta idi. Bu tarihe kadar reformlar gereksizce ve büyük oranda ”demektedir³⁴⁹.

Yazarın raporların içeriğinden derin bir ıstırap içerisinde bahsettiğine şahitlik etmekteyiz. Genel olarak bir tablo çizmek istersek raporlarda bahsi geçen sıkıntılar şunlardır:

- Devlet-î Aliyyede adam öldürme gibi cinayetler karşılıksız kalması,
- Ayaklanma ve isyan çıktığında, her türlü fesâd ve kötü işler dahi ortaya çıksa failleri takip etmemek ve dahası aşağılık cinayet işleyenlerin bile ceza almayı bırak azarlama ve tenkîd olunmuyor olmaları,
- Haksız yere adam tevkif etmek, cebren şahitlik yapmak için işkence etmek ve kabile reisleri tarafından ahaliden gayrimeşrû vergi almak gibi hallerin hâkimin/ savcının gözü önünde olduğu halde dahi genel savcılarının/ hâkimlerin asla müdahale etmemeleri,
- Haydutluğun alenîliği,
- Ceza görmeyeceklerinden emin olan memurların eskiden olduğu gibi yasak olan rüşvete cüret etmeleri,
- Hukukî muhâkemelerin, duruşma masraflarının çok yüksek olması ve ihtilafli davalar üzerinden alınan vergilerin ağılığı,
- Halk arasındaki mezhep farklılıklarının ve dinî düşmanlıklarının, mahkeme reisinin dinine ve mezhebine göre sonucu değiştirmekte etkin rol oynaması,
- Çok az maaş alan hâkimlerin, Fransız kanunlarını uygulamakla sorumlu tutuldukları halde hiçbirinin ne Avrupa’da hukuk dersi görmüş ve ne de Fransız asliye kanunlarına müracaat eder olmaları; o kadar ki bu kanunların

³⁴⁹ Şaşmaz, **a.g.m.**, s.96-97.

şerh ve tefsirleri hakkında yazılmış olan Fransızca kitapları dahi okuyamamaları; zaten Fransızca bilmemekte olmaları³⁵⁰.

- Yine yeni mahkemelerdeki hâkimlerin 1879’da çıkarılan düzenlemelerle azlolunamayacak olmaları ve mahallî yetkilerinin gözetim ve teftişten muaf ve bağımsız olması, onları daha iyi ve âdil yapmadığı gibi suistimalleri, rüşvet ve yolsuzluklarını iyice artırmalarına sebebiyet vermiştir. Kanun tarafından korunmaya alınmış olan hâkimlere valiler de bir şey yapamaz hale gelmiştir.
- Ayrıca yazar, Ermenilerin şikâyetlerine de değinmekte; tamamıyla sahici olduklarına inanmamakla beraber bu şikâyetler üzerine yürütülen tahkikatlar neticesinde cezaların eksik, nadir olduğunu ve cezaların düzenlenmesi gerektiğini yazmaktadır.
- Tüm bu durumlardan hem Müslümanların ve hem de gayrimüslim ahalinin çok rahatsız olduğu da belirtilmektedir³⁵¹.

Yazar, hukukî alandaki bu sıkıntılara değindikten sonra, Avrupa’ da yürürlükte olan bitmek bilmez mahkemelerdeki işlemlerin ve özellikle tartışmalı davalardaki merasimlerin uzun, biktırıcı ve usandırıcı olmasının yanı sıra çok incelikli ve titiz olduklarına dikkat çekmekte ve “*kadırlarda da bu incelikli ve titiz çalışmanın olmasını temenni etmez miydiniz?*” diye sormaktadır³⁵². Düzenlemelerin işe yaradığı yer de olmuştur yazara göre; burası ise Sisam Adası’dır. Yazar, bu durumu, ada ahalisinin tamamının aynı mezhepten olmasına ve hukukçularının – yani hâkimler ve avukatların- icazetlerini Atina darülfünunundan almış olmasına bağlamaktadır³⁵³.

Hukukî ve idarî alanda yapılan en büyük düzenleme olan Kânûn-ı esâsî de doğal olarak yazarın üzerinde çok durduğu konulardan biridir. Yazar, yapılanlar içerisinde Kânûn-ı esâsî’ yi en fena gelişme olarak görmektedir³⁵⁴. Sebebi ise bu kanunu düzenleyenlerin niyetinin padişah ile tebaası arasına set çekmek olduğu iddiasıdır. Zira şeriat hem padişah ve hem de tebaası üzerinde hâkimdir. Dolayısıyla da bu kanun, şer’ î değildir. Kanununun 14. maddesinde geçen “ İslâm resmî dindir” ifadesi ile bu durumun değiştirilemeyeceğini; şeriat lafzı kullanılmayarak bunun üstü

³⁵⁰ Lâyiha, s.40.

³⁵¹ Lâyiha, s.38.

³⁵² Lâyiha, s.41.

³⁵³ Lâyiha, s.42.

³⁵⁴ Lâyiha, s.42.

örtülü şekilde bırakıldığını; özellikle de maksatlarını gizlemek için bu yola başvurduklarını savunmaktadır³⁵⁵.

Örneğin 81. Maddede yer alan “Hâkimlerin azlolunamayacağı” ifadesi; 54. maddede belirtilen kanun lâyhalarının uygulanmasında Meclis-î âyân ve Meclis-î Mebusân’ın onaylarının olması gerekliliği ve 7. maddede geçen padişahın, kanunun fâili olduğu yani icrâ eden olacağı, şeklindeki ifadeler, yazara göre kanunun şer’ î olmadığı en büyük delilleridir³⁵⁶. Yazarın, bu maddelere dayanarak padişahın şer’ î haklarından yoksun bırakıldığını iddia etse de 31, 32, 34 ve 35. maddeler durumun hiç de öyle olmadığını, anayasal ya da parlamenter sistemin tam da aksine olarak kurgulandığını göstermektedirler. Bu maddeler, bakanların yetkilerini meclisin denetimine almak maksadıyla koyuldukları halde, sonradan yapılan değişikliklerle padişahın göreve getirdiği ve değiştirmedeği bir bakana karşı meclisi tamamen yetkisiz bırakan bir şekle bürünmüştür³⁵⁷. Örneğin 35. maddeye göre, meclis ile görüş ayrılığı durumunda padişah, istediği meclis yahut hükümet azasını azledebilir³⁵⁸. Yine, padişaha, şüpheli ve sakıncalı gördüklerini yurt dışına sürmek hakkı tanıyan meşhur 113. madde de anayasal niteliğe muhalif önemli bir ayrıntıdır³⁵⁹. Zaten 46. maddeye binaen meclis üyeleri anayasaya değil, padişaha sadık olma yemini edeceklerdir. Çünkü 5. maddede belirtildiği gibi zat-ı şahanenin kişiliği kutsal ve sorumsuzdur³⁶⁰. Lâyihanın, II. Abdülhamid’in güçlü ve baskıcı iktidarı döneminde ve böylesi yetkilerle donatılmış bir hükümdara yazıldığı unutulmazsa, bu saydıklarımızın yazar tarafından hiç bahis mevzuu yapılmadan geçilmesi anlaşılır. Eleştirilerine devam eden yazarın düşünceleri, bunlar göz ardı edilmeden okunmalıdır.

Yazar, 71. maddeye göre; Osmanlı milletinin mebus ve vekil olması ile 18. ve 57. maddelerdeki “resmî dilin Türkçe olması fikrinin ileride genelleşme ihtimali taşımakla beraber bunun birdenbire ortaya çıkmasının Osmanlı toplumunda imkânsız olacağını dile getirir. Bunun sebebi ise Osmanlı’nın farklı dinler, mezhepler ve kavimlerden oluşan bir sevgi olmasıdır. Ayrıca yazara göre, bu yapılanlar, Hıristiyan devletlerin, Doğu memleketlerindeki müstemlekelerinde özellikle icra ettikleri bir yol

³⁵⁵ Lâyiha, s.43.

³⁵⁶ Lâyiha, s.43.

³⁵⁷ Berkes, **a.g.e.**, s.331.

³⁵⁸ Berkes, **a.g.e.**, s.334.

³⁵⁹ gös.yer.

³⁶⁰ gös.yer.

olup onların çıkarlarına hizmet etmektedir³⁶¹. Resmî dilin Türkçe olması ile ilgili olarak da yazar, en büyük sıkıntıyı Müslüman ahalinin genelinin Türkçe bilmemesi olarak görmektedir. İslâm'ın kitabı olan Kuran-î Kerîm'in ve şer' î hükümlerin Arapça olması hasebiyle Müslüman ahalinin cümlesinin de resmî dili adeta Arapça olmuştur³⁶². Yazarın açıklamalarından Müslüman Türklerin de Türkçe bilmeyip Arapça konuştukları gibi bir anlam çıkmaktadır ki, döneme ait arşiv evraklarının dahi genel anlamda Türkçe yazıldığı düşünülürse bu pek de ihtimal dâhilinde olmamaktadır. Türk olmayan Müslüman ahalinin de kendi dillerinde konuşmakla beraber komşuluk ilişkileri gereği Türkçe biliyor olmaları ihtimali yüksektir.

Kânûn-ı esâsî ile ilgili menfi görüşlerini dile getiren yazar, 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sırasında yürürlükten kaldırılmış olmasını ise büyük sevinçle karşılamaktadır ve felaketlerle dolu olduğunu dile getirdiği bu yasanın artık hasta bir halde olduğunu, şükrederek dile getirmektedir³⁶³. Lâyihadan çıkardığımız sonuca göre zaten yürürlükteyken de pek çok hükmünün uygulamaya koyulmadığı ve hatta hiç uygulanmadığı açıktır. Örneğin 12. maddedeki yayın serbestisi ile 81. maddedeki hâkimlerin azlolunamayacağı fıkraları hiçbir vakit yürürlüğe girmemiştir³⁶⁴. Zîrâ, 12. maddede geçen “kanun dairesinde serbesttir” ifadeleri matbuattaki sözde özgürlüğün ihlaline zemin hazırlamıştır³⁶⁵.

Zamanın hukukî durumu ile eski zamanların dediği hukuku karşılaştıran yazar - ki bu eski zamanlar Osmanlı risâle ve lâyiha geleneğinde genellikle Kanunî Sultan Süleyman dönemine atıfta bulunmaktadır- yapılan düzenlemeleri ve özellikle Kânûn-ı esâsîyi adlî ve keyfî işlerden karmakarışık ve şer' î hükümlerin uygulandığı dönemlere göre çok aşağıda bulmaktadır ve ona göre Türk halkının da iğreti otuna benzeyen bu kanunlara kalbinde yer vermediği açıktır³⁶⁶. Oysaki, sansür ve baskı, Avrupa ve Rusya üzerinden Balkanlar'a; Mısır'dan Araplar arasına yayılan neşriyat ve hür düşüncenin, Türk unsura ulaşamamasında engel teşkil etmiştir. Bu nedenle de, Türk halkının anayasayı nasıl karşıladığı yönündeki yazarın görüşleri araştırılmaya muhtaç heptenci görüşler olmakla beraber, halkın anayasal gelişmelere karşı tavrında bu etkiyi göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca, din ve mezhep ayrımı yapmaksızın eşit

³⁶¹ Lâyiha, s. 5.

³⁶² Lâyiha, s.45.

³⁶³ Lâyiha, s. 45.

³⁶⁴ Lâyiha, s. 45.

³⁶⁵ Ortaylı, **Anayasal Rejim Sorunu**, s. 245.

³⁶⁶ Lâyiha, s. 47.

hak ve vazifeler ile kanunî eşitlik öngören Kânûn-ı esâsî'nin 17. maddesi de gayrimüslimlere sağladığı haklar nedeniyle Müslümanların tepkisini çekmiştir³⁶⁷. Bundan 20 yıl evvel üzerinde durulan bu imtiyazlar, bizzat, önemli devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'yı, Islahat Fermanı'nın ilanı hakkında “ *İslâm için bir matem günüdür*” ifadesini kullanmaya sevk etmiştir³⁶⁸. Oysaki 1880'de getirdiği tek tip uygulama biçimiyle milletlerin dinî mahkemelerini laikleştiren de Ahmet Cevdet Paşa'dır³⁶⁹. Islahat Fermanı'na yapılan bu itirazlarda, dindar ve ilerici görüş sahiplerinin mutabakatını görürüz³⁷⁰. Kânûn-ı esâsî ve parlamentolu anayasal sistem için itirazlar ise biraz daha farklıdır; pek çok İslâmcı düşünür Kânûn-ı esâsî hareketini desteklemişler ve hatta istişare, meşveret gibi kavramlar üzerinden şer'î dayanaklar ortaya koymuşlardır. O kadar ki, Elmalılı Hamdi, Musa Kâzım gibi büyük isimler, şeriata dayanan meşrutî yönetimden başkasının zaten mümkün olamayacağını savunmuşlar ve Elmalılı, 1909'daki Kânûn-ı esâsî tadillerinde bizzat görev almıştır³⁷¹.

3.4. DÖRDÜNCÜ FASIL

Bu bölümde şer'î sınırlar, cezaî hükümler hakkında bilgi veren yazar ceza hükümlerine ait olan şer'î sınırlardan üç kısma ayırarak bahsetmiştir. Birincisi Allah'ın hukuku – yani Hukukullah -, ikincisi kulların hukuku ve üçüncüsü de saltanat ile ilgili olan cezalardır³⁷².

Bunlardan bahsederken batılı kanunlarda yer alan cezaî durumlar ve hükümlerle şeriâtda yer alanları karşılaştırmakta, ikisi arasındaki farklılıklara değinmektedir. Bunlardan bazı misaller vermek gerekirse:

- Birinin sabıka durumu, iyi niyeti ya da şahitliği, şer'î kanunlarda cezanın hafiflemesine ya da ağırlaştırılmasına sebep olamaz³⁷³.
- Suçu işleyen delilleri yalnızca ölüm ve yaralama vakâlarında, müdâhilleri olur ise ortak yani müşterek sayılır ve hepsi ceza görürler. Diğer durumlarda dâhil olanlar ortak sayılmaz ve herkes kendi yaptığından sorumludur³⁷⁴.

³⁶⁷ Georgeon, **a.g.e.**, s. 90.

³⁶⁸ Georgeon, **a.g.e.**, s. 36.

³⁶⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 316.

³⁷⁰ Karpat, **a.g.e.**, s. 574.

³⁷¹ İsmail Kara, **a.g.e.**, s. 51.

³⁷² Lâyiha, s.48.

³⁷³ Lâyiha, s.48.

³⁷⁴ Lâyiha, s.48.

- Yine teşvik yeni kanunlarda bir ceza gerektirirken şer’î hükümlerde ceza tertibi hakkında hükmü ve tesiri yoktur³⁷⁵.
- Avrupa kanunlarında “adulter” olarak geçen saflığı bozucu şey yani zinanın şeriâtdede çok daha kapsamlı olduğu; en ufak bir şâibe durumunda zanlının suçunun sabit olamayacağı ve farklı durumlara göre farklı cezaların uygulandığı açıklanmaktadır³⁷⁶.
- Hırsızlığın Allah’ın hukukuna karşı bir cinayet olduğunu dile getiren yazar, şeriâtdede bu suçun cezasının kanundakinden çok farklı olduğunu yine vurgulamaktadır³⁷⁷.
- Sarhoşluk yapan içeceklerle ilgili cezalar şeriâtdede yer almaktadır³⁷⁸.
- İrtidâd eden Müslümanların cezası kadın olması hâricinde idamdır; sadece kadınlar değnek cezası alırlar³⁷⁹.
- “Mültekâ” ve emsali fıkıh kitaplarına göre sadece zamanın hükümeti ve padişahına isyan eden ehli islâmdan kişi veya kişiler veya itaatsizlik edenlerin cezası idamdır³⁸⁰. Ancak fitne çıkmasını diye idamdan hafif bir ceza uygun görülürse bunun uygulanması da şer’ îdir. Duruma ve hale göre değişebilmektedir³⁸¹. Ayrıca padişah onları itaat altına girmeye mecbur bırakmadan önce dava ve şikayetlerini araştırma ve incelemeye mecburdur.
- İkinci türden cezalar ise aşırıya giden insanlar hakkında tarizden ibârettir. (Bunlar Batı hukukunda yer almayan dokundurma, taşlama, ayıplama türünden cezalardır.)
- Cinayet gibi şahıslar arasındaki suçlar şeriâtdede şahsî- kişiler hukukuna girdiği için kısas ve diyet işlerinde zarar gören taraf yahut da vârisi suçu affedebilir. Padişahın kararı, davacının kararına bağlıdır; buna muhalif olamaz. Buna hak ve yetkisi yoktur³⁸².

³⁷⁵ Lâyiha, s.49.

³⁷⁶ Lâyiha, s.49.

³⁷⁷ Lâyiha, s.49.

³⁷⁸ Lâyiha, s.50.

³⁷⁹ Lâyiha, s.50.

³⁸⁰ Lâyiha, s.50.

³⁸¹ Lâyiha, s.51.

³⁸² Lâyiha, s.52.

- Üçüncü türden cezalar ise asayışı bozan, ihlâl eden isyan, bozuculuk, fitne gibi şeylerdir. Memur, kadı ve ihtilâl durumunda zâbitler, bunları önlemek maksadıyla cezalar verebilirler. Avrupa hukukunda ise kanunda cezası belirlenmemiş ve açıklanmamış olan fiil ve hareketlerin sahipleri ceza görmezler³⁸³. Öyle ki isyan çıkaran birinin cezası fitneye sebep olacak ise, zâbit dahi o kişiyi affedebilir³⁸⁴.
- Kıyas ve şer'î hudutla-cezalarla asla ilgisi olmayan kazıklama, bedeni parçalama gibi korkunç cezalar ise sonradan konulmuş bidât-î seyyielerdir³⁸⁵.
- Mahkemesiz, sorgusuz ve gizli yapılan idamlar ise her gün yapılmakla beraber bunlar, şedîd cezalar, baskı-zorlama gibi şeyler hem şer'ân uygun değildir ve hem de kanun ve nizâmların çok ötesinde olan şeylerdir³⁸⁶.

Yazar, şer'î hukukla 1840'da yayımlanan Ceza Kanunu'nu bu şekilde misaller vererek mukâyese etmekte ve Ceza Hukuku'nu devletin yapısı ve inancına asla uymadığı konusunda tenkîd ederek sûistimâllerin önlenmesi ve kaldırılmasını amaçlamasına rağmen ne ceza usûlüne ve ne de yürütülmesine hiçbir fayda sağlamadığını savunmaktadır³⁸⁷.

Yukarıda zikredilen ve yazarın üzerinde özellikle durduğu şer'î cezalardan Avrupalıların en fazla düşmanlığını çeken ise mürtedlerin idam cezası ile öldürülmeleri yolundaki cezadır. Ancak buna rağmen Bâb-î âli, bu cezaları vermeyeceklerini vadetmekle beraber bu hükmü kanundan kaldırmaya çekinmişlerdir³⁸⁸.

1858'de Fransız Ceza Kanunu'ndan esinlenerek neşredilen yeni ceza kanunu ise şeriata tabî olacağı kaydıyla düzenlenmesine rağmen yazara göre; aslını bozan değişiklikler hiç iyi olmadığı gibi şeriattan tamamen bambaşka bir şeydir. Buna rağmen şeriata uygunmuş gibi, yazarın deyimiyle şeriat renginde, göstermeye çalışan ricâlin de yazar çok zeki olduklarını söylemekte ve aslında onları tenkit etmektedir³⁸⁹.

³⁸³ Lâyiha, s.53.

³⁸⁴ Lâyiha, s.53.

³⁸⁵ Lâyiha, s.53.

³⁸⁶ Lâyiha, s.54.

³⁸⁷ Lâyiha, s.54.

³⁸⁸ Lâyiha, s.54.

³⁸⁹ Lâyiha, s.55.

Yapılan düzenlemelerde Hukûkullahâ karşı işlenen suçlarda verilen ta'zir³⁹⁰ ve te'dib (azarlama, değnek, hakaret gibi cezalar) gibi cezalar kaldırılmamıştır. Yazara göre bunun açıklaması çok basittir: Devlet-î Aliyye'nin Avrupa'daki gibi bir yerleşik-eski ceza kanunnâmesi yoktur. Zabitlerin elindeki kuvvet, nizâmlar ise az ve sınırlıdır. Dolayısıyla hâkimler Avrupa'daki gibi sadece kendi vazifelerinden başka bir işe karışamayacak olsalar ve bu cezalar da böylece kalksa devletin tebaası serseri ve serbest halde, kanunun da bağlayıcılığı olmadan her türlü fenalığa ve kötü işlere her gün cür'et edeceklerdir³⁹¹. Dolayısıyla da kadıların uygun görecekları şekilde bu suçları cezalandırmaları şeriata temin etmek ve asayişini sağlamak içindir.

Bunu anlamakta zorlanan ve konuya vâkıf olmayan Avrupa'ya karşı Saltanat-î Seniyye'nin bunları delillerle etraflıca anlattığını; oysa Bâb-î âli'nin böyle yapmayı bunları bir nevi kaldırmak olan düzenlemeleri 1876 Kanûn-î Esâsîsine ekleyerek, mevcut durumu çok daha kötü bir hale soktuklarını da ekleyen yazar, 10. maddede yer alan “ Kanunda açık olmayan durumlar için kimseye ceza verilmeyecektir” ifadesiyle artık bunun tamamen şeriata muhalif bir hale geldiğini iddia etmekte ve ancak hiçbir mânâsının olmadığını söyleyerek de sevinmektedir³⁹². Bu durumda bu madde kanuna konmakla beraber uygulamada olmadığını ve işlerin eskisi gibi yürüdüğünü anlamaktayız.

Yazar, Fransız Ceza Kanunu üzerinde zaman ve konuma göre yapılacak bazı değişikliklerle ve özellikle şer'î şerifin fertler hakkında belirlediği şahsî hukukta yapılacak iyileştirmelerle faydalı olacağını, kabul edilmesinde bir sakınca olmayacağını; oysaki kanunun gerek hükümleri ve gerekse düzenini bu denli bozarak yapılan düzenlemenin kabul edilemez olduğunu savunmaktadır³⁹³. İlginç bir noktaya da değinen yazar, diyet gibi para cezalarının kalkarak yerine hapis gibi cezaların konmasının hazineye de zarar vereceğini ifade etmektedir³⁹⁴.

3.5. BEŞİNCİ FASIL

Bu bölümde ağırlıklı olarak şeriattaki ticarî muamelâta değinen yazar, tüccarlar için düzenlenmiş ayrıca bir bölüm olmadığından esnaf gruplarına, onların üyeleriyle sınırlandırılmış nizamnâmelerine ve şeriatta yer alan ticarî terimlere ve

³⁹⁰ “ Ta'zir, suça ve şahsa göre değışen uyarma, tenbih, dövme türünden cezalardır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. DTS, C.II, s.237.

³⁹¹ Lâyiha, s.56.

³⁹² Lâyiha, s.57.

³⁹³ Lâyiha, s.57.

³⁹⁴ Lâyiha, s.58.

bunlar hakkındaki muamelâta değinmektedir. Bu durumun doğurduğu anlaşmazlığı ortaya koyabilmek için Avrupa ticarî kanunundaki hüküm ve maddelerle şeriattaki ahkâmı mukayese etmektedir. Bunları başlıklar halinde inceleyecek olursak:

- Örneğin şeriatta “iflâs” mutlaka tüccarlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda borç ödemekten âciz olan kadın veya erkek her fert içindir³⁹⁵. Ancak “iflâs” hakkındaki hükümler aynı Fransız kanunlarındaki gibidir. Az dahi olsa müflis hakkında hafif bir tahkir yani hakaret uygulanmaz. Malı haczedilir; haciz ise sıradan ve pek masrafsızdır. Getirilen kanunların, İslâm’da önemli bir sınır olan kolaylık ve insaniyet bağlamından koparılamayacağı açıktır. Yazarın da üzerinde durduğu gibi, sadece tüccarlarla sınırlandırılmamış olması, aciz kimseleri zor durumda bırakmaktan imtina eden İslâm ahlâkıyla ilgilidir. Dolayısıyla tamamen farklı, insanî bağlamı olmakla beraber, yasa ve kurallar bağlamında işlerlik kazanmış olan Batı hukuk zihniyetinin farklı olması doğal olarak kaçınılmazdır.
- Müflisin zevcesinin şeriatta Fransız Kanunları’ndan farklı olarak kendisine ait malları ve eşyasında tasarruf hakkı bulunmaktadır. Onları isterse mutalebe yani dava açıp isteme ve istirdat yani geri alma hakkı vardır. Bu durum çok eşli evlilik dolayısıyla kadın ve erkeğin ayrı ayrı mal varlıklarının olmasından kaynaklıdır³⁹⁶.
- Fransız Ticaret Hukuku’nda yer alan anonim ve kolektif şirketler hakkında şer’î şerifte tafsilâtı ve anlaşılır hükümler bulunmamaktadır. Bu durumda tüccar defterlerine bakılarak burada yer alan süreye itibar edilir ve tüccarlar hakkında bu şekilde hüküm verilir³⁹⁷.
- Aynı şekilde şer’î hukukta deniz-bahriye işleri için özel hükümler yoktur. Deniz ticaretinden kaynaklanan vazifeler, sözleşmeler ise adi sözleşme ve hususî-şahsî sözleşme ile adî cinayet ve hususî cinayet hukukuna ve hükümlerine tâbîdir³⁹⁸.

³⁹⁵ Lâyiha, s.58.

³⁹⁶ Lâyiha, s.59.

³⁹⁷ Lâyiha, s.59.

³⁹⁸ Lâyiha, s.59.

- Sigorta ve taksitli borç işleri şer' î şerifte yine ayrıca yer verilmeyen konulardandır. Şeriatta bunlar sözleşme nev'inden olduğu için özel bir muamelâtı bulunmamaktadır³⁹⁹.
- Şer' î şerifte açık olmayan bu ve buna benzer -emre havale edilmiş senetler, ilmühaberler gibi- durumlar hakkında hükümler bulunmamasının nedenini yazar, o güne kadar fikhî durumlarda yani fakih ve müçtehitler zamanında ve onların memleketlerinde bu türden olayların meydana gelmeyişi dolayısıyla, bunlarla ilgili düzenlemelere ihtiyaç duyulmaması olarak açıklamaktadır⁴⁰⁰. Sanayi devriminin Osmanlı Devleti'nde kendini hissettirmeye başlamasıyla ticaret ve sanayi alanlarında yeni şirketlerin kurulması ihtiyaçları gündeme gelmiştir. Bu da şirketler, ticaret hukuku alanlarında yeni hukukî düzenlemelere zemin hazırlamıştır⁴⁰¹. Bu doğrultuda, 1850 tarihinde düzenlenen Ticaret Kanunnamesi, 1807 tarihli Fransız aslından önemli bir kısmı aynen alınarak hazırlanmış bir kanundur ve özel hukuk alanında ilk kapsamlı iktibastır. Fransız Ticaret Kanunu'nun genel hükümlerin yer aldığı ilk bölümü ile iflasla ilgili hükümleri içeren üçüncü kısımları alınarak düzenlenmiştir⁴⁰². Ticaret mahkemelerinin teşkilatına dair olarak hazırlanan dördüncü kitap ise artan ihtiyaçlara binaen yaklaşık olarak 10 yıl sonra, 1861'de Ticaret Kanunnamesi'ne zeyl olarak kabul edilmiştir⁴⁰³. Yine Fransız Kanunu'nun deniz ticaretiyle ilgili ikinci kısmı da 1863'te Ticaret-î Bahriye'nin kabulüyle iktibas edilmiştir⁴⁰⁴.
- Tüm bu kanunlarla amaçlanan, Osmanlı Devleti'nin mevcut kapitülasyonlar nedeniyle, yabancı devletlerin kendi tüccarları veya tebaalar arasında çıkan anlaşmazlıklara müdahale etme noktasında kaldığı eli kolu bağlı durumdan kurtarılmasıdır. Baltalimanı anlaşmasıyla ve devamında gümrük oranlarının düşürülmesiyle Batılı tüccarlar, kolaylıkla Osmanlı pazarlarına girebilmektedirler. Batı'dan alınan ilk kanunun Ticaret Kanunnamesi ve teşkil edilen ilk mahkemelerin de yerli, yabancı tüccarlar arasındaki ticari anlaşmazlıklarla ilgilenecek olan karma ticaret mahkemeleri olmasına

³⁹⁹ Lâyiha, s.60.

⁴⁰⁰ Lâyiha, s.60.

⁴⁰¹ Aydın, **a.g.e.**, s.416.

⁴⁰² Şentop, **a.g.m.**, s.655.

⁴⁰³ Şentop, **a.g.m.**, s.655; Aydın, **a.g.e.**, s.429.

⁴⁰⁴ Şentop, **a.g.m.**, s.656; Aydın, **a.g.e.**, s.429.

şaşmamak gerekir⁴⁰⁵. Anlaşılmaktadır ki, padişahın düzenlemesini istediği ve yayınlattığı, şeriatın aslı hükümleriyle uyumlu nizamnâmeler, yazarın da üzerinde durduğu şekilde vaktin, durumun ve ticarî muamelâtın gerektirdiklerini gözetmiştir. Öyle ki bunların yerine ecnebi bir ticaret kanununu aynen almak ve uygulamak hayli güçlük ve sıkıntıya sebep olacaktır⁴⁰⁶. Bunun bir diğer sakıncası ise; bir devletin aslı ve esasîsinden mürekkep olan, pek çok kollara ayrılan ticaret hukukunun uygulanabilmesi için onun kaynağı olan asıl kanunların hükümlerini bilmek gerekir, bu kaideler bilinmeden ondan çıkanların bilinmesiyle gerçek manasının çıkarılamayacak olmasıdır⁴⁰⁷. Yazarın ısrarla üzerinde durduğu gibi kapitalist bir dünyanın ticari gereksinimleri, koşulları ve talepleri ile buna tamamen muhalif bir İslâm ahlâkının tamamen uyuşmasını beklemek abes olacaktır. Lakin XIX. yüzyıla gelindiğinde iyice gelişen ticari ilişkiler ve İslâm hukukunun taleplere cevap verememesi neticesinde Batı hukukuyla etkileşime ve intibak sürecine girmek de kaçınılmaz olmaktadır.

- Yukarıda zikredilenlerin aksine şer'î şerifte kesinliği tartışma götürmez ticarî hükümler de vardır ki mesela “riba” yani fâiz bunlardan biridir. İslâm'da yalnızca altın ve gümüş için değil her türlü eşyanın ve malın faizi haramdır. Bu durum Avrupa ticarî hukuku ile intibakı mümkün olmayan bir noktayı teşkil etmektedir. Yazar, Müslümanların, faiz hakkında kesin olan ahkâmın aksine zamanın ve mekânın şartlarına bağlı olarak bu duruma hep bir çözüm bulduklarını ve faizin şeklini değiştirerek uygulanageldiğini belirtmektedir⁴⁰⁸. Ticarî işlerde ribanın nefsül-emre yani ihtiyaç durumundaki emre bağlı olduğunu kabul eden nizamnâmeler, reaya hakkında câiz olabilir ve uygulanabilir ancak Müslümanlar için böyle bir durum asla söz konusu olamaz. Yazar, bunu tamamen kaldıramayacak olmalarından ötürü Müslümanların “Hile-î şer'îyye” ye başvurduklarını iddia etmektedir⁴⁰⁹. Muamele-i Şer'îye ise borç alırken ya da zimmette sabit bir borcun vadesini uzatırken haram olan faizden kurtulmak için tahakkuk edecek fazlalığın satım

⁴⁰⁵ Aydın, **a.g.e.**, s.419.

⁴⁰⁶ Lâyiha, s.60.

⁴⁰⁷ Lâyiha, s.60.

⁴⁰⁸ Lâyiha, s.61.

⁴⁰⁹ Lâyiha, s.61.

akdinden kaynaklanmış olmasını sağlamak üzere yapılan işleme denir⁴¹⁰. Tartışmalı bir konu olmakla beraber özünde Müslümanlara kolaylık sağlamak amacıyla yapılan bir uygulamadır.

- Medyunlar yani borçlular hakkında şeriatın gösterdiği müsaadeler ise Frenk kanunlarına uymayan bir başka mevzudur. Şeriatla borcunu ödemeyen kişi, hırsızlıkla, aldatarak ve hile ile malını gizlemesinin dışında bedenî ceza görmez. Borçlu korunur, yalnız malı haczedilir ve kadı huzurunda bizzat kadı tarafından müzayede ile satılır. Eğer borcu tamamlayabilecek ise kadı tarafından borcun tamamı ödenene kadar çalıştırılır. Eğer borcunu ödemekten tamamen âciz ise serbest bırakılır. Hatta borçlunun ailesinin zaruf ihtiyaçlarına ve eşyasına dokunulmaz. Bunların dışında alacaklı hem zengin ve hem de cefa ehli ise ve borçluyu itip kakarsa alacaklının hakkı dahi düşer⁴¹¹. Bütün bu hükümlerin Batı hukukunda asla karşılığı yoktur. Cefa ehli olmasından ötürü borçlunun değil de alacaklının kadı tarafından darp edildiği, cezalandırıldığı başka bir hukuk sistemi yoktur⁴¹². Burada da daha önce bahsettiğimiz insanilik sınırlarına vurgu yapmak gerekir. Tamamen farklı iki zihniyet dünyasının, insani ilişkilerde farklı yaklaşımlar sergilemesi kaçınılmazdır. Bu noktada İslâm çözümü, tüm medenî dünyada bugün bile eşine rastlanamayan bir insanî çözüm getirmektedir. Tam da bu nedenle, yazar, “ *Tüm bu güzel kaidelere rağmen İslâm hukukuna muhalif Batı hukukunu, kanunlarını yürürlüğe koymak fenalık ve hatta hıyanettir*⁴¹³, demektedir. Yenilik adı altında, Devlet-î Aliyye’ nin hukukuna aynen harf-beharf sokulan Ticaret Kanunu’nun hiç de makul olmadığını dile getiren yazar, “*Vah ki aynen de böyle oldu!*” diyerek hayıflanmaktadır⁴¹⁴.
- Ticaret Kanunu’ndan sonra bahriyedeki eksiklik ve sıkıntılardan dolayı, 1864’te yayımlanan Ticaret-î Bahriye Kanunu’na değinen yazar, bu kanunun da tıpkı diğerleri gibi Fransız Ceza Kanunnamesi’ nden alındığını ancak buna rağmen ikinci cildindeki hükümlerin, bu kanunla da alakası gibi, onun üzerine tesis edilmiş Prusya, İspanya, Portekiz, Sardunya ve Sicilya kanunlarından

⁴¹⁰ Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.3 (Bahar 2007), s.16.

⁴¹¹ Lâyiha, s.62.

⁴¹² Lâyiha, s.63.

⁴¹³ Lâyiha, s.63.

⁴¹⁴ Lâyiha, s.63.

mâhuz pek çok ilavelerle dolu olduğunu yazmaktadır⁴¹⁵. Tarihi 1863 olan bu kanun da, kapitülasyonlar nedeniyle artan ilişkilerin ve verilen ayrıcalıkların doğurduğu şartların kaçınılmaz bir neticesidir. Yazar, muhtaç olunan kanunların çok uzak yerlerden alınıp devşirilmesini ve devamında da Doğu denizlerinde yürürlükte olan usul ve âdetlere hiç önem verilmemesini eleştirmektedir⁴¹⁶ ve “*Bu kanunlar ayrı ayrı tarlalardan koparılıp mizaçlarına asla uymayan yabancı topraklarda nasıl icrâ edilecek?*” sorusunu sormaktadır. Ona göre, bu imkansız olacaktır.

3.6. ALTINCI FASIL

Buraya kadar ıslahatları tenkit eden ve neden tenkit ettiği hakkında ayrıntılı şekilde bilgiler veren yazar, bu bölümde hangi ıslahatları ve ne şekilde faydalı ve gerekli gördüğünü açıklamaktadır. O ana kadar yapılan ıslahatlardan bir fayda sağlanamadığı belirttikten sonra, ıslahatlar konusunda sürekli baskı yapan Avrupalıları ikiye ayırır. Ona göre, bir kısım Avrupalılar, kötü gidişin, rüşvet, yolsuzluk ve suistimallerin sebebi olarak İslâm kanunlarını görmekte ve bunu önlemenin sadece Batılı kanunlarla mümkün olabileceğini iddia etmekte iken bir kısmı ise devletin kanunlarının iyi olduğunu ancak Türklerin fena, menfaatçi insanlar olduklarını savunmaktadırlar⁴¹⁷. Tüm sıkıntıların kaynağını İslâm’da gören bu bakış açısını mesela Ernest Renan tarafından verilen konferansta dile getirilen görüşlerin cümlesi olarak özetleyebiliriz. Genç Osmanlıların önde gelen ismi ve vatan şairi Namık Kemal’in buna karşı kaleme aldığı Renan Müdafaası adlı eser ise Renan ve onun fikirlerini paylaşan Batıcı düşünörlere verilmiş bir cevap, bir reddiyedir.

Yazar ise iki görüşe de karşı çıkmaktadır. Kötü gidişatın sebebi olarak İslâm’ı görenlerin İslâm hukukuna vâkıf olamamaktan mütevellit yanlış düşündüklerini; diğerlerinin ise kendilerinde de olduğu gibi Türklerin içinde de iyi insanların olduğunu hesaba katmadan konuştuklarını dile getirir. Bu yaklaşım en makul açıklamadır, denilebilir. Ancak yalnızca İslâm hukukuna vâkıf olamamaktan kaynaklanmayacağı gibi, bu yaklaşımın temelinde İslâm aleyhtarlığı da özellikle yer almaktadır. Zira Hıristiyan devletlerin Müslüman tebaalarına ev, aile, arsa işleri ile köylüler ve toprak hakkında şer’î hükümleri icra ettiğini; Hıristiyan devletlerin aslı

⁴¹⁵ Lâyiha, s.64.

⁴¹⁶ Lâyiha, s.64.

⁴¹⁷ Lâyiha, s.66.

kanunlarının ise genel olarak halkın tamamı hakkında gereği gibi uygulandığı düşünülürse, buradan şu sonuç çıkmaktadır ki, Hıristiyan devletler, tebaası olan Müslüman halkın inançlarına dokunmaz ve hürmet eder. Şu halde sorunlar ne İslâm hukukundan kaynaklanmakta ne de tamamen Batı hukukundan kaynaklanmakta ve fakat en çok bunları uygulayan insanlardan kaynaklanmaktadır.

Lâyihanın başından beri ve hatta başka pek çok lâyihada görüleceği gibi fena adamlar kısmı, yani rüşvet, irtikâb, adam kayırma, liyakatsiz işler, yolsuzluklar gibi davranışları, yazar da inkâr etmemektedir. Zaten iradeler, adaletnâmeler, cezalar üzerinden yapılacak bir değerlendirmede aynı sonuca götürecektir. Yazara göre, sistem öyle bozuktur ki, memuriyetlere alınanlar yazık ki bu fena olan nüfuzlu, paralı kişilerdir; iyi adamlar ise eldeki kanunları uygulayabilmek noktasında öyle çaresizdir ki istemeyerek de olsa sonunda bir iş görebilme ümidini kaybedip mecbur kalarak diğerlerinin düştüğü rüşvet yoluna kapılmaktadırlar⁴¹⁸.

Nitekim Sultan Abdülhamid'e lâyiha yazan Romanya Sefiri' nin, sonu gelmeyen müzâkereler, hükümdarın her şey ile kendisinin ilgilenmek istemesi sonucu büyüyen aksaklıklar, kırtasiyeciliğin artması, maaş alamadıkları gibi memur sayısının haddinden fazla olarak arttırılması, memurların iş yapamadıkları gibi fenalıklara bulaştıkları ve benzeri konularda tespitleriyle devam eden raporunda da bu durum açık seçik ortadadır⁴¹⁹. Ayrıca bu durumun sebebini “kaht-ı rical” ile açıklayan bir diğer lâyihanın yazarı olarak Nusret Paşa da, bu devlet adamları hakkında ağır ithamlarda bulunmaktadır. Benzer ithamları hem Cevdet Paşa'nın ve hem de İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın eserlerinde görmek mümkündür. Hukuk kurallarının nasıl olması gerektiği bahsinde, Avrupalı devletler ile Devlet-î Aliyye'nin azınlık tebaaya ilişkin hukuklarını kıyaslayan yazar, Avrupalı devletlerin yukarıda da zikredildiği üzere özel, şahsî ve aile hukuku gibi esas konularda tebea-î müslimeye kendi şer'î hukuklarında serbestlik tanırken diğer tüm şeylerde devletin aslî kanunları yürürlükte bıraktıklarını belirtmektedir. Oysaki Devlet-î Aliyye' de her dinin mensupları cemaatlerinin ruhani reisleri vasıtasıyla devlete bağlıdır ve kendi inançlarını yaşamakta özgürdürler. Avrupalı devletler Müslüman tebaaya buna benzer bir uygulama koymazlar çünkü o zaman her mezhebe göre ruhanî reisler, mahallî-

⁴¹⁸ Lâyiha, s.67.

⁴¹⁹ Oğuz, “Romanya Sefiri”, s.85-89.

idarî alanda düzenlemeler ve bunları teftiş etmek gerekecektir⁴²⁰. Oysaki bu zor bir iştir ve onların bunlarla uğraşmaya niyeti yoktur. Hatta isterlerse bu uygulamaları, özgürlükleri keyfi olarak değiştirebilme hakları da vardır.

Ancak İslâm devletinin ve yöneticilerin böyle bir konuda keyfi tasarrufta bulunma hakkı yoktur. Fethettiği devlet hakkında da olsa şer'î sınırların çizdiği daireden dışarı çıkamaz. Şeriatın gayrimüslimlere tanıdığı haklar vardır ve İslâm devleti istese dahi bunun hilâfına bir uygulama icra edemez⁴²¹. Farklı cemaatlere tanınan özgürlük ve hoşgörülük hukuk ortamı, laik sistemden değil bizzat şer'î hükümlere dayanan imtiyazlardan kaynaklanmaktadır⁴²². Bu imtiyazların Osmanlı Devleti'ndeki adı zimmet hukukudur. Zimmet hukukuna göre, İslâm devletinde yaşayan halkın Müslüman olması bir zorunluluk değildir; cizye adı verilen baş vergisi mukabilinde yerinde kalabilir ve özgürce yaşayabilirler⁴²³. Bu rejimde, teokratik rejimin tersine devlet maslahatı din maslahatından evvel gelmektedir. Şu halde meselenin en mühim yüzü, zamanın ihtiyaçlarına ve gerekliliklerine göre ıslahatlar yapmak ve aynı zamanda da Muhammedî şeriatın sınırlarını aşmamaktır. Çözüm, zamanın gerektirdiklerine binaen şer'î olanı mümkün olduğunca genişletmek, sıkıntıları çözebilmek adına mülkî idareye ilişkin kanunlarda şer'î çizginin dışına çıkmak noktasında padişahın kanunname ve düzenleme yapma yetkisini devreye sokmaktır⁴²⁴. Bununla birlikte yazar, ulaşılmaması en mükemmel kanunun fûru' a⁴²⁵ dair birkaç istisna hariç tutulursa zaten şer'î kanun ve İslâm hukuku olduğunu da sözlerine eklemektedir⁴²⁶.

Bu birkaç kaziye ise şunlardır⁴²⁷:

- Evrak ve senetlerle açıkça belirtilen vasiyetnamelere rağmen kayıt ve şerhlerin üstün tutulması bunlardan biridir.

⁴²⁰ Lâyiha, s.68.

⁴²¹ Lâyiha, s.69.

⁴²² Ortaylı, **En Uzun Yüzyıl**, s.198.

⁴²³ Ansay, **a.g.e.**, s.84; Karpat, **Değişim**, s.260.

⁴²⁴ Lâyiha, s.70.

⁴²⁵ Fûrû': Dâl, asıldan türeyen; fer' in çoğulu. Ahkâm-î şer'îyyede ibadet, münâkehât, boşanma, nafaka, muâmelât, ticaret, kiralama ile ukûbat yani cezalarla ilgili hüküm ve kaideler. (Dâl: Suç için kâbil vasıtaları doğrudan doğruya olmayarak, bilvasita uzaktan uzağa ihzar ve yol göstermek suretiyle cürmün ikamî teshil etmeye, İslâm mevzuatında "delâlet etmek" denilir ki, bu hareketi ika edenlere de "dâl" tesmiye olunur. (Bkz. Sava Paşa, İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt, s. 194.)

⁴²⁶ Lâyiha, s.70.

⁴²⁷ Lâyiha, s.71.

- Bir diğeri kadınlar ve kâfirlerin şahitlikte eşit olmamaları ve şahitliklerinin kabul olmamasıdır.
- Kadınlarla ilgili bir diğere mesele ise esir edilmeleri ve satılmalarıdır. Bunların daha şiddetli bir şekilde yasaklanması gerekmektedir⁴²⁸.

Yazar, Devlet-î Aliyye' de eskiden beri mahallî âdetler icra ve tatbik edildiğinden cezaya ait şer' î uygulamalarının neredeyse uydurulmuş, düzmece bir hale geldiğini ve dolayısıyla ceza kanunnamesini tadil etmenin de çok kolay olacağını, dile getirir⁴²⁹. Mesela emre havale edilmiş senetler, anonim şirketler, kolektif şirketler, emlak ve akar istihana yani rehini, yazılı sözleşme, ahvat yani ihtiyat kontratı, deniz ticaret sözleşmesi gibi şeyler hakkında çıkarılacak özel nizamnâmeler yapılabileceği⁴³⁰ gibi Orta Çağ'da henüz ortaya çıkmamış olan tren, telgraf, matbuat, banka gibi yeni icatlar ve faydalı birtakım tesisler hakkında da özel düzenlemeler⁴³¹ yapılabilir.

Bu noktada salâhiyet sahibi olan Padişah, danışma meclisleri vasıtasıyla işin ehli, bilirkişilerle istişareler yaparak en güzel ve faydalı şekilde, taklide gerek kalmadan ıslahatlar yapabilir. Bu şeriatın men' etmediği gibi tavsiye ettiği hatta emrettiği bir yoldur⁴³². O halde neden yapılamamaktadır? Yazara göre, İslâmî kanunların kaynağında yenileştirmeler, eklemeler yapmak konusundaki en büyük güçlük Kur' ân, Sünnet, İcmâ' daki hükümlerin asrımıza uyumlu ya da uyumsuz olmasından ya da ticaretle ilgili çok az içeriği bulunmasından değildir. Zira böyle bir zorluğun çözümünün çok kolay olduğunun delili, Arabî mezheplerin ortaya çıkması ve müçtehitlerin Muhammedin şeriatını başarıyla derleyip, tertip etmeleridir. Bu konudaki en büyük hukukî müşkülât, fakih ve müçtehitlerin verdikleri fetvaların zamanla hadsiz hesapsız dereceye gelmiş olması ve bunların asrın durumuna göre değil önceki zamanların durumuna göre verilmiş olmalarıdır⁴³³. Mâzide kalmış olan Sünneti yeni baştan ele alıp, ona müracaat edecek, mevcut fetvalarla sınırlı kalmayıp Arabî mezheplerin ve Ashap hazretlerinin buyurdıkları şer' î hükümleri tamamen

⁴²⁸ Lâyiha, s.71.

⁴²⁹ Lâyiha, s.71.

⁴³⁰ Lâyiha, s.71.

⁴³¹ Lâyiha, s.71.

⁴³² Lâyiha, s.72.

⁴³³ Lâyiha, s.73.

toplayıp esas kabul ederek bunların üzerine yeni bir şer'î kanun yapabilecek olan bir müçtehit, en büyük eksikliklerdir⁴³⁴.

Ahmet Cevdet Paşa ve Sava Paşa gibi aydınların amaçladığı, fikhın teori ve pratiğinin yeni bir üslupla sunulması teşebbüsü ve son olarak da içtihat kapısını açarak fikhın teori ve pratiğinin köktenci bir yaklaşımla modern dünyaya uyarlanması idealleri taşıyan Mısırlı modernistlerin girişimidir⁴³⁵. İchtihat kapısının aralanması, kötü gidişin çaresini İslâm'da gören bu modernist İslâmcılar için hayâtî bir çıkış yoludur. Öncelikli hedef zamanın icaplarına cevap verecek İslâmî çözümler getirebilmektir. Bunun yolu İslâm birliğini sağlamak için mezhepleri birleştirmekten ya da asgarî müştereklerde buluşturmak suretiyle ihtilafları önlemeye çalışmaktan ve en önemlisi kanunlaştırma faaliyetlerinde maslahata göre uygun olan hükümleri gerekirse farklı mezheplerden eleyerek tercih etmekten geçmektedir⁴³⁶. Bu misalin en büyük temsilcisi olarak da İmam-î Âzâm Ebû Hanife Hazretleri'ni görmektedir. Zira O, Orta Çağ'ın durum ve ihtiyacına göre Kur'ân, Sünnet, Sahabe ve Tâbiîn ve Tebeî Tâbiîn Hazerâtının icmâ'î mukattaratını yani takdir edilmiş icmâ' larını aslî kurallar olarak kabul etmiş ve çok ehemmiyetli, büyük bir bina yapmıştır. Şimdi de aynı şekilde, bu zikredilen esaslar üzerine Avrupa'nın isteklerine göre değil de Asya, Afrika ve Rumeli' de mukim olan ehli İslâmın ihtiyaçlarına ve asrın gerektirdiklerine göre bir bina yapmak zaruridir⁴³⁷.

Bu içtihadı yapabilecek kişi, fikh ilmiyle, güzel ahlâk, zühd ve takvası ile bilinen ve bih'el ilmâ yani ilmin menbânını istihâre etmiş olan müçtehitlerin varlığıyla yanıp tutuşmuş bir müçtehitdir ki Padişah Hazretleri böyle bir müçtehidi bulabilecek ve onu kabul ile tasdik edecek olsa dahi tebaasının karşı çıkmaması ve onu engellememesi mümkün değildir⁴³⁸. Yazarın gözlemleri bize, ıslahatların önünde en büyük engellerden biri olarak ahalinin içindeki yenilik karşıtlarını göstermektedir ki literatürde çok defa karşımıza çıkan bu konudaki referansların haklılığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Eğer Padişah bunu yapabilirse, böylesi müçtehitlerin rey' leri şeriata taze hayat verir.

⁴³⁴ Lâyiha, s.74.

⁴³⁵ Gencer, **a.g.m.**, s.19.

⁴³⁶ Kara, **Türkiye'de İslâmcılık**, s. ???

⁴³⁷ Lâyiha, s.74.

⁴³⁸ Lâyiha, s.74.

Yine de Avrupa kanunlarından bir şeyler eklemek mecburiyeti doğarsa, “ *bizim kanunlarımızı lokma gibi yutmayın, lüzumu olanları seçin*” demektedir ⁴³⁹. İslâm hukukuna dayanan yeni bir kanundan bahsederken özellikle Mecelle’ ye değinir; Avrupalılar, Mecelle’ ye Devlet-î Aliyye’ nin mülkî kanunu adını vermişlerdir. Son cildi 1876’da tamamlanan bu muazzam eser hakkında yazarın hayranlık dolu ifadelerini okuruz. Ona göre, “ *Mecelle, Türklerin kendi hallerine bırakıldıklarında ne kadar âlâ işler yaptıklarının, Avrupalıların teşvik ve nasihatlerine hiç de ihtiyaç duymadıklarının en büyük kanıtıdır*”⁴⁴⁰. Bir Mecelle hayranı olan yazar, Mecelle Komisyonu’na getirilen en büyük eleştiri olan, fıkıh ilmiyle ilgili kitapların çoğunun Hanefî mezhebine mensup kişilerce yazılıp, özetlenmiş olmaları ve bunların da birbirleri ile ihtilaflı rey’ lerde bulunmuş olmaları, hakkındaki konuya da değinmekte ve rapordaki bu madde yazarı şaşırtmaktadır; öyle ki komisyondakilerin şâfî mezhebi ile ilgili Arapça fıkıh kitaplarına bakıp bakmadıklarında tereddüt etmektedir⁴⁴¹. Hayretinin sebebi öncelikle, itibarlı, büyük kitapların en meşhuru olan Kudurî’ nin Muhtasar’ ı ve Hidâyet ve Mültekâ’ nın, Şâfî mezhebinin en meşhur eseri olan “Minhâcü’t-Tâlibîn” ve İbn-î Kâsım’ın şerhinin derecesinde itibarlı olmasıdır. Hatta Hanefî kitaplardaki ahkâm, diğer sünnî mezheplerin kitaplarından asla farklı değildir. Dolayısıyla zorluklar mezheplerden ya da mezhepler arasındaki ihtilaflı konulardan kaynaklanmamakta; aksine şerh kitaplarının çok fazla olmasından ve sürekli tekrar ederek çoğaltılmış, yığılmış fetvalardan kaynaklanmaktadır⁴⁴².

Yazarın Mecelle’ de özellikle üzerinde durduğu ve hayranlıkla ifade ettiği konular arasında;

- Eski dönemlerde uygulamada olan ancak şu anda uygulanabilmesi mümkün olmayan maddeleri ikinci planda bırakması,
- Yapılan değişikliklere bir ön söz ekleyerek “takriz” yani “eskimiştir” lafzını ilave etmesi,

⁴³⁹ Lâyiha, s.75.

⁴⁴⁰ Lâyiha, s.75.

⁴⁴¹ Lâyiha, s.77.

⁴⁴² Lâyiha, s.77.

- Kur'ân ve Sünnet' i bir araya getirmesi ve onların hükümlerinden ayrılmaması zikredilebilir⁴⁴³.

Dolayısıyla yazarın üzerinde durduğu çözüm, tam da bunlardan dolayı devleti iyileştirecek hukukî ilaçların başında gelmekte olan Mecelle' dir⁴⁴⁴. Tabi ki sadece kanunla iş bitmez; bu kanunu icra ettirecek olan kişi “kadı”dır ve kadıların yolsuzluk yapmayacak, güzel ahlâk sahibi, bağımsız, rüşvete vs. bulaşmayacak, vazifelerinde devamlı insanlardan olmaları gerekmektedir⁴⁴⁵. Râiyyeler için ise her grubun farklılıkları dikkate alınarak kendi din işlerinden sorumlu reisler seçilerek, onlar için özel mahkemeler kurulabilir. Yazar, görüşüne dayanak olarak Batı'da bu sistemin uygulandığını, felemenk müstemlekelerinde hem yerli halk için ve hem de Avrupalılar için ayrı ayrı mahkemelerin olduğunu ifade etmektedir⁴⁴⁶. Bu iki türlü mahkeme arasında olabilecek çekişme ve aykırılıkları ise İstinâf Mahkemesi görmektedir. Yazar, tecrübelerine dayanarak bu durumun çok nadir olduğuna da vurgu yapmaktadır. Zaten aile, miras vb. davalarda raiyyeler kendi millî ve dinî kanunlarıyla yargılanmaktadırlar⁴⁴⁷. Eğer bu yol tutulur, böyle bir çözüme gidilirse, Devlet-î Aliyye'de bulunan raiyyeler, İngiliz ve Felemenk devletlerinin Hindistan'daki müstemlekelerinde yaşayan Müslümanlar derecesinde olacaktır. Bu ise hem devletlerarası hukuka en uygun ve en âdil olan yoldur⁴⁴⁸. Adalet, herkesi eşit tutmak değil herkesin hakkı ve ihtiyacı olan adaleti vermektir, diyen yazar, bu şekilde Bengal Müslümanlarının İngiliz kraliçesine; Cava Müslümanlarının Felemenk kraliçesine yaptığı gibi Devlet-î Aliyye' deki raiyyelerin de Osmanlı padişahına övgüler dizeceğine kanaat getirmiştir⁴⁴⁹.

Adaletin tam sağlanabilmesi için vergi konusunun önemine de değinerek vergi toplamak gibi mülkî işlerde adaletli, güzel bir düzen oluşturulur ise raiyyeler ile ehli İslâmın giderek tek-vücut olacağı ve raiyyelerin ecnebi devletlerin sefirlerinden yardım ve müdafaa istemek mecburiyetlerinin de böylece ortadan kalkacağı sonucuna varılmaktadır⁴⁵⁰. Yazarın bahsettiği bu çözümün içerisinde kapitülasyonlar usulüne uygun olarak ecnebi davalarının konsolosluklarda görülmesiyle ilgili kaide ise

⁴⁴³ Lâyiha, s.78.

⁴⁴⁴ Lâyiha, s.79.

⁴⁴⁵ Lâyiha, s.80.

⁴⁴⁶ Lâyiha, s.80.

⁴⁴⁷ Lâyiha, s.80.

⁴⁴⁸ Lâyiha, s.81.

⁴⁴⁹ Lâyiha, s.81.

⁴⁵⁰ Lâyiha, s.81.

varlığını koruyacaktır. Kapitülasyonların Devlet-î Aliyye' de yapılmış en fena hatta en vahim hata olduğunu savunmakla beraber yazara göre bu fenalık hep böyle kalacak ve kaldırılamayacaktır.

II. Abdülhamid döneminden sonra İttihat ve Terakki döneminde de bu yönde gayretler olmuş ancak yazarın da dediği gibi kapitülasyonlar hiçbir şekilde kaldırılamamıştır. Bunlardan kurtuluş ancak Lozan Antlaşması ile mümkün olabilecektir. İlginçtir ki, yazar, Batılı güçlerin kapitülasyonların devamı noktasında gösterdikleri direnci, bu devletlerin, tebaasından olanları Devlet-î Aliyye' deki Nizamiye Mahkemeleri'ne ve bozuk-kötü hâkimlerin eline bırakmak istemeyecek olması olarak görmektedir. Haklılık payı olabilirse de, bu, oldukça iyi niyetli bir gerekçedir. Oysaki Batılı güçler için, Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimler, her şeyden önce, menfaatleri için kendilerine bu topraklarda gerekli zemini, her türlü bahane ve gerekçeyi sağlayan tedarikçiler olmuşlardır. Ancak bu demek değildir ki, Batı'dan güzel âdetler alınmaz ya da Batı'dan alınacak her şey zararlıdır. Yazara göre mukaddes hukukun koruyucusu olan Padişah eğer ecnebi devletlerden güzel ve faydalı şeyler alacaksa bunlar şunlar olmalıdır:

- Mahkemelerimizdeki, yargılamamızdaki doğruluk,
- Hâkimlerimizdeki iffet ve doğruluk,
- Memurlarımızdaki güzel icraat, çalışma ve dikkat,
- Kanunlarımızdaki düzen,
- Malî kayıtlarımızdaki dakik muâmelât,
- Sağlık ve sıhhiye uygulamalarımız...⁴⁵¹.

Bununla beraber Avrupa maişeti, ahlâkı ve âdetlerinin, Devlet-î Aliyye' ye ve hatta daha da ileri giderek İslâm şeriatına son derece uygun olduğunu dile getirenleri ise saltanata yağcılık yapan bir takım ricâl olarak zikretmektedir⁴⁵². Nihayetinde Yazar, çözümü Devlet-î Aliyye' nin esas ve asıl kanunları olan şer' î ahkâmda görmekte; zamanın icapları gereği şer' î hukuka gerekli ve uygun içtihatların yapılması gerektiğinin de sıklıkla üzerinde durmaktadır. Eğer Devlet-î Aliyye tüm bunları dikkate alır ve hayata geçirebilirse eski gücüne kavuşacak ve hatta daha

⁴⁵¹ Lâyiha, s.82.

⁴⁵² Lâyiha, s.83.

sağlam kanunlara dayalı gönlü rahat bir devlet olarak varlığını sürdürecektir. Burada eski zamanlardan kasıt, nasihatname geleneğine uygun olarak Sultan Süleyman yani Kanunî dönemi olmaktadır⁴⁵³. Yazar, layihâ boyunca hâkim olan düşüncesi üzerinde ısrarla durmakta ve Avrupalıların baskılarının ve eleştirilerinin, hatta aşağılamalarının İslâm hukukuna, Devlet-î Aliyye' nin İslâm âlemindeki konumuna vâkıf olamamaktan kaynaklandığı; bundan dolayı da aslında ne yapıyorlarsa ya işte bu sebepten ötürü ya da iyi niyetli, gönüllü yardım isteklerinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Eğer Devlet-î Aliyye tüm bu uyarıları dikkate alırsa kurtuluşa erecektir.

Avrupalıların iyi niyetleri noktasında ısrarcı olan Yazar, tüm bunlar gerçekleşemeyecek olursa ve bir gün Avrupa devletlerinden biri ne şekilde olursa olsun Devlet-î Aliyye' yi işgal ederse Avrupalıların bunu dahi istemeden, zaruret gereği olarak sırf Türklerin kusur ve hatalarından dolayı yapmak zorunda kalacaklarını iddia etmektedir⁴⁵⁴. Ahmet Cevdet Paşa tarafından Sultan' a sunulan bir lâyhada da, bu tehlikeye dikkat çekilmektedir: “*Devletin, Avrupa dengesi içerisinde coğrafi konumu sayesinde ayakta kalabileceğini ancak bu denge siyasetinin bir yere kadar durumu koruyacağını*” belirten Paşa'ya göre kalıcı bir korunma için tek şart “hüsn-i idare” dir. Bu yapılamaz ise Avrupa' nın ve özellikle de İngiltere' nin idare-i müstereke fikrini dayatacağı noktasında, konunun önemine dikkat çekmiştir⁴⁵⁵. Bunun önündeki en büyük engel ise yazara göre, “ıslahat” denilen yeni düzenlemelerdir⁴⁵⁶. Yazar, hem ıslahat yanlısı ama hem de karşıtı ifadeleriyle çelişkili gibi görünse de, burada kastettiği ıslahatın, şer' e aykırı olan ve eski düzene tamamen muhalif Batılı iktibaslar olduğu, anlaşılmalıdır. Zira, Mecelle gibi yerli, şer' e uygun bulduğu yenilikleri takdirle karşılamaktadır ve içtihat yoluyla yapılacak, zaman ve şartlar gereği ihtiyaç haline gelen yeniliklere de ışık yakmaktadır.

⁴⁵³ Lâyiha, s.83.

⁴⁵⁴ Lâyiha, s.84.

⁴⁵⁵ Oğuz, “ **Cevdet Paşa**”, s.147.

⁴⁵⁶ Lâyiha, s.84.

SONUÇ

Hukuk, kişilerin birbirleriyle ve diğer canlı ve cansız varlıklarla arasında adalete dayanan ilişkilerinin temel şifresidir. İnsanların diğerleriyle bir arada yaşamasının ve bu esnada sınırlarını muhafaza ederek karşılıklı özgür ve güvende olabilmesinin yolu hukuktan geçmektedir. Dolayısıyla tebaasına nizam vermek isteyen her devlet ve yöneticisi meşruiyetini sağlamak için öncelikli olarak halkının gönlünü adaletten yana mutmain kılmalıdır. Yönetici elite yönelik olarak, tüm ahlâkî öğretilerde, ilahî menşeli dinlerde, ilk ve en önemli tavsiye olarak adalet; dolayısıyla adaletin sağlayıcısı ve aracısı konumundaki hukuk hatırlatılmaktadır. Böyle olunca hukuk, değişen dünyanın en çok etkisi altına aldığı alan olmuştur. Toplumsal hayatın sosyolojik, kültürel ve tarihsel verilerinin hukuk metinlerindeki yansımaları dikkate alınarak değerlendirilmesi ise araştırmacılara hem hukuk yapıcılarının ve hem de içindeki toplum katmanlarının anlaşılması bakımından kaynaklık eder.

Sanayi inkılabı sonrası Batı’ da hukukî yapı derinden etkilenmiştir ve XIX. yüzyılın ikinci yarısına şamil bu dönem, bütün dünyada toplum- devlet ilişkilerinin kökünden sarsıldığı, milliyetçi ayaklanmaların baş gösterdiği, sanayileşme ve teknolojik ilerlemelerin dünyayı bir dönüşüme sürüklediği modern süreçler devresidir. Osmanlı Devleti de bu sürecin önemli bir parçasıdır. Yüzyıllarca gelenekçi bir yaklaşımla ve çağın durumuna göre çok da sıkıntı yaşamayan Osmanlı Devleti ve hukuk sistemi, şimdi birikmiş ve giderek artan pek çok problemle boğuşmak zorunda kaldığında, eski olanın artık fayda etmediğini yazık ki çok geç kalarak kavramış durumdadır. Çözüm olarak görülen Nizâm-ı Cedîdi, böyle bir topluma uyarlamak ideali ve çabası, Osmanlı’nın özellikle son yüzyılına ve hatta halefi Cumhuriyet’e de damgasına vuracak sancılı bir süreci başlatmıştır.

Ateşin tam da ortasında, üstelik de çok uluslu bir devlet olan Osmanlı’da bu süreçlerden esaslı şekilde etkilenmiştir. Özellikle Tanzimat ile başlayan hukukî bir intibak sürecine girmiş ve yüzyıl boyunca telaşlı bir reform çabası içerisinde olmuştur.

Reformlarda hızlı ve yapıcı olmak zorunda olan ama aynı zamanda nasıl ve nereden başlayacağını bilemeyen devlet ve yöneticisi Sultan, kendisine kılavuzluk yapması maksadıyla devlet adamlarından ve alanında yetkin kişilerden lâyhalar istemiştir. Kimi zaman bu lâyhalar, Sultan’a, kendi isteği dışında, yol göstermek,

şikayette bulunmak gibi amaçlarla da yazılmışlardır. Reform için seçilen model ise terakkide hâkim konuma geçen Batı'dır. II. Abdülhamid'in iktidarı dönemi, bu sancılı süreçlerin zirve noktasıdır. Neden mi? Hem anayasal süreçlerin başladığı hem merkeziyetçiliğin arttığı hem İslâmcılık politikasının devreye sokulduğu ve hem de laik kanunlar ile eğitim kurumlarının yükselişe geçtiği, çelişkilerle, çatışmalarla dolu bir dönemdir bahsi geçen. Tüm bunlarla beraber, büyük devletlerin iştahla Osmanlı'yı paylaşma planları yaptığı bu zor dönemde, bizzat Sultan tarafından istikrarlı bir hayatta kalma mücadelesi verilmiştir. Doğu ve Batı değerlerinin, fikirlerinin, yaşam biçimlerinin, hukuklarının bir arada hayata yön verdiği bir İslâm devletinde, yazın hayatı da bekleneceği gibi tartışmalı, çelişkili ve sorularla doludur. Günümüzde, hâlâ, lâyihalarda yer etmiş konuların tartışıldığı, ideal ve şikâyetlerin kısmen benzeştiği düşünülürse, sancılı sürecin halen devam etmekte olduğu söylenebilir.

Abdülhamid, pragmatist politikalar üreten meşhur denge siyaseti ve etkileyici iletişim zekâsı ile büyük devletleri rahatlatmanın ve yatıştırmanın; onları hilafet politikalarıyla endişeye sevk etmenin ve bunlar esnasında hukukta, eğitimde, sanayide, ulaşımda devleti ve milleti ihya etmenin yollarını aramaktadır. Lâyihaları da bu nedenle istemiştir. Sultan Abdülhamid'in bu lâyihaları ve devlet adamlarının görüşlerini dikkate aldığını gösterir örnekler bulunmaktadır. Örneğin döneminin önemli devlet adamı, Tahran Elçisi ve lâyiha yazarı Münif Paşa, Sultan Abdülhamid'e gönderdiği lâyihalarla adeta onun döneminin teorisyenlerinden biri olmuştur. O'nun Osmanlı topraklarında yaşayan Arap, Kürt ve Türkmen aşiretlerinin devlete olan bağlılıklarının pekiştirilmesi için mektepler açmak gerektiği düşüncesini, aşiret mekteplerinde görebiliriz⁴⁵⁷. 1876'da "Devletin İçinde Bulunduğu Koşulları Bilmenin En İyi Yolu" başlığıyla Türkçeye çevrilen politik incelemesiyle Tunus Valisi Hayreddin Paşa büyük beğeni toplamış ve anayasanın feshinden hemen sonra, 1878'de, veziriazamlığa atanarak ödüllendirilmiştir.

Yine büyük hukukçu ve âlim, son derece velûd bir Osmanlı paşası olan Ahmet Cevdet Paşa tarafından Sultan'a sunulan bir lâyihada, "devletin, Avrupa dengesi içerisinde coğrafi konumu sayesinde ayakta kalabileceği konusunda" bulunduğu önerilerin akislerini, Rusya'nın Panslavizm politikalarına karşı geliştirilen, İslâmcılık politikalarında görmek mümkündür. Aynı zamanda Paşa, bu denge siyasetinin bir

⁴⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Şirin, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer 2008.

yere kadar durumu koruyacağına, kalıcı bir korunma için tek şartın “hüsn-i idare” olduğuna işaret ederek; bu yapılamaz ise Avrupa’ nın ve özellikle de İngiltere’ nin idare-i müştereke fikrini dayatacağı noktasında, konunun önemine dikkat çekmiştir. Bu örneklerin bize söyledikleri bir şey vardır; lâyhaların, hızlı bir şekilde değişen, dönüşen ve gelişen bu zor dönemin şifrelerini ve aydınlarının düşünce dünyalarını, kimi zaman yeniliklerin çıkış noktalarını, kimi zaman sosyal tepkilerin izlerini görebildiğimiz birinci elden kaynaklar oldukları gerçeği...

Çalışmaya konu olan lâyiha, bir gayrimüslim tarafından, üstelik İslâm hukukuna son derece vâkîf bir şahıs tarafından- ki, biz, bu kişinin Sava Paşa olduğunu düşünmekteyiz- hukukî ıslahatlar hakkında yazılmış bir değerlendirmedir. Hukukî alanda yapılan laik reformları eleştiren, yapılması gerekenler ve yanlış gidenler noktasında, lâyiha geleneğinde sık sık rastlandığı üzere kanun-ı kadime dönüşten yana tavır koyan bir üsluba sahiptir. Hukukun tamamen dönüşüme uğradığı Tanzimat sonrası hakkında pek çok noktada İslâmcı kesimin fikirlerini içermesi ve üstelik yazarının gayrimüslim olması, konuyu daha da ilgi çekici hale getirmektedir. Ancak yazarın, -kısa anayasal dönem sayılmazsa- uzunca bir süre Yıldız iktidarının, karizmatik lider Abdülhamid’in iktidarı döneminde yani baskı ve sansürün her alanda etkili olduğu bir dönemde lâyihayı yazdığı düşünülürse, Abdülhamid’in hoşuna gidecek şeyler yazmak istemesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bu dönem, Sultan’ın İslâm halifesi olarak dünya siyaset dengesinde, kendisine “hilafet” müessesesini bir argümân olarak seçtiği bir evredir. Sultan hiçbir tereddüde yer bırakmayacak denli ve Müslümanların halifesine yakışır şekilde dindar, mütevazı, sade giyimli, ibadetinde istikrarlı, cömert bir halifedir. Bu idealizme, onun lisaniyla cevap vermek gerekebilir. Bu ise İslâm’a dayanan ve aynı zamanda ulus ideali taşıyan bir fikrin, İslâmcılık vasıtasıyla hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla lâyihalardaki bakış açısını değerlendirirken resmî ideolojinin izlerini sürmek de mümkündür. Ayrıca taşrada görev yapan memurlar, askerî yetkililer ya da valilerce kaleme alınan lâyihalarda, taşradaki Müslüman ve gayrimüslimlerin hem kendi aralarındaki ve hem de birbirleri ile olan ilişkileri konusunda bilgi edinilebilmektedir.

Yine lâyihalar hakkındaki, bu belgeler tarafsız mıdır, değil midir tartışması noktasında, diyebiliriz ki; bu iddia ne tamamen doğrudur ne de tamamen yanlıştır. Şurası bir gerçektir ki, lâyihaları, kaleme alındıkları zamandan, dönemin ruhundan, meşru iktidardan yani döneminin resmî ideolojisinden ve hatta müellifinden ve

müellifinin fikir yapısını yaratan maddî manevî değer yargılarından müstakil düşünmemek gerekir. Araştırmacılar, çalışmalarında bu amilleri göz önünde bulundurmalı; lâyihalarda bahsi geçen konuları peşinen kabul etmeden önce tarihî olarak sabit olup olmadıklarının sağlamasını yapmalılardır. Lâyihalarla ilgili olarak bir başka eleştiri; olayları abarttıkları, arşiv vesikalarıyla bire bir örtüşmedikleri, şahsî çıkarların söz konusu olduğu yönündedir. İsimsiz olanlarının olması ve iktidarı elinde tutanlara ve döneminin resmî ideolojisine rağmen yazıldıklarını göz önünde bulundurduğumuzda bu eleştiriler göz ardı edilemez. Ancak bu eleştirileri hepten kabul etmek de doğru bir yaklaşım olmaz. Öncelikle yazılan her şeyin arşivlerden tek tek sağlamasını yapmak gibi bir şey çok tartışmalı bir meseledir. Bunların haricinde, bu belgeler, kötü gidişatı tespit etmek gibi bir amaç taşıdığı için belgeye hâkim olan fikrin olumsuzlukları öne çıkarmak olması da beklenebilir bir şeydir. Dolayısıyla bu, belgelerin gerçekliğini bertaraf edecek denli güçlü bir tartışma değildir. Büyük tarihçi Halil İnalcık'ın görüşleri de bu belgelerin önemli ölçüde gerçeklik içerdiği ve modern tarih incelemelerinin de bunları desteklediği yönündedir. İslahatnâmeler ve lâyihalar Osmanlı müesseseleri, siyasî, iktisadî, içtimaî, hukukî yapı ve hatta bizzat padişahlar hakkında dahi bilgiler sunan önemli kaynaklardır. Hem kendi dönemlerine ve hem de daha önceki dönemlere dair önemli bilgiler vermektedirler ve tenkîdî bir yaklaşımı sağlarlar. Tarihi olaylara birinci derecede kaynaklık eden bu belgelerden, siyasî elitin kullandıkları kavramları, onları kavrayış biçimlerini, kurumlara bakış açılarını vs. pek çok konuda bilgi elde ederiz.

Çalışmada esas alınan lâyiha ise, özellikle, hukukî ıslahatlar karşısında İslâmci görüşün fikriyatını, anayasal gelişmeleri bir çeşit Batı tahakkümü olarak algılama biçimini ve kanun-ı kadim anlayışının izlerini takip eden geleneksel yapıyı temsil etmektedir. Yazarın görüşlerini kısaca maddeler halinde özetleyecek olursak:

- Türklerin anlatılanlar kadar kötü olmadığını, (Burada ve başka pek çok yerde karşımıza çıkan bu ve benzeri ifadelerden layiha yazarının Türk ve de Müslüman olmadığını anlamış bulunmaktayız. Bu konuyla ilgili olarak yazarın kimliği hakkında yapılan araştırma ayrı bir bölümde özetlenmiştir.) yapılan kötü uygulamalarda Avrupalıların kendilerinin de payının olduğunu ve İslâm'ı çok sathî bir şekilde tanıyan olmalarının da bu neticelerin ortaya çıkmasında etkili olduğunu düşünmektedir.

- Yazara göre siyaset ilminde çok başarılı olan birinin, mutlak surette şarkın kanunlarını iyi yapabileceğini düşünmek abestir. Batı'nın alışkın olduğu kanun ve âdetlerin Osmanlı için doğru olamayabileceği ve hatta imkânsız olduğunu takdir edememelerini eleştirir. Her milletin kendine has özellikleri vardır ve kanunlar bunlardan doğar, gelişir, diyen yazar bu sonuçsuz çabayı, mükemmel yaradılışlı bir hayvana sonradan eklenmiş, yakışksız iğreti bir uzuv yapıştırmak kadar akılsızca bulmaktadır.
- İslahatların bir eğitim ve olgunlaşma sürecinden geçmeden tepeden inme şekline karşı çıkar. Âlim bir kişinin çıkararak Müslüman, gayrimüslim tüm ahalinin yapılacak olan bu ıslahatlar hakkında bilgilendirilmesinin, ayrıntılı şekilde insanlara izah edilmesinin gereğini dile getirir.

Yazarın görüşlerinde ıslahat yanlısı olmakla beraber, kısmen gelenekçi bir yorum, kanun-ı kadim vurgusu da göze çarpmaktadır. Bunun bir nedeni de, hayat akışının bir gereği olan değişimin, normal akışında ve uzun zamana yayılmış şekilde gerçekleşmemesi, şartların zorlamasıyla, son derece sarsıcı ve köklü olmasıdır. Zira bu türden hareketler, özellikle Osmanlı Devleti gibi doğu toplumlarında, dışarıdan kaynaklı olmakla suçlanarak, geleneksel toplumun her yeniliği din dışı ve kötü maksatlı algılaması şeklinde kendini gösterir. Araştırmada, lâyiha yazarını, tutucu ya da gelenekçi bir birey olarak tanımlamadan önce, toplumun bu kemikleşmiş geleneksel yapısı dikkate alınmıştır. Lâyhada da, bu konu tartışılmış; Batı hayranlığı ile aydınların, kendi kültür ve değer yargılarını suçlamakta ve tüm olumsuzlukların sebebini özellikle İslâm'a bağlamakta oluşlarından esefle bahsedilmiştir. Yazarın eleştirdiği bu kişiler, tüm terakkiyi ve iyileşmeyi Batı ile mümkün gören ve tamamen taklitçi bir üslupla Batı'nın değerlerine yönelen fikir adamlarıdır. Bu minvalde, Batı kanunlarının olduğu gibi taklitçi bir tarzla kopya edilmesini eleştiren yazar, aynı zamanda, faydalı olacak önemli gelişmelerin ise mutlaka alınmasını; ancak bunların, devletin dinî, kültürel geleneğini zedelemekten bir intibak sürecine tâbi tutulmasını savunmaktadır. Lâyihanın neredeyse tamamında sıklıkla üzerinde durulan bir diğer konu ise, yapılacak kanunların adlî ahlaksızlıkların önüne geçmesi temennisidir. Özellikle, rüşvet, suiistimal, liyakatsizlik, adam kayırma, görevi kötüye kullanma, kırtasiyecilik gibi sorunlara sık sık atıf yapılmaktadır. Fasil fasıl konuyu ilerleten yazar, önce genel duruma, şikâyetlere, sorunların kaynağına ve devamında çözüm yollarına değinerek lâyihasını tamamlamıştır. Bu bölümler hakkında ayrıntılı

değerlendirmeler, aynı başlık altında (Lâihanın Değerlendirilmesi) kısmında tafsilatlı olarak ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Yıldız Esas Evrakı (YEE)**, 10/58.

KİTAPLAR

Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, (yayına haz. Yusuf Halaçoğlu), (3.baskı) Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017.

Alkan, A. T., **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, (2.baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

Ansay, S. Ş., **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (2.baskı), Ankara 1954.

Aydın, M. Â., **Türk Hukuk Tarihi**, (12. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul 2014.

Berkes, N., **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, (17. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Bozkurt, G., **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, 2.Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2010.

Dini Terimler Sözlüğü, C. I-II, Türkiye Gazatesi Yayınları, İstanbul (Tarihsiz).

Engelhardt, E. P., **Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

Georgeon, F., **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktaş, (4.baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Güler, A. ve S. Akgül, **Sorun Olan Ermeniler**, TÜRKAR (Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu) Yayınları, Ankara 2003.

Güler, A. ve S. Akgül, **Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar**, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003.

Halebî İ. E., **Halebî-i Sağır**, sadeleştiren İsmail Karakaya, Akçağ yay., Ankara 1985.

İnal, İ. M. K., **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, C. VI-X, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

- Kara, İ., **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi 1**, (3. baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- Kara, İ., **Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- Karal, E. Z., Osmanlı Tarihi, (3. baskı), C. VII, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Karal, E. Z., **Osmanlı Tarihi**, (3. baskı), C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Karaman, H., **Mukayeseli İslam Hukuku**, İrfan Yayınları, İstanbul 1978.
- Karpat, H. K., **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir, (1.baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Kırmızı, A., **Abdülhamid’in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.
- Kuneralp, S., **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839- 1922) Prosopografik Rehber**, İSİS Yayınları, İstanbul 1999.
- Kuran, E., **Türkiye’nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Oğuz, M., **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Kömen Yayınları, Konya 2014.
- Ortaylı, İ., **Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, (4.baskı), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- Ortaylı, İ., **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (37.baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Ortaylı, İ., **Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı’nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet’e**, (5.baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Öz, M., **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, (5.baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- Sander, O., **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, (7.baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2012.
- Sava Paşa, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, çev. Baha Arıkan, C.I-II, (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.
- Şimşirgil, A. ve E. B. Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.

Tunaya, T. Z., **Türkiye’de Siyasal Partiler**, (5.baskı), C. I-II, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Yasamee, F. A. K., **Abdülhamid’in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, (çev. Yusuf Selman İnanç), Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

MAKALELER

Adalıoğlu, H. H., “Siyâsetnâme”, **DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi)**, C.37, İstanbul 2009, ss.306-308.

Akyıldız, A., “Tanzimat”, **DİA**, C.40, İstanbul 2011, ss.1-10.

Aydın, M. Â., “İslâm Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.I, 2006(Bahar), ss. 11-21.

Aydın, M. Â., “Ceza”, **DİA**, C.7, İstanbul 1993, ss.478-482.

Bingöl, A., “Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler”, **JOSR (Journal of Scientific Researc) Dergisi**, C.8, S.2, Kasım 2016, ss.565-583.

Durusoy, M., **Sultan II. Abdülhamit’e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 1995.

Eren, A. C., “Tanzimat”, **IA**, C.II, İstanbul 1979, ss. 709-765.

Findley, V. C., **Modern Türkiye Tarihi İslâm Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, çev. Güneş Ayas, (2.baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Feyzioğlu, H. S. ve S. Kılıç, “ Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr>.

Gencer, B., “Osmanlı Kozmopolitanizmi İçin Tabî Hukuk Teorisi: Sava Paşa”, **Bilimname Dergisi**, C. XIII, 2007/2, ss. 7-36.

Görür, H. İ., **II. Abdülhamid Dönemi’nde Irak’la İlgili Hazırlanan Lâyihalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya 2019.

- Has, Ş. S., “ Halebî, İbrahim b. Muhammed”, **DİA**, C.15, 1997 İstanbul, ss.231-232.
- Haspolat, E., “Meşrutiyetin İlk Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011, ss. 557-584.
- İnalcık, H., “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, Ankara 1958, ss. 102-126.
- İnalcık, H., “Osmanlı Tarihine Toplu Bakış”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.I, ed. Kemal Çiçek, Güler Eren, Cem Oğuz, Ankara 1999, s.108.
- Karaman, H., “Fıkıh”, **DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi)**, C.13, İstanbul 1996, ss.22-27.
- Kaya Kılıç, S., “1876 Anayasası’nın Bilinmeyen İki Tasarısı”, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/821/10435.pdf>, ss. 557-634.
- Kaya, S., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.3, Bahar 2007, ss.13-41.
- Kenanoğlu, M. M., “ Sava Paşa”, **DİA**, C.36, İstanbul 2009, ss.183-184.
- Kılıç, M., **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler(1836-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih(Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2009.
- Koca, F., “ Osmanlılar Döneminde Gayr-i Müslim Bir İslam Hukukçusu: Sava Paşa (ö. 1901), Hayatı, Eserleri ve İslam Hukukuna Dair Görüşleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2005, ss. 93-114.
- Koç, Y., “Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Halk Algısı ve Tasnifi”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.98, Yıl: 25 (2013), ss. 32-45.
- Köksal, O., “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli düzenlemelere Dair II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Layiha”, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr>, ss. 263-285.
- Kütükoğlu, M. S., “Lâyiha”, **DİA**, C.27, İstanbul 2003, ss.116-117.

- Oğuz, M., “ Romanya Sefirinin, Osmanlı Devlet Nizamı Hakkında II. Abdülhamid’e Takdim Ettiği Lâyihası”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Yaz 2010, S.26, ss. 79-107.
- Oğuz, M., “Osmanlı Devleti’nde Devlet Adamı Kıtlığı (Kaht-ı Rical) Hakkında II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Rapor”, **TÜBAR**, XXIV, 2008 Güz, ss. 99-123.
- Oğuz, M., “Ermeni Mes’elesine Dair Lâyiha-i Abidânem” Başlıklı II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Lâyiha”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 60/2014, ss.1-14.
- Oğuz, M., “Osmanlı Devleti’nin Durumu Hakkında Cevdet Paşa’nın Görüşleri”, **TÜBAR**, XXVI, Güz 2019, ss. 143-159.
- Oğuz, M., “ II. Abdülhamid’e Yerel Yönetimlerde (Sivas, Canik Sancağı) Yapılan Yolsuzluklarla İlgili Sunulan Bir Lâyiha”, **TSA**, Yıl:10, S. 3, Aralık 2006, ss. 77-109.
- Oğuz, M., **II. Abdülhamid’e Sunulan Lâyihalar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007.
- Seyitdanlıoğlu, M., “Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı’da Yasama”, **TANZİMAT Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, (2.baskı), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, ss.371-386.
- Şaşmaz, M., “ İngiliz Konsolosu Stewart’ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.2, 2012, ss. 57-97.
- Şen, M., “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. VI, Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 327-335.
- Şentop, M., “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, **TALİD**, C.3, S.5,2005, ss. 647-672.
- Şirin, İ., “Münif Paşa’nın Tahran’dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündükleri”, **Turkish Studies**, Volume 3/4, Summer 2008, ss. 759-771.

Uzun, N., **Türkiye’de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Ankara 2011.

Uzunpostalıcı, M., “ Ebu Hanife”, **DİA**, C.10, İstanbul 1994, ss.138-143.

Yılmaz, C., “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, **TALİD**, C.I, S.2, 2003, ss.299-338.

EKLER

EK 1- BOA/YEE/10-58 ÇEVİRİ İÇİN BAKINIZ SAYFA 51

ایروردہ قرآن عظیم انسان بردھا کاتبہ عبادت خالصہ نوع بشرک معائنہ
سیاہہ **دینہ عقدہ** احکام شریعی جامع اولدینی انکار ایدر اهل اسلام
غیبی کیم لر وعلیٰ مخصوص ادر دبا کلبہ زده تحصیل ایتسه اولد سماندر هب بزکده در
بکا فالور ایدر علم غیبی بلین ایدرده ظن ایدر که بوترن بربا بوی کی اعتقاد لر
باطلدر و بوترن اسبو ذهاب انکار لر نصدہ اساسر دبا کلب اولدینی بلینک
ایچون قرآن عظیم لسانک آیات منزله سی اوفوسه کافیدر واسید ایتسه کلری کیم اسلاب
وشریف محمدیه هب بر وقت منزله سی اولدینی اکلار سید المرسلین محمد مصطفی صل
الله علیه وسلم افندن حضرتینک تأسیس بومسه اولد قری سلطنته صرف دینو بیدر **الدینا**
منزعه الاخره قاعده سه توفیقاً شمدیه قدر کلمه اولون مجتهدین عظام حضرتانی
هیب بو بوی طریشل ایدی اسلوب شمدیه قدر بولنسه اولدینی شاک و طرینون
غیری بر شکل دینک کبره جک دبا ندره سوال ایدر که دین کبری عقائد اساسین
بجود اولدینی نصدیردو بودین کبری **بجود سامعه** اچونه امید و علامت قالوی
عجبا بویله بر مساک جدیده سارن ایدر جک اولور ایدر بودین سببه نه هب
محمدین جقمه بر دین خارجی اولنسی هر صالده شریقه کی احوالک اصله ایچون
علی العمیا بویله تدا بیدر اخاذینه قاضیه و بویله کمال فرضیه صابحه عیده همما قسه
ظنم کوره بود هاب دولت علیه عثمانیه دین سبسی اسلام اولوب ادر و پانک
ارزو ایتدی کی شی ایدر دولت علییه بر دولت مساک اولظنون دانه کبرینک
وزکارن **دینلرینی** تبدیل وارتراد ایتد بر ملک ودها طریشل نرکاری باشن

باشه غریستان ایتمن کبی نیانده تولد ایتسه فقط لهجات، عصره حضرت
ونه دو بطون واحفاد من بر انقلابی کریمه هکله

اسلامت بر دین دیکری دولت اولدیه ایکی عنصر دن مرکب اولوب بر
ایکی خاصه بی جمع ایتسی بونلرک اسلامک قواعد اصلیه سی ایتسه ندر کی حالت
تعبیری اهل اسلام غنمه بزم یله یکنه مضاره دکله دولتک اولدوباده
معلوم اولون قواعد واساسلرین بشق پورده قواعدی واردر شوبله که شریعت
غزای احمدیه دین کی حالت دن آبرادندن بشق آبرلسی یله منع ایتسه
اولدیفندن هم عقائد دینی و عبادات و طاعتانه متعلقه همده اعمال و مکات
وکب و وصیت متلا امر دینی به عائد اعظمی جامده پای شاه اولد
ذات دولتک هم حا که مطلق هم قوه عسکریه سنک امیر و قوماندان اعظمی
همده برنجی امامی در حکومت حدود شرعی بی اجزا دو بر کوطره بی خصصه
نصل مأمور ایتسه اهل اینک عبادات و طاعتانی والد قاری ایتسنک اصول دایکانی
اوزره الماری تفسیه و تدقیقه ایتکه مجبور مأمور در برده کافر لره هربت ساعت
در لکن حکمت کافر لری اهل اسلام اوزرینه امر حکم تسلطاری موجب
اولدجه مأموریتلره نصب ابده ماز ابده کند و دینه اشلی اوزرینه حکم
ایتملری موجب مأموریتلره نصب ابده مایور بوندن بشق ده مجالس دایله

رضی صاحب دولتک ان بوکتابین و غیر بیان دولتک زنده سفارت سینه ما در این
 رجب اوله بیوریر **بنا، علی ذلک** بادشاه اسلام رعیتن بولمان برکاف
 و کلای سلطنت سینه سلطنت داخل اوله بیوریر کائن هیچ بر وقت والی باضود قاضی
 و با قائم مقام اولدیز زیر مادامک دولتک مقصد اصالی اعفاده صحره و اولر ایلرین
 شرفه و اجرا ایتمکدر و برادر عیبه ایز بافران عظیم لسان باضود سنت سینه تک احکام
 فاطمه سنده عبارتدر و مادامک کفار استوا حکام جلیله تک **مفروضین** منکر در برین
 بادشاه اسلام تبع در عیبی بولمان کفار اسور شرعیه بیفلاح استلوه فارس سدر طائر
 اهل اسلام انسانی منسوب اولدقلری و باشلره بر برندن تفریبه نیت و وطن و
 ملت کلمه لرینک اسلام سنده مضارلی بوئدر چونک باض اولسه زنجی اولش دان اول
 هر تفتی نکلن و هر تفتی لسان اولر اولر ایلرین اهل اسلام مجلسی برادر اولوب
 بوئدرده الله تک و کیلی اولر بر بادشاهک **برادره** سنده اوله ربه بر هیت سباسب
 نیک ایدر بر بادشاهم امیر المؤمنین و همه و خلیفه کبریا و **طل طلیل خدا** در
 غیر بیان ایدر یهود و غیر اجنبی عدا اولور ساید بوئر مالک اسلام ده بقیم اولور ایز
 کند و دنیا کلرین بر طاقم روسای روحانیه تک اداره لری سنده و کند و فوائده یعرف
 و عادات لری ایزره اداره اولور و کند و لرینه مخصوص کلمه لرده سکان اولور احکام
 جلیله شرعیه سونلر عقیده اولوب کافر لره عائد هیت ایزم بلکه بولورک دولتک باضود
 افراد سله ایدر تکون ایدر معاملات مخصوصه بولک ایچون مالک شرفه ده هر نهیب

جماعتی ابری ابری محله کرده نظردا بنابر کافرله همان اکثری لسان عادات
 و افکاره و حتی سنه لری و تاریخ و تقویم لری مختلف اولدولریندن اتحاد اجمالی عدیم اولمکانه
 نته کیم بر حال اورو باده بر دولت بعضی نه اهل کتافه پیشرب اولورلر ابره لرینده کی نسته
 بیایت احمدین نمایان اولور بر کونگی کورنده اورو با اقوامی جینده کی عداوت و علی الخصوص
 اکابر و رجال سیاسی از سنده کی حدیث ممالک شرقیه کی اختلاف نه اهل و ادیان
 حاصل اولون عداوت نه زاده سنه لیر چونکه ممالک شرقیه ده اکابرک پیشرب همان
 هدی یوده بر برینه ساریر بر قوا عدک نتیجه اولدجه دولت علی بنک قانون قدیمی
 اولون شریعت عثمانلی ملتی تعبیراتی طایفاز شریعت تبعه حضرت پادشاهی بی
 زری صومون دیکری کافر اولدجه ابکی قسرا بر سر کافر لر دخی رعیه اسبله
 معروف اولوب بونکر دخی منکره یعنی ملل و حایینه لره نفسده حق هیت با خود
 جنسیت فرقی شرع شریفجه هیچ کلمه اولوب ره اولر ابله ابلدک کافسی ضعیف
 و توکلر کافسی اسلام بیلندی تضاد قیلینده نه شایع بر حالک دخی
 عکس اورو با مستلکانه کورمکده بر برستلکانه و حالک اولدله شرعیه اولور اهل اسلام
 کندی ابر لری کنده شریعتی التنه ساریب اورو با بلبله اتحاد و اشتراک ابلد
 مکه که اولورن بری شهر اینه بولسون
 بی این ابله شریعت نه اتحاد نه نامی اهل اسلام نشردین کیفیتی بزم بیکر
 وجهه نفسی انما لر فرض ابره لم که اسان اولده شرعیه جمعیتی بولمسه اوله ابری ارجعینه
 دین محمدی بی شر اینک قصه ی ابله بزه سیر لر کورنیش اوله ابری بولگی اسلام بر شری

داصوللر وظائف و عمللر احداث و عمللر ايشه بلر كرن مأموريت و انكلام و كرن
اوراقه معاملاتك چوتلفي بزده حاصل ايشه كطري فنا لفرده زياده دولتك عليه ده
بوكون فنا لفرده مشاهد اوليور

وقت حاضرده كوره اورو با طرزنده براداره نك مصافحيمسي اكثر اهالي سي نصير
اولان **ماليه** شرفيه حقهده بر نصيب عظمادر مأمورده كلنجه شوده مسكدره بوئر توابنه
صديده نك قطيقات و اجرائجه بك شكوات كوره و كمرنه نه هيج بر نيك احكامي اجرائجه
كدر دريني قوتايه بوئر ننه كيم تنظيمات دن اول سلطان سليمان حضرت نيك فنا دن نيك
ان مساهم حكامتي بيله اجرائجه لرا بدي شودر فرده دز ايري كه سلطان مشايريك فنا نوظ
قايه نظيمه و اجرائجه عابركه اصلاحات ده كه احكام ايشه و لفر جسيه و بقله ايري كه
هيج بر وقت درام ايره بيله چك صورتده مجلسي برده تنظيمه اوله نزا بدي و احوصل بوئر
اورو طلسون كه سلطان سليمان حضرت نري عجاز كوردستان طرابلس غربا كيم
دولت بيله كمللرني قانونا نيك بر عيت احكامدن معاف رستنا قاييمه ايري
بوزك عاكسي اوله ده قدايمه جديده دولتك مهر بعايرستان **مضمنا** نون كبر ايا لوت
مختارده - نزه ما عدا هر كوشه ننه نصيب ايرلسر فرض كان اوله ده **هاديه** تسليم
ايشه نك كه بوصلار قدايمه جديده اهالي حضرتي و صدي اوله ده ولايت محمودده
نظيمه اوله بليون كلسه عربستان اترقيا بوللري و انا طري طاعنري حقهده سر عيتنه
نه ديه لم ؟
شكوات عربيه حقهده اصلاحات و نفي بوئرده شرع شريف امور عدليه نك صبه داره كه

اینجمنه بک وجهه اعظام جیده کوشنده کرن امور و مطالبه حقوقیه و کرن امور
 جنایه و جرایزه و دعایه [مجاناً] روغبنی امر ایده ره حاصلات عدلیه
 شریفه بک سلا رسیده. امور حقوقیه ده دعوا لر قاضیه حضوره
 رفع ایتمک ده سه عیله مختار در امور جرایزه بالکن دعوا جی دعوا سی
 قاضیه رفع ایتمک صلاحیتی دارد. نظر اولیه طرفه بشفه هیچ بر شخصی بر نملو
 امر جرایزه اجدیه افار و دعوا ی صلاحیتی بوند. قاضیه طرف حکم شده مؤلف
 اول طهری اجاب ایده مکرر آرزو سیده بود لطیفه جی [مجاناً] افتخار ایجونه
 قاضی طلب ایتمه اولسون علم فخره اجازت المیاخره هیچ بر و جری قاضی
 اولدر بر قاضی باد شاه معظمک عرضی کن عقیف دستور و کدر
 اولجه اجاب ایده قاضی هر کجه اولد ایسه اولسون بر هدایه الامان
 و بالذات بیع و شرا ایسه مان و بر مالک مناقصه و نایده سه کجه مان طهرین
 طهری و باضود با واسطه مستقیمه و علاقه دار اولدینی سینه اجتناب
 و اهتزاز ایتمی لایق در بوندن بشفه مستبرج البال اولدینی وقت
 مثلا حال غضب و حدته اولد ایسه آج و باضود صوسز اولد ایسه
 حقه اولد ایسه سینه عزت و باضود بروندن بور و طسه ایسه سائر
 بودکی حالدره اولد ایسه نای ایتمی لایق در قاضی غایت جی طرف طهری
 کرن اتای محاکمه در کرن دیگر محاکمه نصحیتن برین و بگری ایتمکین
 برشی سربیمه صلاحیتی بوند. لایه الاجاب فخره مراجعت ایتمک کجور

مرفیقه نسوبه اولسون و در دلتك قوانینه اصلیه سی اولون سرفیت غرای
 محمدیه به نقرضی و مذاخذه ایتمونر و حکومت مجله نك دائما تحت تقسیمه
 و نظارتند برونسونر دولت علیه ایسه دائما هم توك و همده اسلاوه
 اولوه ایجاب ایسه غیرستان دولتاری و علمای مخصوص فطینك دولت بر
 اصولی كان مرفیقه محاللك سرفیده ده کی مستملا ترمنده اجرا ایسه بیدر ان
 فناجهت برك سلطنت بنده اهل اسلامك جمله سی تركه بیجا اولر بونكه
 بونون كان ملیری لسان عربی در یعنی قرآن عظیم انسان ابدا احكام
 شرعیه كان عربی اوزره بارطسه اولدیفنده مونسونك لسان عمومی عربی در

دولت عالی نك قانونه اساسی ندرجه مضر اولدیفنی بالاده ذکر ایندیلم
 اشدون اكله شایله بونك ایچون **محمد** اولسوه بوقا نوره فلاکت مشكون هیوده
 مدت یاشوب ایوم مطن جهاله کیرمشه بوقا فونك ۷۹ نجی بنده نصیه
 اولوه مجلس مبعوثان برقاچ آی و نه بناده دوام ایسه صدی ۷۸ نجی ماده ده کی
هریت مطبوعات و ۸۱ نجی ماده ده کی حکامك لایسنس اولسی نقره لری هب
 بروقت احکامی اجرا اولندی قوانینه و نظامانك مجلس اعیان و مبعوثان
 کیمتاری طرفدن قبول و تصدیق اولدیفنده دستور العمل اولماز نصیه سی همان
 اولدولسه کسیر ایوم قوانینه و نظامات کیسی کی ذات حضرت پادشاهی

طرفندانه اجراء و تنظيم اولينور ناصبه برده عرف و عادات كوره نظامنامه ايجمه
 شرح شريفه تجويز ايديكي هالده بيله برسلا نواعينك نظامات مخصوصه لري
 بوقدر هالجه ناصبه در دولت عليه عثمانيه ده عصر لرحه نظامات مخصوصه لري
 اوزره باسا مشروري بوكونكي كورده نظامنامه لوجي لري نظار كورده
 ترتيب و ستوراي دولته تنظيم اولنوب در عين احكامي اراده سنيه حضرت
 پادشاهي منوره فالسدر برونك ايجوره نشر اولنان نظامنامه لر ايله قرابنه
 كامله بديكرينه مخالف و مباينه اوله جه اشطامه نظري آشكار در اصول
 حاضره هفنده اور در پادشاهي اوزره طبع و نشر اولنان كتابه بوقا بقا بقا بقا
 بون بون تزيين ايجمه بوكتا برده مذكور اوله **نمونه** كلمه سي تركبه ده
 قانون بعني شرح شريفه مقبسه و طرف اشرف حضرت پادشاهيه
 تنظيم و نشر اولنجه بر مقيم نظامنامه ديكدر بوقانونلر مذكور كتابه لر
 راپور لرده مكرر اوله نظامنامه لر و باضرد خط همايون و ارادات سنيه
 حضرت خلافتناهي فوننده قوتلري اوليوب حتى عادي نظاملر ده بطنغ
 و طرف اشرف حضرت پادشاهيه نصديه اولنجه اوله اولمر عليه
 و تحريات عموميه دن فرق لري بوقدر بناء عليه اصول مكالمات و جناب
 اشطافاري هفنده قانون اساسي ده مقبسه اوله قانونلر **قوه** **نظمه**
 كدميوب صرف نصواته عبارت فالسدر ۱۸۵۸ ده نشر اولنان قانون

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Doğum Tarihi :29.12.1983
Doğum Yeri : Ankara- Keçiören
Uyruğu : T.C.
Medeni Hali : Evli
Çocuk : 1 (Erkek)

EĞİTİM DURUMU

2014-2019 : Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Ens. Tarih ABD Tezli Yüksek Lisans Programı
2010-2014 : Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Eğitimi
(Mezuniyet Derecesi : 3.62 Yüksek Onur)
2000-2003 : Dikmen Nevzat Ayaz Anadolu Meslek Lisesi
Bilgisayar Programcılığı Bölümü
(Diploma Notu: 3.37)
1999-2000 : Dikmen Nevzat Ayaz Anadolu Meslek Lisesi
Ortaöğretim Öncesi Hazırlık Programı
1996-1998 : Ortaokul (Ankara Gölbaşı Anadolu İmam-Hatip Lisesi ve
Demetevler İmam-Hatip Lisesi)
1991- 1996 : İlkokul (Siirt Yeşilçevre Köyü İlkokulu; Konya Kayadibi
Köyü İlkokulu; Ankara Nuh Eskiyanan İlkokulu)

YABANCI DİL

İngilizce (D Seviyesi) (YDS: 62,5) (YÖKDİL: 70)

MAKALELER/SERTİFİKA PROGRAMLARI

09. 12.2015- 10.06.2016 : Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı
2-4 Mayıs 2013 : Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü Ulusal Tarih Öğrenci
Sempozyumu. Bildiri: “Meşrutiyet’i Doğuran
Osmanlılık Akımı ve II. Meşrutiyet ile Yükselen
Garplılaşma ve İslâmlaşma Tartışmaları”

